

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BOGNÁR ANTAL: FEBRUÁR (NOVELLA)
NÉMETH ISTVÁN LÍRAI NAPLÓJA
BRASNYÓ ISTVÁN, MAURITS FERENC,
LADÁNYI ISTVÁN, VARGA SZILVESZTER ÉS
ERICH FRIED VERSEI
MAJOR NÁNDOR: ÁLLAMSZOCIALIZMUS —
SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS
(TANULMÁNY)
HÓDI SÁNDOR: AZONOSSÁGKERESÉS —
IDENTITÁSTUDAT
(TANULMÁNY)
HARKAI IMRE: TOPOLYAI MŰZEUMRÉSZLEGEK

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1987

Február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LI. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Bognár Antal</i> : Február (<i>novella</i>)	141
<i>Németh István</i> : Lírai napló	151
<i>Maurits Ferenc</i> : Októberi rekviemek (<i>versciklus</i>)	159
<i>Brasnyó István</i> : Hopp(f)szasza (<i>vers</i>)	162
<i>Ladányi István</i> : Sanzonok (<i>versciklus</i>)	165
<i>Varga Szilveszter</i> versei	167
<i>Erich Fried</i> versei	169
<i>Brasnyó István</i> : Macula VI. (<i>regény</i>)	174

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Major Nándor: Államszocializmus — szocialista öngazgatás (*tanulmány*) 193

Hódi Sándor: Azonosságkeresés — identitástudat (*tanulmány*)
209

FEBRUÁR

Ötletvázlat írórsága panoptikumából

BOGNÁR ANTAL

(Talált szöveg.)

Tudom jól, kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy éppen egy ilyen kis senki ügyes-bajos dolgaival vesződjenek, mint amilyen itt alább ez az F. M. Nekem ne is mondják, jól tudom.

A jó fene bánja, ha elégedetlen, ha életunt. Kit érdekel... Mit izgasson cselekedetei rugója, szívfájdalma, és hogy van-e magához való esze? Mit izgatna engem, éppen engem, mit tart erről az egész hóbelevancról, és hogy igazat kell-e, lehet-e neki adni...? Tőlem bánkódhat, lelkendezhet, akár ki is bújhat a bőréből — de minek kötné ezt az orromra! Hogy netán savanyú neki a szegényszag? Hogy lenézik és packáznak vele a hivatalokban? Netán boldogtalannak érzi magát? Bánom is én! Tőlem akár fel is fordulhat. Az én életem se fenéki tejföl.

Most mégis esdekelve arra kérem Önöket, hallgassanak meg! Önökben van minden reményem.

Nem vagyok mai gyerek. Tudom, nehéz idők járnak. Szabályra szabály, folt hátán folt. Fölfoghatatlan a törvény, és nélküle még csak az egyszer volt káosz sem állítható vissza. A természet rendje is felborul. Vándormadarak szeme közt billeg, perdül a láthatár, perdül és a meredek égbe billen; és a helyben költők egyike-másika kerengve méri, hányat költsön — mondanák, akik nálamnál ügyesebben forgatják a szót; mert volt hozzájuk szerezcsém. A kövér sáskák már nem bírnak fölrepülni, háziasultak, s maholnap egymás zöldjére vetemednek. Halak vettetik szét magukat fölfelé, fölfelé, s préselődnek össze lejjebb furakodva

Az élet alját, sűrejét ismerem.

Pedig hát én csak egy csinált nevű ember vagyok. S bizony, aki nekem nevem betűcskéit adta a léthez, mást ígért. Hogy utamat egyengetni fogja . . .

A türelem szobra voltam eddig.

Tán épp ezen a jogon szólhatok, s ezért bízhatok abban, hogy Önöknél mégiscsak meghallgatásra találok. Ezen a jogon kérhetek kivételezést az egyetemes — csinált! — romlásból. Mert F. M. azért mégsem akárki, nem tucatember, akiből százezer szaladgál!

Így se volna persze sok értelme, s nem is volna illő részletezni, milyen sivár és utálatos tud lenni egy ember élete. Sose tenném. Csakhogy akinek a lelkén szárad, évek óta mélyen hallgat erről! Annyira se méltatja szegény szerencsétlen áldozatát, hogy kalaplevéve egy könnyet hullasson felette. Két szál szalmát nem tett keresztbe érte — hát legalább a részvét . . .

Félreértés ne essék: én nem vagyok hús-vér ember. És hát a hősök mind rabszolgák . . . De mert a sorsomat a teremtés piedesztáljáról pimaszul megvonta, s nem hagy beleszólnom, hát azért se hordja őirósága oly magasan az orrát! Még ha kezében van is letéve sápatag életem.

Betelt a pohár! Történjék bármi velem, a nagy nyilvánosság elé akarom tární viselt dolgait. Az Önök segítségét kérem ahhoz, hogy elégtételt vehessek rajta bosszulatlan senyvedésemért. Az Önök jóindulatában és emelkedett bátorságában van minden bizodalmam.

Mivelhogy első és legfőbb instanciám egy személyben ő, burkoltan jeleztem, s jó régen, mi bánt. Régebben homlokráncolva fogadott, mint aki velem érez. Pedig csak unt, jól tudom. Vagy tanácstalan volt, s bevallani restellte. És most már letagadtatja magát előttem, hogy elő se hozakodhassam efféle csip-csup ügygel, ami pedig az életem.

A képzelet, azt mondják, nem ismer határt. Még hogy nem ismer! Miféle megátalkodott képzelet az, amely élő tárgyát a való lét egyetlen változatával megbéklyózza?! A szegényességéből csinál erényt?! Beteges képzelet az. Egy megszállotté, aki reám híz kényszerzubbonyt!

Az illetőt én igen sokáig jótevőmnek hittem. Nem túlzás: úgy néztem fel rá, mint az istenre. Minden szava parancs volt számomra. A legkisebb óhaja szent. Dróton rángatott bábja voltam.

Lestem szeszélyeit, s végtelenül hálás voltam neki szűken mért kegyéért. Kétszínűsége csak lassanként és sokára kezdett előttem lelepleződni. És én még akkor is inkább a megbocsátás mikéntjét kerestem. Váltig bíztam abban, hogy majd csak minden jobbra fordul egyszer... Eltűrtém azt, hogy kiélje magát rajtam. Hogy kifigurázzon, meghurcoljon és mutogasson, mint valami vásári korcst. És még a megdicsőülésemmel is ő tetszelegjen.

Tűrtém engedelmesen. Egy rongy szalmabáb is megsokallná, anynyi megaláztatást viseltem el zokszó nélkül. Úgy táncoltam, ahogyan ő fűtyült.

Végigcsináltam kérdezetlenül az utóbbi hatvan-hetven-nyolcvan évet, vagy kétszázat talán, mert annyinak tűnt, s életemben voltam fogdmeg és betyár, szatócs, krakéler, pikoló, hajósinas, nyüzsögtem ezerarcú jelentéktelenségben, és mindig csak félig gondolt el az a sarlatán, elnagyolta lényemet, félemlernek hagyott meg. Bíbelődött velem kicsit, mígnem jött a háború, vagy beköszöntött a béke, aztán félretett. Néhanapján szeretetreméltónak rajzolt talán, de aztán fejemre olvasott, hogy abban nem volt köszönet.

Persze, ő mostanság is úgy él a köztudatban, mint a megtestésült emberiség. Köztiszteletnek örvend. Engem szólnak meg azért, amit ő eszel ki.

Hát én most ország-világ előtt kimondom, kicsoda is ez a botcsinálta mágus!

Amikor a legújabb békeidőben elővett, előbb a tudatlanságomból kovácsolt tőkét magának: a derék, bárdolatlan, jópofa emberke, akivé megtett, arra volt jó neki, hogy fölényét fitogtassa, jártasságát az élet rejtelseiben, s legyen, aki ámul és bámul a józan eszén. Tanulj, tinó! — nyösztetett, és én vért izzadtam. Ő pedig karba tett kézzel, atyaián megmosolyogta erőlködésemet. Amit ígért, a dicsőségből persze nem lett semmi. Adta a feledékenyt. S amikor végül sikerült megutáltatnia velem az ismeretek gyarapítását, azt hinné az ember, legalábbis megszeppent egy kicsikét attól, hogy csalatkozásom őellene, a hasonszőrűek ellen fordít. Dehogy! Ekkor a kiábrándultságomat lovagolta meg ravaszul. Azt mondta, önmagamat ismerjem meg, s engedjek szabad utat vágyanak, szenvedélynek, indulatnak. És ásatott velem lelkemben homokba kutat. Tán még ma is azt csinálnám — ha egyszer csak el nem szólít kelleetlenül lenyújtva kezét. Mert most „új láthatár” gerjesztette föl. És tömte a fejemet a szabadosság, tömte a keregett kötelmek maszlagával. Semmivel se törődj, verekedj! Élj ve-

szélesen! És folyton engem pocskondiáztak. Neki a haja szála se görbült miattam. Később is el-elmerengett a nagy időközön. Azt hitte tán, elememben voltam; s tetszelgett abban, hogy csendes-társam volt. Majd a kedvemet kereste, ez volt az új lelemény. Előbb rideg boszorkánykonyhájába invitált, tátsam a szájamat. S érdektelenségemen kesergett. Aztán etetett-itatott, mint valami csavargót, és — talán hogy elkedvetlenedését ellensúlyozza — kistílú kalandokat engedett meg, olcsó mulattatásomat szavatolta. Lassacskán rájöttem a turpisságra: titkos terve az, hátha balgán örvendezve visszakeveredek névtelen énemhez, aki előtte voltam — ő pedig, mintha mi sem történt volna időközben, vígan veheti a kalapját!

Ő ültetett el minden bogarat a fejemben, ő csinált belőlem aljas törtetőt és javíthatatlan balekot, miatta lettem meghasonlott és egydimenziós.

Egyszóval vakvágányra tett.

Én, kérem, hajnalok hajnalán vekker éktelen csörömpölésére ébredek, egy kozfészekben, és a buszon, az utcán méltánytalanul a tyúkszememre léphet akárki. Lótok-futok; én, az utódatlan gyereket nevelek... — én, kérem, verejtekemet hullatom a betevő falatért, szinte belegebbedek a gürcölésbe, és annyit érek el vele, hogy jobb időkbén „szerzésvágyam”-ért megszólnak, másszor buzgalmamért léhűtők kinevetnek; s mindenkor tuskónak csúfolnak a hátam mögött, mert mindenfajta rosszállásomról hallgatok. Ez elvégre örökké tart, minek felháborodni — de mit keresek benne én?! A hivatalokban, akiknek kötelessége az eligazításom lenne, azok ehelyett, merthogy avatatlanságom a homlokomra van írva, néma egyetértésben becsapnak, megtévesztenek. Egy húron pendül mind!

Engem, kérem, nem kedvelnek az emberek... Nem hisznek nekem, mert nem magyarázkodom — *de hiszen önála van minden magyarázat!* Mint a bélpoklost, úgy kerülnek. Ilyen jól kifigyelhető hát, hogy egyetlen hit éltet: én csak átmenetileg, ideiglenesen vagyok itten, valaki engem valami másra szemelt ki. Ne tessék megbotránkozni, s ne tessék engem kinevetni: néha valóban arról ábrándoztam fogvacogva, hogy talán egy világra szóló áldozatnak kellek én, semmi másnak; azért tart ilyen soká a készülőds... .

De hát most már ez itt, ez, amit kényszerűen teszek, ez a kálváriajárás!

Én, kérem, úgy élek, mint más, közönséges emberek!

Ha félresikerültem, ha tényleg végképp fölöslegesnek bizonyultam, legalább annyira megbecsülhetett volna, hisz lett volna erre annyi mód és alkalom, hogy tragikus körülmények között taszít a halál karjaiba... Az is jobb lenne, mint a szürkeség, a szürkeség, a meddő várakozás.

Emberemlékezet óta nem volt egy jó napom. Látni, utazni szerettem volna, fecsegni olyan-amilyen zagyva nyelven, tréfára venni a mindennapok álruhás kóstolgatását — s aztán, mikor csak kedvem tartja, visszaruccanni az éteri légbe, amely igazi hazám, és csatangelni más korokban, előre merészkedni a jövőbe... Egy pohár bort meg nem ihattam úgy, hogy ő, a parancsolóm, akiben vakon hittem, bele ne kortyolt volna; világot nem láthattam, csak szorosán az ő nyomában; szót nem válthattam mással, csak akit ő jól betanított a kérdésekre és a válaszokra; s csak a megunt szeretőit engedte át nekem — mindig minden úgy történt velem, ahogyan ő akarta, tudta, mindig mindenben ő volt az első, én csak a második lehettem! Támadjon bennem nem is hogy ötlet, csak az árnyéka, s már ott koslatott, szimatolt. Nem hagyott élni, lélegezni.

Bezzeg ide a legmélyebb jelentéktelenségbe most már nem jön utánam! Ez az ő számára elintézett dolog. Mintha nem is volna, úgy tesz. Nem személy szerint ő rendezte be szűkös világomat — melybe bizony, hogy ő vetett bele —, éppen csak tudja, hogy ilyen is van, s ez elég neki. Nem vonzódik az ilyenfajta nyersességhez. A keresetlenben a buta véletlent gyanítja, úgy veszi, az csak: talált — s mennyire más a *keresett*, s meglelt.

Nem akarok örökké így élni!

Hát nem érdemelnék százzorta többet? Ha másért nem, hát mert mindent kiálltam? Nem a sajnálkozást igénylem, dehogyis! Nem a sanyarú sorsom kitergetését; még csak az hiányzik! Óírósága ezzel csak szentesítené a tényállást, s öngazolást keresne gondatlanságára, jól tudom, mentséget arra, hogy hagyta rajtam beteljesülni a valóság átkát. Különben is: ki kíváncsi az ismerős, ugyan ki az idegen nyomorúságra!

Ó, istenem, lehettem volna sikeres ember! Gondtalan, megbecsült, elégedett. Ha megvetett is, de irigyelt. Személyiség! Amit csak az ember elgondolni képes, bárkivé megtehetett volna. Csodálatos képességekkel ruházhatott volna fel, ha úgy akarja. És még csak tisztességes nevet sem adott nekem.

Őneki — hiszen azt hajtogatta könnybe lábadt szemmel: én-
tem él —, neki *egy tollvonásába kerülne*, s élhetnék lakályosan
olyan helyen, ahol nem kényszerülök feláldozni kényelmemért a
rendet, vagy kényelmemet a rendért; egy tollvonás, ennyiből áll-
na, s például meggazdagodnék. Egy tollvonásába kerülne a bol-
dogságom!

Nem akarok örökké az adottságok börtönében sínylődni!

Követelem kárpótlásul a könnyed pompát!

Óíróságától követelek időtlenségembe perspektívát!

Követelem, hogy írjon nekem mindennapra napsütést!

Követelem, hogy írjon fürdőmedencét, télikertet, szaunát!

Írjon zenét, zenét a fülembé! Írjon luxusautót, pezsgőt, kaviárt!

Legyen az életem meseszép!

Írjon olyannak, hogy mindenki csodáljon!

Írjon felívelést! Írjon nagyságot! Írjon tekintélyt!

Adjon mindenkit lenyűgöző szavakat a számba! Írja kalandok
fergetegét! Írjon nekem mindent elsöprő érzelmeket! Írjon ember-
feletti erőt! Írjon velem jó vicceket mulattatásul, melyekben nem
én húzom a rövidebbet! Csak üljön neki, és ragadjon tollat!

Írjon *mindent!* Írjon mindent, ami van, és ami nincs!

Csupa szépet és jót írjon!

Írjon nekem istent!

Nekem írja ezeket, mert eddig ő rontott el mindent, ő rövi-
dített meg!

Sírkamráz ez az élet, egy tetszhalotté; és milyen levegőtlen!

Gondolhatok-e mást, mint hogy tudván tudta, éppen ezt akarta?

Őnök tarthatnak engem kis senkinek, merthogy ereimben való-
ban nem csörgedez valódi vér, félrecsúszott árny vagyok. De mi
volna, ha egy szép napon sikerülne végleg megszabadulnia tőlem,
lerázná boldogtalan szellemalakjait? Mi lesz, ha összetéveszti va-
lamelyiküket valakivel? Hiszen megadatott neki a szabad válasz-
tás lehetősége és hozzá a képesség, s *bárkit megörökíthet*. Bárkit
Őnök közül, *tégedet*, panaszom meghallgatója; s szépítés nélkül!
Vájkálhat lelkedben, kitergegetheti legféltebb titkaidat, szétkür-
tölhet csalást, csalódást, álmodot és szégyent, s — én mondom —
olyat műveltetted veled, amit álmodban sem tennél! Szégyent hoz
a fejedre, gyászba dönt, kitesz a közmegvetésnek, s még ha esetleg
felmagasztosulsz is elgondolásában, összeroppansz, sírsz és belerok-
kansz... *Óírósága közveszélyes!* Büntetlenül kizsigerelhet — és
nem jár érte semmi bér, fájdalomdíj, semmi, de semmi jutalom.

Azzal csak hiteget, áztat. Majd meglátod, ha az én bőrömbé kerülsz, csupa rágalom, hazugság, hamisítás, amit veled művel, s bezzeg a kívánságod szerint nem hamisít! Happy end nem jár!

Mióta végleg levette rólam a kezét, bevallom, egyre jobban félek. Mit forgat már megint a fejében? Annyi sokszor hajlandó lettem volna halálba menni a kedvéért — hátha most csak az alkalmat lesi...! Talán egész viselkedésével, eltaszításommal az volt a titkos célja, hogy végezetül öngyilkosságba kergessen; s az ő lelkiismerete tiszta: nincs többé, aki tanúskodhatna megrontásom perében, nincs aki számon kérné rajta a bőséget, amit nem hozott le. Álszentül még el is siratna ott fenn, a fényben, miután vészjósló nézőtéri csendben halálba hajszolt egy színházi nagyjelenethez...

Esdekelve kérem Önöket, ne hagyják! Védjenek meg! Fogadjanak be, rejtse el előle...!

Mit is beszélek...

Mi közöm hozzá, lehet, e szókkal hessegetnek el, s még az a néhány jóhiszemű is félreért...

Átláttam a szitán, s nem untatom többé őíróságát panaszaimmal. Bármit tennék, abból csak ő húzna hasznot. Minden esztelen cselekedetemet megpróbálná „megérteni” és „megértetni”, mímelne együttérzést, és a lelkiismerete megnyugtatóására igyekezne felemás részvétet kicsikarni. Eddig se tett mást. Halálhíremre hullaboncolómnak is készségesen odaállna.

Csak egyvalamire nem számított. Hogy kiüthetem a kezéből, és saját fegyverével verhetem meg! Hogy *nem csak az ő szájával szólhatok*. Mert a szólás nagyobb adomány, mint a lét — jól tudom-e a leckét?

Ártani nem árthatok neki. Nincs oka félteni tőlem az életét, mert életem csak addig változható, míg él. Különbözik más gazdát kell keresnem, s ki tudja, milyet találok. Nagyon is jól tudja őíró-sága, hogy énfelőlem vígan ellehet, semmi merénylet nem fenyegetheti. De bottal ütheti a nyomomat! Akkor lássam, amikor a hátam közepét!

Az erkölcs azt diktálja, hogy az elfogulatlanság érdekében előbb s elődlegesen a közveszélyes tett ítéltesse el, ne a személy. Az illető nevét tehát én nem fedhetem fel. Nyugodt lélekkel kérhetném Önöket, tisztelettel audienca, hogy ha akadt, aki kideríti és közlésezi a nevemben, attól fogva ne olvassák el őíró-sága egyetlen sorát se. Nem érhetne az a vád, hogy javamra gondolva kértem, mert hiszen létem: író-ságának függvénye. Megrögzül mai, áldat-

lan állapotában, ha fálnak beszél a száj, mely testet adott neki. De hát a betűfaló kíváncsiság ezer szemét, hiába kelne az ember versenyre vele, nem lehet mind elfedni. Célszerűbb volna tehát betapasztani őírósága száját. Végeredményben egyre megy.

Én mégis azt ajánlom, inkább próbálják meg szóra bírni! Csak tiltsák el előbb valahogy a szűkkeblűségtől. Minden követ mozgassanak meg. Szabadítsák fel. S majd ha megemberelte magát, akkor vegye a szabadságot beszédhez, hallgatáshoz. Ez minden, amit kérek.

Őíróságának pedig a következőkig csak azt kívánom, ne adja meg neki a valóság, amit nekem a képzeletével nem adott meg.

Őírósága természetes hőse, F. M.

(A címzett válaszol.)

Február Mihály kifakadása őszintén szólva nem lepett meg. Csak epéssége és leleményessége, ahogyan középük furakodva egymás ellen bergeli a reá szerződő feleket: író és olvasót. Legkönnyebb volna tagadnom, hogy ilyen nevű személy létezik, s hogy akár csak hírből is ismertem, nemhogy valaha is bármi közöm lett volna hozzá. Akinek pedig nem inge, ne vegye magára, ugyebár.

Az igazság az, hogy Február Mihállal egy ideig sülve-főve együtt voltunk. Nem csoda, hiszen én ötlöttem ki őt. Higgyék el, azóta is nagyon aggaszt a sorsa. Egyszer talán egy könyvben fogom megírni hányattatásait és mind szórványosabb találkozásainkat.

Levele nem lepett meg, mert mindig is kiegyensúlyozatlannak ismertem. Amikor utoljára láttam, zilált ember benyomását tette rám. Elvészettnek látszott. Ő az örökös mellőztetését fájlalja — én inkább azért teszek magamnak utólag szemrehányást, mert korábban talán túlságosan is kényeztettem . . .

Amit itt szükségesnek tartok elmondani, az az alábbi.

Kacérkodása a halálsejtelemmel egész egyszerűen ripacskodás, emberileg fel nem fogható, de tiszteletreméltó vágyakozás az emberlét tragikuma után. A tetszőlegesen sokszorozható halálnemek ellenére ugyanis, melyekben részesülhet, egy hős sohasem hal meg. Hadd tegyem hozzá, hogy előéletéért nem tartozom felelősséggel, s utóéleté sem tartozik rám, hiszen — mint legvadabb képzelgései

hallatán biztattam is — bármikor választhat magának másik író, aki kedvére tesz, kiszolgálja kétes ösztöneit.

Az merő hazugság, hogy kizárólag az én élményanyagomon kérdőzhetett. Számos esetben én magam csak az ő közvetítésével jutottam bizonyos tapasztalatokhoz.

Rágalom nemkülönben a vívisekció vádja. Volt rá eset, hogy például összeszúrta a levelet valakivel; s noha utólag tudomásomra jutott, ezt a róla szóló történetekben meg sem említettem.

Február Mihályt ma sem tudnám mással vigasztalni, mint saját magamat.

Nem érhet semmi rossz. Nem érhet rosszabb annál, mint amit emberek elviseltek és elviselnek.

servus literaria, N. N.

(A közreadó jegyzete.)

Jobb híján talált szövegnek minősítve vállaltuk a fenti terjedelmű, névtelen levél közlését. Kétközben voltunk ugyanis, besorolható-e, ha fenntartásokkal is, az irodalom mégoly tág gyűjtőfogalma alá, mivel mind a dokumentum, mind a fikció meghatározása alól kisiklik, nem tartja tiszteletben a prózaírás és prózaolvasás két sarkkövét: egyrészt, hogy a hős nem lehet azonosíthatóan valós személy, így hát nyilvánvalóan nem lehet efféle életmegnyilvánulása (nem feleselhet), másrészt, hogy az író nem személyes mivoltában hoz létre műveket, így hát semmi szín alatt nem bizonyítható rá, hogy a művébe foglaltakat ő maga állítja. Nemcsak hogy vét e két alapelv ellen, hanem éppenséggel ellenük irányul. Visszaél azzal, hogy az író és az olvasó, az aktív és a passzív fél egyezményesen a hős minél tökéletesebb (látszólagos) hitelesítését várják el az irodalomtól.

Nem vállalhattuk volna pusztán a közlése kockázatát az esetleges (játékos vagy komoly) válaszadás reményében sem, mert úgy okoskodtunk, hogy ha a címzett rászánja magát a válaszadásra, eleve belekényszerül a szöveg perverz kelepccéjébe. Elvetettük azt a fölvetődött ötletet is, hogy — a tanulás kedvéért — tárgyilagosan kiigazítjuk a szöveg rosszhiszemű tévedéseit, szélhámosságát, mivel a kiigazító óhatatlanul annak gyanújába keveredne, hogy talán ő a címzett.

A közreadó ezért vette magának a szerepjátszás bátorságát, s mértéktartó rövidséggel, pusztán a főbb tételekre szorítkozva meg-

fogalmazta a feltételezett címzett lehetséges válaszát, egyes szám első személyben. Aggályai a szöveg irodalmisága felől változatlanul megmaradtak volna, ha egy szerencsés ötlet nem segíti túl a dolog nehezén; válasza is ezért sikerült igazán csattanósra.

A szöveg alibije (és egyúttal gyenge pontja) ugyanis az iniciálé. Rejtélyes és árulkodó egyszerre. Gordiuszi csomó. Annak feloldása — s nem kiderítése! — a talány kulcsa: a teljes név már konkrét személyt jelölne, ám ha F. M.-nek mi adunk teljes nevet, létét visszaiktatjuk a valóság és a képzelet választóvonalának innenső oldaláról a túlsó oldalára. Alulírott tehát elnevezte a hőst Február Mihálynak.

A talált szövegnek ily módon ez a beavatkozás adta meg egyetlen jelentéstani fogódzóját. Irodalmi dimenziója, ha van, csakis ebből ered. Annál is inkább, mert a talált név egyáltalán nem szövegidegen. Ha szabad ilyet mondani, telitalálat, annyira ráül-lik a szövegben bennerejlő motivációs hármasságra.

A dakota indiánok februárt derékban ferde vonallal metszett emberalakokkal jelzik: az éhség hava ez. Február (az évzáró hónap) a római mitológiában a tisztulás hava: mensis Februarius. Februó a holtak istene, e hónapnév etimológiája hozzá is visszavezethető.

B. A.

Az 1843-ban épült és 1926-ban átalakított topolyai tájház

LÍRAI NAPLÓ

NÉMETH ISTVÁN

PULYKA, TISZTÍTVÁ

Egy ismerőssémmel állok meg az utcán, siet tudtomra adni, hogy családi ünnepre készülődnek, vásárolt egy szép pulykát, mit gondolkodok, mennyibe került, tisztítva. Véletlenül tudom, mert épp a napokban kínálta valaki elősúlyban ezer dinárért kilogrammját. Várom, hogy tisztítva mennyi. Húszezret fizettem a tizenöt kilóért. De ez nem elég. Hol vannak még az italok, az ajándékok meg minden. Ráamegy félhavi fizetése az embernek. Ugyan, mondom, utóvégre szenteste lesz. Hát igen, mondja ismerőssöm, ez a mai családi ünnepünk egybeesik a szentestével, akik nem ismernek bennünket, gondolhatják azt is, hogy a karácsonyt ünnepeljük. Na és? — kérdem. Tudod, hogy van, párttag vagy, félreérthetik — mondja.

Itt megakad a beszélgetés. Csak vigyorgunk egymásra, és sietve el is válunk.

Semmi közöm az ismerőssémhez, talán még a nevét se tudom, időnként megállunk az utcán egy-két szóra, nem vagyok benne egészen biztos, hogy ő tudja-e pontosan, ki vagyok én, valahol, valamikor találkoztunk, azóta köszöngetünk egymásnak, s tegeződünk, mintha kollégák volnánk, de ha megkérdezné tőlem valaki, hogy kicsoda, nem tudnám megmondani. Most megtudtam róla, hogy párttag, és hogy a családi ünnepük egybeesik a szentestével, s ez neki egy kicsit kellemetlen lehet, zavarja, hogy valaki félreértheti őket. Jó barátjának nem is mond el az ember ilyesmit, mert röstellené, de egy ismerősnek, akivel csak néha találkozunk az utcán, miért ne mondhatná el. Valakinek csak el kell mondanunk, ami nyom bennünket.

Mi nyomhatja őt, az ő lelkiismeretét? Sok minden, mint mindnyájunkét. Lám, szeretné magát tisztázni a világ előtt, de ez a világ gyanakvó, sunyi, rosszindulatú, szeretne mindig valakit valamibe bemártani, gyanúba keverni, csapda elé állítani, elgáncsolni. Talán valaki már a szemére is vetette, hogy ő, párttag létére karácsonyt ünnepel, emiatt talán már mosakodnia is kellett, magyarázkodni, mentegetőzni, röstelkedni, hogy náluk a szenteste véletlenül egybeesik a családi ünnepel, s talán már többször is megforgatta a fejében, hogy ezt a jeles családi ünnepet áthelyezik egy közönséges, szürke, jelentéktelen hétköznapra, hogy még csak a gyanú árnyéka se érhesse őt, a párttagot, hogy szentestézik, azaz kétszínűsködik. De meglehet, hogy észre se vette volna ezt senki, a szűk családi körön kívül nem tud senki a szentestei eszem-izsomokról, csak ő lát rémképeket, csak ő érzi úgy, hogy itt valami nincs tisztázva, mert nem biztos valamiben, talán legkevésbé önmagában, a szűkebb és a tágabb környezetében, talán a pártban sem egészen biztos, amelynek tagja, a világról nem is beszélve, amelynek talán épp ő a legbizonytalanabb pontja.

De ha csupán alakoskodik az én nevesincs ismerősöm? Talán még csak nem is párttag, semmi köze a párthoz, se szentestéhez, semmihez, épp csak a véleményemre kíváncsi ebben a kérdésben? Netán provokál?

Te jó ég, miért? Ki vagyok én, hogy provokáljanak? Ki kíváncsi az én véleményemre? ... Provokál, provokátor. Azon kevés szó közé tartozik, amelytől lúdbőrös leszek, amelytől borsózik a hátam. Íme hétköznapi, szimpla, szótári jelentése: felbujtó, bujtogató, beugrató, titkos rendőrügynök vagy politikai ügynök. Valódi jelentése: állandó rettegés, bizonytalanságérzet.

Tulajdonképpen egész idő alatt nem csinállok mást, mint elrontott hangulatomat, rosszkedvemet magyarázom, amelyet az a véletlen találkozás okozott azzal a nevesincs ismerősömmel. Mint általában, valószínűleg most is fölnagyítom a dolgokat, jóllehet semmi jelentősége sincs annak, amit ismerősöm mondott. Abban a pillanatban el kellett volna felejtennem. Nem tudom, rágódom rajta, maga a dolog rág ...

FIASTYÚK

Az év utolsó napján reggel nyolc órakor, ahogy kilépek az utcára, friss felfedezésként állapítom meg magamban, hogy a nap

jobb kéz felől, a két emeletes ház közt szabadon hagyott keskeny égmézöböl emelkedik föl. Olyan közel van még a horizonthoz, mintha csak az imént bukkant volna föl mögüle, úgy tűnik, most kelt fel, pedig már vagy harminc perce ragyog. Szeretném megjegyezni magamnak: az év utolsó napján ott, a két emeletes ház között szabadon hagyott égmézöben kel fel a nap. Innen, a házunk kijáratából nézve. . . Tudom, persze, tudom úgy körülbelül, merre van kelet, meg azt is, megint csak körülbelül, merre nyugszik le a nap, de amióta itt élek ebben a városban — harmincegy éve lesz már —, nem vagyok biztos az égtájak meghatározásában. Csak úgy körülbelül. Nem is tudom, miért lenne ez olyan fontos, általában az embereket más foglalkoztatja, ennél sokkal jelentéktelenebb vagy sokkal fontosabb dolog. Nálam viszont visszavisszatér, mint egy rögeszme: ha megállok a főtéren, a Miletic-szobor előtt, előttem a katedrálisnak nevezett templom, hátam mögött a régi városháza, akkor jobb kéz felől mi is van? Melyik égtáj? Vagyis a főtéren is szeretném tudni, merre van észak és merre van dél. De nem úgy, hogy a szobor elé álljak, szemben a templommal. És nemcsak a szememmel, nemcsak az eszemmel, akkor is tudjam, ha rá se gondolok. Úgy, mint valamikor otthon. Hogy behunytt szemmel az arcom bőréen is érezzem, tudjam, lássam: arra van észak. Mintha ez a biztonságérzet hiányozna itt nekem. Már több mint húsz éve éltem ebben a városban, amikor egyszer, alkonyattájt hazafelé ballagva, a fölfedezés örömevel hatott rám: ni, itt a Miletic utca végén, ennek az utcának a vonalán nyugszik le a nap! Ilyen banális csodák. Mint ez, a ma reggeli élményem is. . . Ilyen banális csodák odahaza, a szülőfalumban, ahol a napot, az eget és a földet megismertem, ahol a csillagok állását, és a csillagok járását úgy ismertem meg, mint aki együtt születik ezekkel, ott ilyen banális csodák nem történhetnek meg az emberekkel. Kisiskolás koromban milyen nevetséges volt számomra, amikor az égtájak elhelyezkedését így tanították velünk: ha arccal délnek fordulunk, bal kéz felé van kelet, jobb kéz felé nyugat, a hátunk mögött pedig észak. Akkor már mindnyájan enélkül is pontosan tudtuk, hol kel fel a nap és hol nyugszik le. Ha erdőbe tévedünk, oktattak bennünket, a fák mohás oldala mutatja az északot, ha pedig éjszaka tévedünk ismeretlen vidékre, az északi Sarkcsillag igazít el bennünket. Ez a tudomány fabatkát sem ért, amikor a szülőhely biztonságából idegen városba, tájakra vetődtem. Mondjuk, Rómába vagy Moszkvába. Tudtam, hol vagyok, de az ideg-

szálaim megnyugtatóására azt is jó lett volna tudni, hogy ha megállok például a Spanyol téren arccal a lépcsők felé fordulva, merre van kelet, nyugat, észak és dél. Idegen városok terein, persze, nem emiatt keseregtem, de azért mindegyütt jobb úgy ott lenni, ha abban is bizonyos vagyok, hogy a Rákóczi út vonala párhuzamos-e vagy sem a számomra alaputcának, tehát mindenkori mércének számító Széles utca vonalával. Egy este átutazóban megálltunk ott, ahol olyasmit is tanítottak velünk, amit születésünktől fogva az idegrendszerünkben hordtunk. Épp feljött a hold. A meglepő ebben az volt, hogy pont ott jött fel, végre, annyi idő után, pont ott, az égnek, a falunak ama pontján, ahol talán először megpillantottam. Fürkészni kezdtem a tiszta, nyáresti eget. Ott a Fiastyúk. Ott a Göncölszékér. Csodálatos, hogy ezen az égbolton minden csillag a helyén van. Még a Tejút is, az égen, égbolton átvonuló csillagos út. Mondjam-e, hogy valami rég nem érzett, gyerekes öröm járt át? A messzi útról hazataláltak kutyaöröme.

SZORONG A SZÍVBEN A VILÁG

Noé... kibocsátá a galambot... de a galamb nem találta lábainak nyugvóhelyet... mert víz vala az egész föld színén — olvashatjuk a Bibliában. A vízözön után vagyunk. Noé várakozék még másik hét napig... ismét kibocsátá a galambot a bárkából... és megjöve ő hozzá esteven és leszakasztott olajfalevél vala annak szájában.

Most mivel térne vissza a galamb, mit hozna a csőrében? Talán egy fényes műanyagpántlikát. A szemétkébe fojtott föld hulladék ökörnyalát. De találja-e a galamb lábainak nyugvóhelyet, ahova leereszkedhetne? Ahol fészket rakhatna magának a csőrében tartott műanyagpántlikából?

A béke olajágával tért meg a bibliai galamb, a Teremtő megbékélt az emberrel, nem fog többé vízözönt zúdítani a földre, hiszen tudja az Úr, hogy a vízözön emléke kitörölhetetlenül megmarad az emberben, megmarad benne a félelem.

A galambbúgás, a galamb a maga állandó jelenlétével mintha csillapítaná bennünk ezt a velünk született félelmet. És táplálja bennünk a reményt: egyszer az igazi, a félelem nélküli béke olajágát hozza el nekünk fölsebzett csőrében.

Ha elhozhatja még egyáltalán. Akkorára már talán nem is lesz galamb, amely hírvil adhatná azt. Pedig azt a félelem nélküli bé-

két el se tudnám képzelni suhanó szárnyú, tollászkodó vagy egymásnak turbékolva udvarló galambok nélkül. Nekem a béke egy napsütötte háztető, galambokkal. Egy keringő galambraj a tiszta égen. Nekem a béke a galambfürdés: ahogy a jóllakott galambok fürdenek a dubrovniki kis Onofrió kútjában. Enélkül is, persze, létezhet béke, de ezáltal igazibb és meghittebb.

Mégis, ha ezt a szót hallom, hogy galamb, nem a béke jut róla eszembe és nem a Noé bárkája, és nem egy galamb, rögtön egy galambraj, az a versbéli és az a valóságos, mert én is láttam azt a templomfalon fölcsapó galambrajt, csak már elfelejtettem, de a költő visszaidézte emlékezetembe. Az egyik legszebb, legszorogatóbb magyar versről van szó — a sok szép és sok kimondhatatlan fájdalmú között —, *A Krisztinában* címűről. És a dubrovniki galambok jutnak eszembe, ahogy sütkéreznek a városfalakon, a nehéz cserepű háztetőkön, ahogy pontosan délben, az első harangütésre a szárnyukra kapják és a magasba röpítik a város kék egét, s ahogy estefelé elülnek a Szent Balázs barokkos homlokzatának párkányain. Most is ez a versbéli és valóságos galambraj röppen, csap föl emlékezetemben, ahogy a galambriasztó készülékről szóló hírt hallgatom. Már megint valami praktikus őrütségről van szó, egy huzalról, egy végtelenül egyszerű készülékről, amely rezgésével elriasztja a galambokat. Elriasztja őket az ablakpárkányról, a patinás épületek homlokzatának zegzugaiból. Onnan, ahova leállnak, de ahova nem volna szabad leállniuk. Templomok tetejére, tornyok ablakaiba, köztéri szobrokra. Általában azokra a helyekre, amelyeket oly nagy előszeretettel szállnak meg a városi galambok. Ha ezekre fölszerelik a galambriasztó-készüléket, elkerülik ezeket a helyeket, tehát nem is piszkítanak oda, mert erről van szó: hogyan megvédeni a galamboktól, a galambok piszkától a történelmi városrészeket, épületeket. Ennek biztos orvossága a most föltalált, s máris sorozatban gyártott, igen kelendő galambriasztó-készülék.

Nem tudom, Dubrovnik rende-e majd belőle. A galambok anynyira hozzánőttek ehhez a városhoz, mint köveire a patina. Magához az emberhez még ennél is erősebben hozzánőtt a galamb. Jelképpé vált.

Hunyorgok a vakító nyári égre, amelynek vizében egyszer egy mosónő kékítőt oldott. Keresem a magasban keringő galambrajt. Tudom, nincs hova leszállniuk. Nem találnak a földön lábaiknak nyugóhelyet. Keringenek, egyre magasabbra szállnak. El, el a

földtől, föl, egyre magasabbra. Talán már el is nyelte őket a vakító kékség, vagy csak a szemem fájdukt bele, azért nem látom őket? Ki röpi föl ezután a képet? A képet, a béke emlékét, amely zuhanó galambszárnyak nélkül az örök sötétségbe zuhan.

VALAMIT ÁLMOMBAN MOTYOGOK

Szemére veti az újságíró a lakodalmásoknak, hogy azon a nyugat-macedóniai menyegzőn csak albán dalokat énekeltek. Milyen dalokat kellett volna még énekelni egy albán lakodalomban? Törököket? Nem ártott volna, mert bizonyára szépek lehetnek a török lakodalmi dalok is. De hát egy albán lakodalomban rendszerint albán dalokat szoktak énekelni, mert nem ismerek egy olyan előírást, rendeletet, törvényt, mely szerint a lakodalmakban és más családi ünnepeken ezeket és ezeket a dalokat szabad énekelni kizárólag ezen és ezen a nyelven. Az újságíró se tudhat ilyen rendeletről, egyszerűen azért, mert nincs, legalábbis egyelőre. Így, sajnos, nem is hivatkozhat rá. Azonban szemrebbenés nélkül megállapítja, hogy a lakodalmások ilyenén való viselkedése az albán nacionalizmus újabb megnyilvánulása.

Ez a lakodalomszakértő újságíró valószínűleg bejárta már az egész országot, talán a világ nagy részét is, és mindenütt azt tapasztalta, hogy a lakodalmások a menyegzőn nem a saját dalikat éneklék, hanem például az angolok japán dalokat, a lappok pedig, mivel nagyon kevesen vannak, s hogy erre a számukra nyomasztó tényre legalább a lagziban ne gondoljanak, a világ nemzeteinek és nemzetiségeinek dalait veszik sorra. (Ezért húzódik el náluk egy-egy lakodalom sokszor fél évig is, mint ahogy ezt D. Hasselmark világhírű lappológus, néprajzkutató, a lakodalmi szokások nemzetközi szaktekintélye nagyon találóan megállapította.)

De hagyjuk a lappokat, az angolokat meg az albánokat, saját magammal van elszámolnivalóm. Vagyis jómagam is újságíró vagyok, s nem tenném tűzbe a kezemet, hogy a föntihez hasonló badarságot nem követtem volna már el, vagy hogy nem követtem volna vakon olyan vonalat, mondjuk, egy főszerkesztő elképzelését, amellyel nem tudtam azonosulni, amelynek igazáról nem voltam meggyőződve. Mégsem ezt tartom a főbűnömnek.

Sokszor megkérdezték már tőlem, hogyan fér össze bennem az író az újságíróval, mintha maguk a kérdezők is tudnák, hogy az újságíró, mesterségénél fogva, ledérebb az írónál, hogy az újságíró

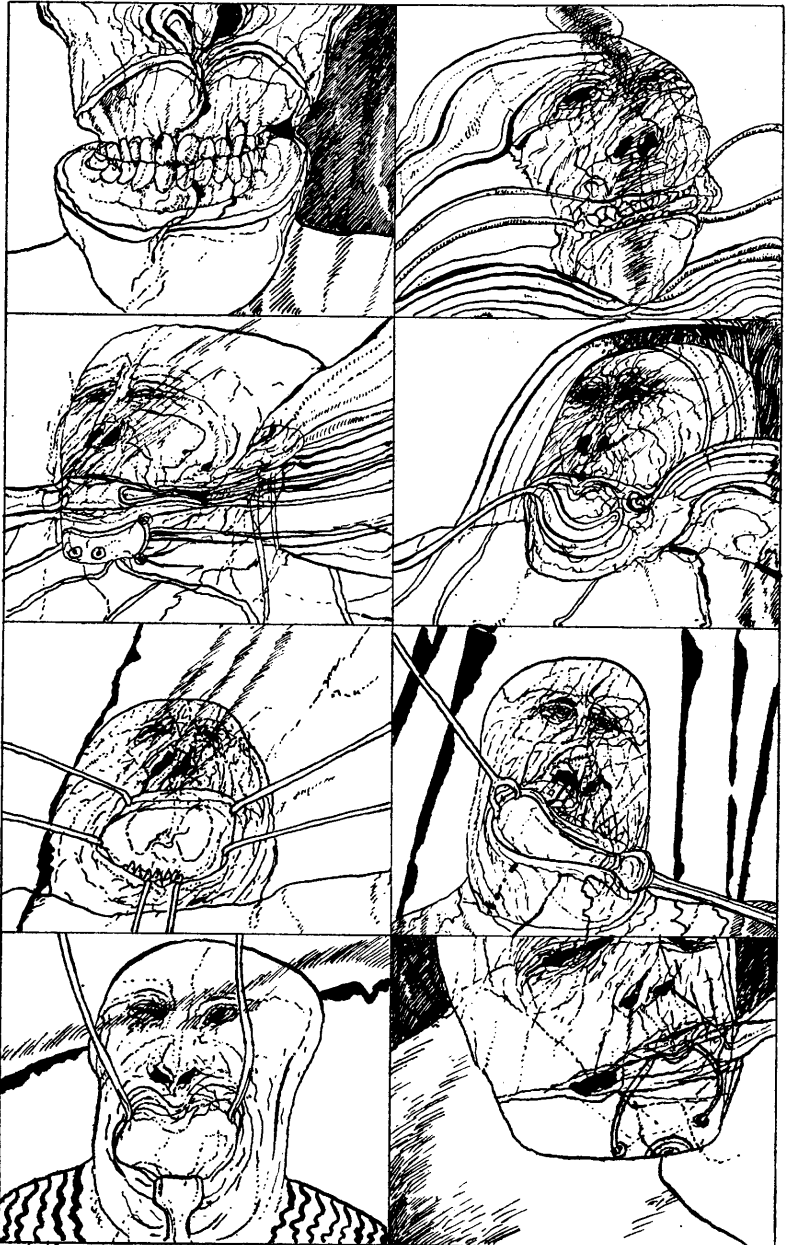
hamarabb és könnyebben leír olyan szavakat is, amelyeket az író sohasem írna le. (Csakugyan sohasem? — szólal meg bennem egy cinikus, kárörvendő hang.)

Tiszta pillanataimban magát az írást, azt, hogy írok, tartom a főbűnömnek. Írniuk csak a legnagyobbaknak volna szabad. Nekik is csak kivételesen ritka pillanatokban. Mondjuk, öt évenként egyszer. Amikor már nagyon kiéhezett a világ a szavakra. Csak akkor volna szabad a legnagyobbaknak is megszólalniuk, s legföljebb egy szonettnyi terjedelmű szövegben. Vagy egy kétsorosban. A legeslegnagyobbak egyetlen szóval válaszolnának, a *megtalált* szóval. A megváltás szavával. Mert soha nem tapasztalt szöözön árasztotta el a világot, belefulladás a tartalmukat, súlyukat, fajsúlyukat, karátjukat, fényüket, értelmüket vesztett szavakba. Csömört kapunk tőlük.

Ha csak a legnagyobbak, az érdeemesek jutnának szóhoz, ez az írás se látna napvilágot, meg a lakodalmas írás se látott volna, ami még inkább elrontotta az amúgy sem kifogástalan közérzetemet. Netán egyszer még nekem is a szememre veti valaki, hogy álomban motyogok. Hogy érthetetlen szavakat motyogok. Hogy megpróbálok kimondani valamit, amit ébren, újságíróként gyáván elhallgatok.

Az első szoba a párhuzamosan elhelyezett nyoszolyákkal

1997

EGY KIS SAPADT SZÁJSEBÉSET

OKTÓBERI REKVIEMEK

MAURITS FERENC

1.

(p. j.)

nagy sötét ivászat
után
csak a borostás
lagymatag
költészet marad
és a molett nő
hátán szivárgó
ciklámen túrajz

abbahagyjuk az éjszakát

2.

lassan veszíted tested
egy kis darab
és forrong
feletted
most érzed csak
lepedőbe csavarva
hogy zörögnek
a szavak
alattad

3.

míg szólítanak
keresed nyelved
fényes acéldróttal
horgolt
szájüregedben

4.

egy rebbenésre
két sárga
lábfejed látod
csüngnek előtted
klasszikus csendéletben

5.

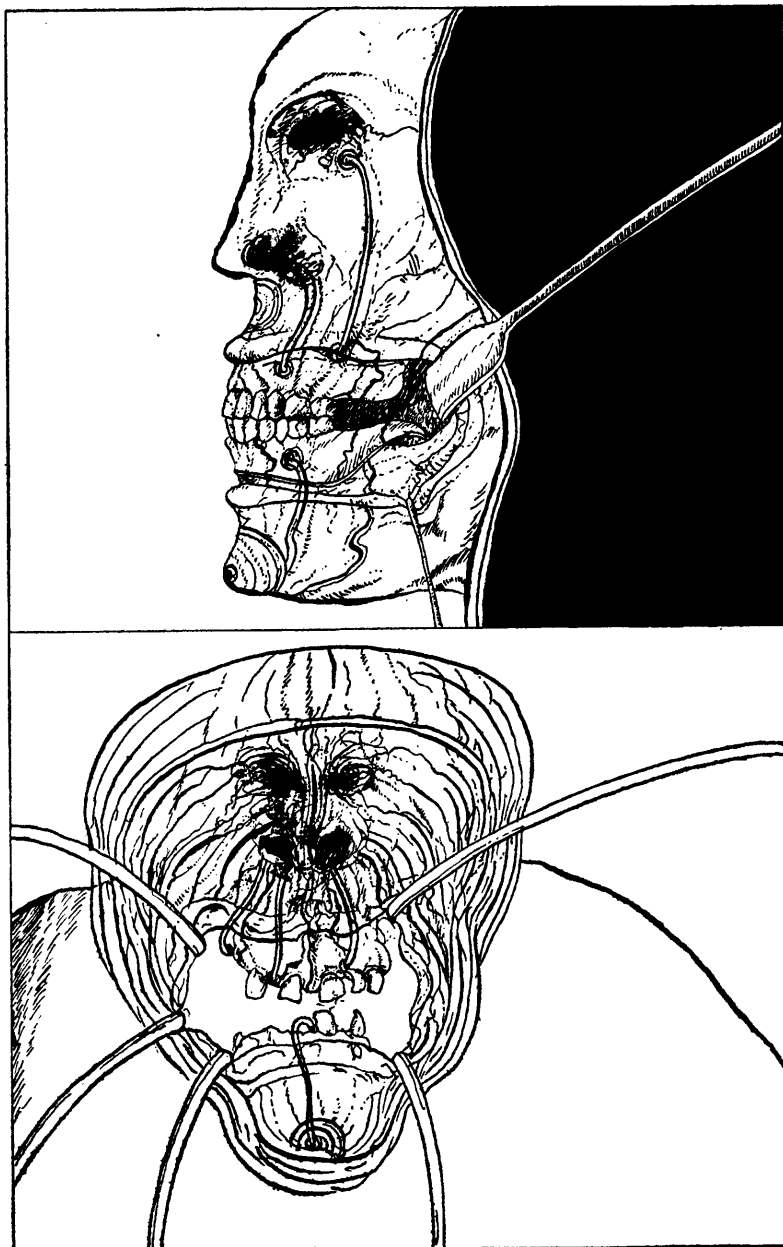
fütyülni volna kedvem
e ragyogó őszi délután
tarajos gótémet
előhívni
virítson
narancssárgán
vakító fehérségben
itt a szájsebészeten

6.

egy elveszett arc
suhint halántékon
mint forró szellő
a rasomonban
megütvén a fáradt szamuráj testét
borzadt erdő útvesztőjén

7.

érezem a halálszagot
mondhatnám e nehéz mondatot
közben csak egy dermedt ablak
koszos mosdók
a fapadon néhány merőben feldúlt portré
jajszó nélkül
alvad szürkületté

HOPP(F)SZASZA

BRASNYÓ ISTVÁN

Leszállva vesszőparipámról
gondolván előre — hátra
itt aligha lelek valamit

pók hálója lóg a nyakamba
csiklandoz hosszan
mintha valami szándék vonzana magához
a kurta árnyékú mennyezetre

kulcstartó hajlakk illene kezembe
csavarvonalú fejem
akár a nagybögő nyaka

elkapná valaki a félhomályban
hangolni kezdené
nyikorgása kiadna valami dallamot

a hamis hangot itt
aligha találom
hiába cibálja fülem
mozgatja meg fogaimat

lámpák burája alá nézek
hideg a csönd porlepte
mintha harangot húznának

magam is mint a harang
kár lenne megemelni
esztelenség odébb gurítani
fűzős bakancsomat hajszozni
lesújtani rá söprűnyéllel légycsapóval

beállok zuhogásában a lilának
senki semmit sem tud rólam
porlok akár a kiszáradt gyanta
lófarok érintésétől istállószagú

valaki ha ijeszteni akarna
majd előreveti az enyémnél különb árnyékát
igyekezni fog tökön fejelni

igyekeznem kell védekezni
mindig nekem jut a védekezés
kitérni keresztülugrani a hordón
görgetni
mintha mennydörgést gurigáznának

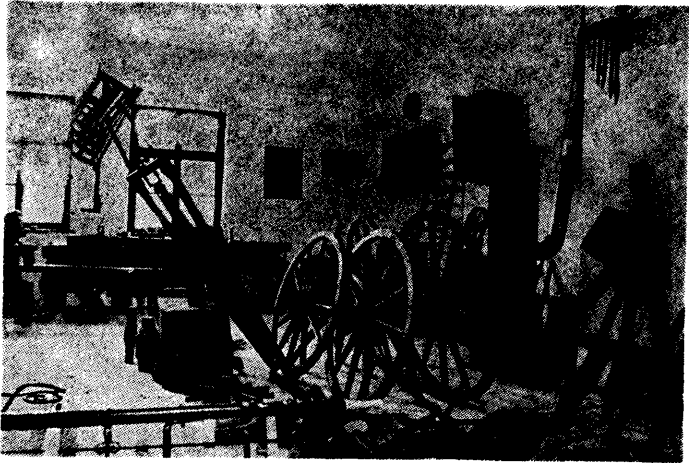
időt szakítok hogy a konyhában megemeljem
az üres edény födelét
elfeledjem a párát
odahajoljak a ragyás vízkő fölé
belefűjjak a kiszáradt csapba

mintha nem egy lennék
amott már kiválogatnak
lehúzzák rólam a bőrt
gégetükörrel homlokon világítanak

de arcom rózsája
el nem virul
képem gödröcskéi
behegednek
metszőfogam fiókomban tartom
mily hosszú volt
fejemben a gyökere

azután észbe kapva
pillantanék órámra
az óra nekem semmit sem mutat
számomra az időnek nincs jelentősége
az idő isten szakállá

tetvészek isten szakállában
csupa bog és csupa göb
valaki mégis szundikál itt
tarkómba liheg
csontjai porózusak
akár a zsákban megtört csontvázé

A bogárnáműhely részlete

SANZONOK

LADÁNYI ISTVÁN

1.

nem lettem hétpróbás gazember
és már hajóskapitány sem leszek
nem gyúlnak tüzek szememben
nem ölnek kezemben fegyverek

nem égnek értem asszonyok
férfiként a bort sem nyakalom
nem emeltek egekbe verssorok
és most már nem is akarom

kedves mosolyom rút titok
pedig igaznak tartanak
ha hazudok hát hazudok
vigyázok *rajt' ne fogjanak*

2.

csapdába esett vad vagyok
miben eddig bíztam tárgyitalan
szorul nyakamon a hurok
már látom azt mit nem láthatok

3.

percenként hét liter
vér zubog át szívemen
ki gondol erre mikor
az ember se holt se eleven

4.

könnyű annak ki tudja kit szeressen
 ki tudja kit gyűlöljön teljes egy szívéből
 ki tudja miért kell mi ellen ki mellett
 ha nem is győz de tudja hogy igazáért szenved

de hová legyen ki nem tudja győzött-e vagy veszített
 nem tudja hogy szava igaz vagy hazugság
 néz de nem tudja azt látja-e mit lát
 nem tudja túl van-e s hogy min kell túl lennie

5.

földmérő lépi egyenletesen mérőszközével a parcellákat
 megállapítja pontosan meddig az egy hold két lánc hét kapa
 mindenki megnyugodva megy haza
 a maga kimért igazával

6.

a vaskos valóság még mindig
 élő s égő anyag
 zsír széna benzin
 füst és trágyaszag

*a vaskos valóság még mindig
 kemény fedelű füzet alján lapul*

VARGA SZILVESZTER VERSEI

EPIZÓD

Ülök a papír előtt, cigarettázom,
s ahogy szaporodik bennem a füst,
a kátrány és a nikotin sárga leve,
úgy emelkedik a vérnyomásom.
Érzem: nehéz már fejem, lélegzésem,
szívem is szaporább ütemet vesz,
s ha lefekszem, rövidebbeknek tetszenek
az éjjelek. Nincs menekvés! Vergődésbe
hajt az alkotni vágyó lendület:
a születés és a pusztulás kínvallása
ez. Míg a szavakból vers lesz,
magamtól ölök el többnapnyi életet.

AZ ÖTÖDIK NAP

Az ötödik nap
hozott a föld élő állatokat,
és mi képünkre
teremtettük az istent,
magunk dicsőségére.

KOROMSZÍNŰ VÁROS

Pesti impressziók

Tüdőim falai lehetnek ilyen mocskos-foltosok,
mint itt a házak, sárgán és barnán
szürke-feketék, s rajtuk a kidagadt
vérerek veretes szecessziója megannyi
cizellált kovácsoltvas erkély.
Két gázkamrámban millió pórus sorvad,
eltömődnek a léghuzat-csatlakozások,
akár autók kilehelt gázától burjánzó
pormacskáktól utcaarcon a horpadások.
Ereimben szaporodik a szenvedély, és
nem választ ki a két vesehagyma,
vérbe tért mérgekért sír az ürülék —
kiült az est az ablakokba, szétekint,
kigyulladt-e már a város ezernyi csillaga,
tompá szemét a fénylő Pestre veti Buda.

ERICH FRIED VERSEI

REMÉNY

Hogy újra
van remény
legkönnyebben
egy olyannak

hihetjük
akiról tudjuk
hogy ő
is remény nélkül

dolgozik
tovább
de még ekkor is
fennáll a veszély

hogy nincs
remény
hanem
csak fáradtabbá válik

MEGHATÁROZÁS

Egy kutya
amelyik haldoklik
és tudja
hogy meghal
mint egy kutya

és mondani tudja
 hogy tudja
 hogy meghal
 mint egy kutya
 az egy ember

TAPINTATOSSÁG

Az
 akasztott
 házában
 nem
 szabad
 beszélni
 a
 kötélről
 mert
 most
 nyugállományban
 hóhéra
 él
 ott

A TENGERNÉL

Arthur Rimbaud „Marine”-jához

Ütik őt
 ütik őt gyorsan és hangosan
 Az állatok és az emberek ütlegelői
 ütik a habot

a habot hogy vele
 a hullámok habját lecsillapítsák
 a tajtékot amely könnyedén
 felszökkent a holdba
 az asztronauták
 első álmai előtt rég

A koci ezüstből és rézből
a hajóorr vasból és ezüstből
a szuperszonikus repülőgép
matematikai képletekből
és csillogóra fényesített profitból
mind-mind segítenek őt ütlegelni

Segítenek a habot ütlegelni
de a hab véres
mérgező szappanbuborékokat
hosszú tincsekbe fésül
minden próbálkozás szennyvizéből
tisztára mos bennünket

Hideg vér
vörös hó pelyhei
az apály végtelen barázdáin
az erdő pillérein
Én is megsebeztem már magam
a fényösvény élén

Van még remény
hogy én is ne
tajtékozzam
hanem még egyszer
a tűz habját nézzem
a vízesés habját?

Valóban van még remény
hogy a világ tovább tartson
mint ezek a sebek
melyeket az emberek ejtenek?

ÉLNI VAGY ÉLNI!

Valahol
él még
amíg meg nem hal
és mélyen be- és kilélegez

és szeret és játszik és színeket lát
és dolgozik és pihen
és szomorú és vidám és öregszik
Valahol
él még
amíg meg nem hal

De itt
bennem
oly sok
a gyűlölet a halál ellen
nagyanyám és apám
a tegnap
gyilkosai kezétől elszenvedett
halála ellen
akik még nem halottak
és a magam
és a gyermekeim
a holnap
gyilkosai kezétől elszenvedett
halála ellen
akik ma már élnek
hogy én csak ez ellen a halál ellen
küzdök
és csak ezt a halált
érezem gondolom
és hogy én már nem is élek úgy
mint valahol még az
a valami él
míg meg nem hal

KÖRBEN JÁRÁS

Megyek a halottakhoz
segítségért
A halottak
nem segítenek

Megyek az élőkhez
segítségért
Az élők
a halottakhoz küldenek

Az élők jól gondolják
Az élők remélnék
a halottaktól
a reményüktől és gondolataiktól

Az élők remélik
hogy a halottak
gondolatai
élnek

Az élők azt gondolják
hogy a halottak
reménye
reményt nyújt

BATA János fordításai

Erich Fried 1921. május 6-án született Bécsben. Ausztria fasiszta megszállása után szüleit letartóztatták. Apját a vizsgálati fogságban egy Gestapoisztviselő oly kegyetlenül bántalmazta, hogy szabadulása napján egy bécsi kórházban belehalt sérüléseibe. Friednek barátai és rokonai segítségével 1938-ban sikerült Londonba menekülnie, anyját azonban fogságban tartották. Londonban többek között segédmunkásként, vegyészként és könyvtárosként dolgozott. Az általa alapított, menekülteket segítő csoportnak sikerül a második világháború kitöréséig több mint hetven személyt Angliába menekítenie. A háború befejezése után tudta meg, hogy szinte egész rokonságát kiirtották a fasiszták. 1952-től 1968-ig a BBC német osztályának politikai kommentátora, azóta írásából él.

Eddig közel harminc verseskötete jelent meg. Jelentősek Shakespeare-fordításai, valamint Dylan Thomas költészetének német nyelvre való átültetése.

Erich Fried ma Londonban él. Itt közölt versei a *Fall ins Wort* című, 1985-ben megjelent kötetéből valók.

MACULA (VI.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

Most Havasi Gyopár fejéhez ütődött a fejem, ő meg kerekre nyitott és elszürkült szemmel nézett rám, bizonyára a meglepetéstől, akár csak a szomszéd asztalkánál a kolléga, ez a két dolog most valahogy egy lett, mintha érzelmi változáson esett volna át a minősége, csak hogy miféle minősége volt ennek a látszaton kívül, továbbá hogy ekként mutattam ki függetlenségemet, hogy nem olyan kapcsolatban állok velük, ahogyan ők képzelik vagy szeretnék, teljesen mindegy, milyen indulattal, mert nagyjából ugyanoda lyukad ki mindkettő, ahol a természetem már nem fogja elviselni.

— In medias res! — vettem mély lélegzetet, akár egy szónok, mintha előadásomban ki szándékoznék térni a fölmerült helyzet megmagyarázására, hogy ez, amibe megint keveredtem, tulajdonképpen téves értelmezésen alapul, pedig helyesebben teszem, ha itt, a traktoron, élek az alkalommal, és Havasi Gyopár nyakába pattanok, és hurcoltatom vele magamat, mintha jární sem tudnék, a nyakában ülve élem meg a vadászatot, akár valami magaslesen, hagynám, hogy bandukoljon velem a szálas gyomtól benőtt terepen, s kísérjen bennünket a társak csodálata, miközben én markolászom és tépdesem két terebélyes fülét, mely akár a kirántott hússzelet, és mint valami koncert- vagy vadászmester dirigálom onnan főntről a sápadt hadmozdulatokat, kieresztve éles hangomat, egyhuzamban kellemetlenül sipítózva, mintha váltott gyerek lennék, akinek végül is sikerült némileg fölcseperednie, úgy eluralkodnék a levegőn meg ezen az általunk vontatott úrron, amelyről nem tudni, hogy anyag-e még, már, vagy ugyanúgy kétségbevonható, mint minden egyéb, vagy mi egyéb létezik rajta kívül, onnan nézve, ahol én vagyok — vagyok-e ennyire egyértelműen, miként mondani szeretném; vagy csupán hozzátenni valamit, ami azonos azzal, hogy elvenni belőle, kisajátítani? Amiben biztos vagyok, az nem sokkal több annál a megállapításomnál, hogy hosszú, kíméletlenül hosszú, de hogy milyen irányba tart

ez az egyetlen kiterjedése, arra már nem tudok válaszolni, valaki más hordozhatja magában erre a választ, akivel én még nem jöttem tisztába, találkoztam-e vele egyáltalán? — illetve hiába töltöttem el oly sok szagotot időt a különböző asztalkáknál, mintha szakadatlanul a tulajdon köntösömet szagattam volna meg, vagyis az biztos, hogy alaposan elnyűttem.

Ilyen ez a mi haladásunk most, amely sokkalta inkább tűnik vesztég-lésnek vagy parkolásnak a kényelmes éjszakában, semmint mozgó gép és működő tömeg irányításának, valahogy úgy áll, mint amikor olyan emberrel álltam szemközt, aki fogalmazványt írt a tulajdon fejről, hogy mi minden történik és játszódik le benne, és ebből aztán én semmit sem láttam, csak néztem rá fölfelé, képtelenül arra, hogy átéljem az ő képzeletét meg érzéseit, ahhoz vagy fel kellett volna boncolnom, vagy meg kellett volna ismernem, vagy mindkét eljárást végre kellett volna hajtanom rajta — a gondolat bizarrságától valamelyest mentesített az, hogy végeredményben mégiscsak ő kezdte, ő volt a kíváncsiskodó, aki nem elégedett meg azzal, hogy úgy van, ahogy van, ő számított ebből hasznot húzni, engem meg legföljebb az ő haszna érdekelt, hogy mekkora is lehet, meg végtére röntgenkészülékkel le is fényképeztehetné volna a fejét, ha nem riasztja a tulajdon koponyájának a látványa — bárki bármit is mond, eléggé visszataszítóak tudnak lenni az okoskodó emberek, ha valaki képtelen idejekorán megszabadulni téveszméiktől, amivel elterelik a figyelmet a lényeg zajlásáról, ami nélkülük is, sőt kifejezetten nélkülük megy végbe — szóval, ez most is csak egyszerűen ment, történt, hatott, akár egy rögeszme — miért kellene, hogy mindennek eleve meghatározott célja legyen? Hiszen akkor előbb-utóbb véget is ér... Pedig úgysí agrórszakadt illúziókból rakjuk össze...

És e fejfenntartó lépdelt a bíbor szőnyegen, ahová én illetem volna, emlékszem, még abból a hajnalból, amikor PÉPÉ grappája megnyomta a fejemet, és mintha transzparenst vittem volna, egy nagy fehér felirattal a hasamon száguldottam, amelyet visszafelé és fordítva sehogyan sem tudtam elolvasni, csak lógattam a fejemet a mellemre, mintha függeszknék valahol a nyakamnál vagy a nyakam bőrénél fogva, ekként lógatva helyeznének át valahonnan valahová, akár valami kisemmizett szobrot, innen is jöhetett a ló, a lovak, a ménés képzete, elképzelése, hogy talán majd most, Havasi Gyopár nyakában ülve, végre nekilendíthetem őket, miután az én nyakam fölszabadult, és nem kényszerülök bármiféle fogódzó után kapkodni, kapálózni a levegőben, amit, ha sikerül kifejtennem némi ingamozgást, talán elérhetek, amikor itt van nekem Havasi Gyopár két füle, kimondottan a kezem ügyében, mint valami ritka szervem, amit ily bizalmasan láthatok, akár a saját colstokomat, és még csak nem is kell hozzá kigombolkoznom, némi teret biztosítanom.

Azonban mégis megtántorodna bennem a lélek, ha szemközti irányból látnám a lovakat lobogó sörénnyel benyargalni a fényszöróktól be-

világított területre, s ahogy közele érve szétvetett mellső lábbal és leszegett nyakkal megtorpanának, a fénytől elvakított szemük pedig lidérclángként csillanna meg — teljesen összezavarodnék, kapkodnám a kormánykereket a fénymosta, gőzölgő hátak fölött, nekifeszülve ennek az elenyésző távolságnak, lassú menetben közelítve a falához, érve el a lovak két lábra emelkedésének határát, hogy megvasalt patáikkal kezdjék csapdosni a motorház födelét. Kialudna itt váratlanul a fényesség, és ismét ott lógnék a grabancomba akasztott kampón, tehetetlenül várva valami végkifejletet, hogy odavetnek a csattogó, rozsdás gépek elé, s azok hengerítenek majd orrukkal tovább a földön, de azért óvatosan, hogy szét ne kenjenek, hogy eltartsak még egy darabig, mintha határozottan a majdani fölhasználásomat vennék fontolóra, hogy hová is illenék be legjobban, célszerűségük értelme szerint. Nem ezt kellene-e legelőbb leküzdenem magamban, ezt a vacogást meg cinkeztet igt a számban, mintha itt lenne csak utolsó menedékem, a hátrahúzott és megdermedt nyelvemen, az összezárt ajkaim mögött, amelyeket egy fájdalmas ingerre bármikor kinyithatok, mintha Szörvendellel találnám szembe magamat, és hirtelen eszembe jutna létre sem jött jegyességem, amit Sinkutyával igyekeztek összehozni a szálláson a rengeteg alvó feje fölött vagy háta mögött, mindenesetre az ő megkerülésükkel, csupán a lámpa cilinderét vonva be tárgyalásaikba, amely sárgás fényt kent az arcukra, akár valami Heródeseknek, akik az ujjukon népszámlálást végeznek.

— Az én gonosz eszem! Az én gonosz eszem! — hogyan is állhattam volna meg e nélkül a fölkiáltás nélkül, mert mintha kezdett volna cserbenhagyni. — Sima, híg lé ez az egész, amin itt átfutunk, vagy csak egy nagy testből emelnek ki, mint még eleven és vonagló szövet, amely még ráng egy ideig a számára idegen környezetben, és ezt semmiképp sem lehet kétségek nélkül születésnek nevezni, habár a körülményekhez képest adva van ilyen jellegzetesség is, de ahogy elnézem magamat a sötétről visszaverődő és az arcomat átítató világosságban a traktorfülke szélvédőjének elmosódóan tükröző felszínén, mintha vízbe estem volna, és odakinn is erős lehet a párásság, a lecsapódó nyirkosság végigcsorog tükörképemen, a fagyos nedvesség olyan mértékű lehet a levegőben, hogy a vasajtók is megvetemednének tőle, nem a fülke nyitott és himbálózó ajtószárnyai, amelyek bizonyára gazdtalanul nyikoroghatnak mögöttünk, mintha elnéptelenedett volna velünk a fülke, és én még innen várom a szabadulást, a valótlanságból!

Máskor megérkeztünk a majorba október végén, száraz lábbal ugráltunk le a kocsiról, de mintha csak gyalog jöttünk volna, mert az udvaron keresztül egészen összesároztuk magunkat, mintha itt terelték volna végig a csordát az éjszakai eső után, és alighanem még most is szemerkélt kissé az eső, de a tornácra már vártak bennünket, akár egy regényben, majd hosszú áradozás következett arról, hogy hogy utaztak, hogy

vannak azok, akik nem jöttek velünk és mi újság itt meg ott — mi, köszönjük, jól, semmi, és átadunk egy gépirással megcímezett levelet, postán érkezett, nem tudni, honnan, a pecsét elmosódott, a föladó neve Károly, a vezetékneve azonos a miénkkel, és a majorban is velünk azonos vezetéknevűek élnek, mi ugyanazok vagyunk, és Károly is ugyanaz, habár nem tudjuk kicsoda.

— Miklós! — kiáltja egy magas szárú fűzős cipőt viselő asszonyság, fekete szőrmét imitáló bundában vagy háziköntösben, és tipeg felém széttárt karokkal, minden bizonytalansággal azért, hogy kétfelől megcsókossza orcámat, már csücsöríti is ajkát, orra alatt a ritkás bajusszal, amely hűvös lehet, mert pára csapódott rá, én pedig fölvetem a fejemet, és hátrálok egy lépést megcsikorduló talpú csizmámban — azonos lehetek valakivel, fut át rajtam, és hirtelen nem tudok mit kezdeni ezzel a ténynyel, még nem gondolkoztam azon, mit kezdenék magammal ilyen esetben, előnyös-e ez a számomra vagy éppen hátrányos, bár úgy vélem, hogy a velem való hajszálnyi azonosság mindenki más számára eléggé hátrányos lehet, nekem csupán az önérzetemet sérti —, majd rászánom magam, és én is széttárom karomat, előredőlök feszességemből, és hagyom magam szaglászni és nyalatni, talán senki sem figyelt föl megdöbbenésemre.

— Csak a régiek emlékezhetnek rám — jelentem ki, és a garatom tájkán megérezem, hogy kicsikét raccsolok, mint mindig, ha valamenynyire is zavarban vagyok, mintha valaki más levegő után kapkodna bennem, és azzal kellene viaskodnom, Miklóssal vagy mit tudom én, kívül, ha én épp kilélegzek, ő mindenképpen belélegezne, vagy netán kiáltani szeretne, épp jókor, mert én tartom a pofámat.

— Hogyhogy a régiek! — ragadja meg kezemet ez az idős nő, és vonszol maga után a tornác kövén, ahogyan táncra invitálna, de nem tiltakozik bennem ellene sem, a lélegzésem lassanként rendbe jön, talán csak éjszaka fogok majd horkolni, hogy a velem egy helyiségben tartózkodók kénytelenek lesznek valakit előszólítani, hogy fordítson át a másik oldalamra, mert félnek hozzám nyúlni, hiszen elképzelni sem tudják, mi lel. — Kicsoda itt a régi? Az öregisten a régi! — kurjantja, és vonszol befelé a kétszárnyú ajtón, magam sem értem már, miért.

És akkor hirtelen megtorpanunk, ő diadalmasan körbemutat, én pedig, mintha megvilágosodna bennem valami, mintha fehérrel öntenék le mindazt, ami sohasem volt fehér, és e sugárzástól magam is meghökkenve így válaszolok:

— Erre még emlékszem.

Honnan, vagyis mióta, ezt a rejtélyt igyekszem föloldani, ha egyáltalán érdemes volna most feszegetni, de nemigen van rá idő, azaz mi-féle idő, ez múlt idő, olyan, akár a folyó víz, ennek van valami távol-sága, hát ez az a hosszú, amit én érzek a traktort vezetve, ami nem fér bele Havasi Gyopár hatalmas fejébe, még spirál formájában sem, mert

kirúgja magát, ez nem folyamat, kérném szépen, ez tartam, illeszténém össze öt, legyenek alakban szétartott ujjam hegyét a levegőben, mert az a mély lélegzet még mind a tüdőmben van a szónoki szuflámból, még mit sem pazaroltam el belőle, és félok, hogy az idő szaladásán kissé aporodottá válik, akár egy mélyből fölmerülő tengeri szörny kilégzése, ontva mérgező páráját, ami megperzseli és göndörre rántja össze a hajszálakat.

És frissen féltalpalt cipőmben ismét meginogva ugyanazon a tornáccon, egészen más napszakban, most jóval éjfél után, és szinte kapatosan a friss levegőtől — hogy mennyire megváltozott itt minden! Nem az emlékezetem, a valóság hagy engem cserben, még visszagondolnom is rá, ha egyszer akadozik az ilyesmi, az egyik valóság kiüti nyergéből a másikat, átfesti az egykor falra hullott vetületét valami sárgával fölengedett sötétkézzel, kékesszürkével, és talán csak ezt a szennyes réteget kellene lehántani ahhoz, hogy legalább árnyékában megmutatkozzék az egykori távlat, az a lyukas perspektíva, amelybe megnyugodva léphettem be egykor.

— Jelen időnk tévesen alakul — vetem föl, csak úgy hiábavalóan, légből kapott ötletként, minden igénye nélkül a korrekciónak, mert nincs olyan elképzelésem, amely a helyesbítésére irányulna, beérem azzal, ami ebben a pillanatban van, mintha patkányfogó lyukába dugnám a fejemet, arra számítva, hogy úgysem engemet csíp el itt az acélhurok, más lesz az, más is volt mindig.

A helyszínváltozást nem úgy tekintem, mint érthetlent, pedig, ha rendes eszem volna, fölmerülhetne bennem egy s más, ez az átcsoportosulás például, a kiürülés, az elnéptelenedés vagy akármi, gondolom, az az időszak, ami a postaküldemény átadásától errefelé telt el, valószínűleg a boríték papírjának szakadása mentén — ez Károly levele volt Szabadkáról, Kalocsáról vagy Budapestről, vagy mit tudom én, honnan, a postabélyeg egy nem tudom, milyen névértékű sorozatból volt, talán az a felirat állt rajta, hogy Ágyús vitéz, és piros vagy kék színben nyomtatták (az ellentét a színeket illetően most kissé zavarba hoz, bár mondhatnék nyugodtan pirosat is meg kéket is, ki sem emlékezhet már arra, de a legkevésbé az a lényeges, hogy mit állítok, sokkalta fontosabb lenne az, hogy tényleg milyen volt), azonban azt, hogy miről esett szó az általunk kézbesített levélben, nem hallhattam, mert a koros nő ekkorra már beráncigált a magas ajtónyílás kinyitott félszárnyán egy sötétebb levegőbe, amely bizonyára még az ő korából maradt fönn, pontosabban egyidős lehetett vele, ez áradt itt meg tört elő, szivárgott a résekből és perdült meg a hornyolásokban: kellemes volt-e? — ezt kérdezhetném utólag, mintha most vártam volna rá, de elmaradt, nyersebb és durvább lett minden, vagyis a tisztára üres tér nem ugyanazt a hatást keltette, hiszen villanyvillágítás volt benne, a még *akkor* átlósan kifestett mennyezet ábrái közül, pontosan a mértani középpontjából összesodort,

kék szigetelésű huzal lógott, s ennek a végén függött kissé görbén a körte barna bakelit foglalata, s ahhoz, hogy valaki kiegyenesítse az elgörbült huzalt, székre kellett volna állnia, de itt egyetlen szék sem volt, csak ágyak mindenütt, olyan beállításban, ahogy a gazdájuk a legmegfelelőbbnek találta, s rajtuk gyűrött, szürke, kék sávós katonapokrócok, és a falba vert szögekre aggarva a fölösleges meg tartalék holmi, ellátmány meg minden egyéb, ami szögön lóghatott, mint olyan korban, amikor egy szög megszerzése is gondot okoz, vagy a kerítésből kell kihúzni, ha abban még akad valami rozsdás fejű.

— És hogy szétfutottak innen a népek, ebből az árvaházi megvilágításból — jegyezhetnék-e meg ilyesvalamit? —, helyes volna, ha nagy lendülettel átkutatnánk a holmijukat, amíg távol vannak: vajon minélhetnek ezek?

— Parány! — kiált rám Havasi Gyopár —, ne merj hozzányúlni! — és két szeme máris akár a kékes árnyalatú porceláncsésze fenéke, amelynek meghatározhatatlan színű pecséttel nyomták a közepébe a koronás védjegyet, s ebből az íriszből les ki valami kis lyukon, talán O betű közepén a szembogara.

— Csupán arra volnék kíváncsi — mondtam, de nem mozdultam — mijük van, mivel táplálkoznak, hogy helyes képet alkothassak magamnak az életmódjukról.

— Amit a feleségük csomagol, ha van nekik — mélyült bele az általam serkentett vitába —, ha meg nincs, akkor sok mindent képesek elfogyasztani.

— Feleség! — kiáltottam föl lelkendezve —, hogy erről mi eszembe nem jutna nekem! A lábuk! Nos, az hihetetlenül kápráztató lehet. Ha megállnak szemben a nappal, és áttűznek közötté a sugarak, a ruhájuk kelméjén keresztül látni!

— Hát még: ha széjjelteszik, te, Parány! — és röhögött, anélkül, hogy tudnám, házas-e vagy sem.

— Nem érdekel engemet a széjjeltétel — vágtam vissza —, nemigen érzem én magamat alkalmasnak a szaporításra, se bújtatással, se más-képp. Egyszer hoztam csak szóba a jegyességet, és azt sem tudom, hogyan úsztam meg, és afelől is bizonytalan vagyok, hogy vőlegénynek tekinthetem-e magamat...

— Nagyon sötét lehetett ott — csóválta a fejét, de láttam, hogy ezzel palástolja érdeklődését, és betekintést szeretne nyerni nemi életembe.

„Akárcsak a fejedben” — gondoltam, de abban nem voltam biztos, hogy a sötét és kormos fazék örvénye is benne kereng-e, mivel a járása eléggé magabiztosnak tűnt.

— Nem emlékszem — igyekeztem legyűrni magamban a föltámadó kavargást —, és arra sem igen, hogy miként kerültem el arról a helyről. Mintha más szintben esett volna...

— Ez a te színtezésed! De a vékonyát, azt biztosan megcsípted azért. Úgy szokták azt a vőlegények.

— Nem is tudom, mi lehet az „vékonya”. Meg azt sem, hogy hol kellene keresnem...

— Akkor biztosan nem a vastaga volt, nekem elhiheted! Meg arra csak emlékeznél! — és nézett rám ravaszul ez az ábrándos lélek, elkalandozó tekintettel, mint aki a számára valóban megfoghatatlan dologról szól.

— Én tulajdonképpen nem is láttam őt — tettem kísérletet, hogy bővebben kifejtsem neki élményemet. — És a beszédből sem valami sokat értettem. De célzás azért történt...

— Nagy balek lehetsz te, Parány! — sóhajtotta szinte bánkódva a sorsom fölött, amelyben én oly otthonosan éreztem magamat, aligha láthattam hiányt valamiben is.

— Nekem csak azért lett volna erre szükségem, hogy valaki várjon rám valahol, gondolatban mintegy szublimáljon, én pedig ennél fogva tudjak tájékozódni, vagy inkább eligazodni... Nehéz lenne ezt most fölmondanom.

Az ablakokon túl pergett az éjszaka maradéka, miként a nyirkos homok, majd a nyirkos só, végül megindult benne valami kristályosodás, lassan ellepte a helyhez képest túlságosan is nagyra méretezett ablaktáblákat, mintha beindult volna egy kinti gépezet, és az erősebb fényt szolgáltatott egyszerre a benti csupasz villanykörteknél, pedig amaz volt a sápadtabbik, de mindinkább elhatalmasodva nyelte magába az égő fényt, amíg szinte az egészet ki nem vakította, és rá nem ébresztett arra, hogy már jó ideje erősen didergek, de képtelen vagyok a szublimálódott lényemet valami hideg tömbre lecsapatni.

Ebben az előlem kitért vagy nyugalmi állapotából kilengett valóságban, ahonnan valószínűleg eredek, mert képtelen, hogy esetleg a szoba sarkában álló rádiókészülék mögül bújtam volna elő, vagy már Károly levelét megelőzően is itt lappangtam volna, hogy ez a hely már mindenképpen az utam vége lenne, csupán tettem még egy kirándulást, mielőtt behúzódnék a varázsszem zöld fényébe, s azontúl csak a készüléket recsegtetné a hangom, eufóriás szóáradatok törnének föl belőlem, talán a vezetékek szikrázó végének nyalogatásától, nevezetesen az oxidálódott anyagok hatására, hogy rozsdává oxidálna bennem előbb-utóbb a vér is — légmentes és száraz térben konzerválnódnék, mintha formalinból figyelnék kifelé, kissé gunyoros mosollyal, ami végleg megállapodott a szám sarkában, és teljesen mindegy volna, hogy fejjel lefelé vagy fejjel fölfelé vagyok-e: ez csupán látószög kérdése lenne, de mindenesetre lebegnék, akár valami elévült emlékkép, amely még túléli ezt a vadászatot.

Pirkadattájt mégsem Havasi Gyopár nyakában ülve kelek útra, hanem csak gyalogosan, a többi után, kullogok a sarkukban — most

félretették éjszakai indulataikat, most más történés van kibontakozóban, s ezt várva tekintenek szét a vidék fölött, a tulajdonosa sem tehetné tőlük önteltebben, csak az a kár, hogy kevés a kalapok mellett a színes toll, és ruházatuk is igen gyűrött meg viseltes; nem tudni, hanyadik vadászatuk is lehet, nekem így mindenesetre az első, és nem is szeretnék többön jelen lenni, mivel ebben sem veszek részt. Inkább egy vadászejeleneten szeretném a kürtöt hallgatni, nem is tekintve a képről a helyiség homályába, hanem egyszerűen értelmetlenül maradni, ha nem is megközelíthetetlenek, de mindenesetre zárkózottak, szinte elmosódó és összegömbölyödő foltnak, mintha a festő elhibázta volna alakomat, vagyis a félhomály pejemén megfoghatatlan lenne, nem is lát szana különben, csupán erős fény alatt, ekkor lehetne ezt-azt megsejteni gönceim reddőiből, meg hogy piszkos kezemmel eltakarom arcom, talán fülem fogom be a kürtszó hallatán.

De volt is itt ezeknek kürtjük, nem volt ezeknek semmijük, csak én voltam nekik, semmi más — és fontolgathattam-e olyasmit, hogy bevetem magamat majd a puskatűzbe, hogy elrontsam vadászatukat, elejét vegyem eltervezett kalandjuknak? Nekem jobban megfelelt volna, ha élővad-vadászatot rendeznek, határnyira húzzák szét csatárláncukat, és még újabb vadászokat várnak be, és karéjuk befogja az egész járást, és a kifeszített hálójuknak kergetnek neki minden élő állatot, amely még nem húzódott el telelni (bár bizonyára nekem is ezt kellett volna tennem), és a háló lyukán némelyiknek csak a feje férne át, s ahogy küszködnének vele, mozdulataikkal az üzekvést utánoznák, mintha e kilátástalanságból át szeretnék menteni magukból valamit a hálón túlra, ami majd azután hozzájuk hasonlatossá fejlődik ki, vagy legalább sodródik még egy ideig a letarolt földeken, ahogy fokozatosan mind fölszívódnának a levegőbe.

Vagy mind a vadászok szívódtak föl, mert déltájra a csoport egészen megcsappant, voltak, akik berúgtak, és ezek, amikor elunták a támolygást, elmaradoztak, és itt-ott leheveredtek az árkok partjára, amelyet a ködön átsejlt nap árnyalatnyival jobban megvilágított, pihenni talán, még jókor: a szájuk körül olyan volt a levegő, akár az alkoholba mártott vatta, édesen szaglott, ezt érezhette meg, a vadászatok e jellegzetes szagát az apróvad, s messze futott már, mi pedig meneteltünk az idő állásának dermedtségében, a felszálló, majd lecsapó ködpázmákban — ez volt itt az egyetlen kiterjedtebb mozzanlat, de mintha bedugultak volna tőle a puskacsövek, súlyát veszítette volna a hatos sörét.

Most valóban a legszívesebben összekucorodtam volna, miként valahol a kép kialakulásának kezdetén, embrionális állapotba vagy vissza a tojásba — voltaképpen sohasem sikerült megtudnom, hogy Mácsás tojó-e avagy hím madár, tehát pöttyös vagy fehér tojásának eszményét sem hozhattam magammal, vagy áttetsző héjú kígyótojásáét — mindenesetre a csatárlánc szemközti oldalára, haladási irányába, hogy onnan

szökjek fel, nagy ugrásokkal, de nem elfelé, hanem szembe, majd ha elérkezettnek látom az időpontot, s tegyem próbára lyukas markú szerencsémét, ami természetesen csak elképzelés lehetett, kibúvó a helyzetemből; mondjuk, egy barom álma.

Mindvégig ott csörtettem Havasi Gyopár sarkában, ügyet sem vetve a többiekre, csupán az előttem ollózó két oszloplábat figyeltem, nehogy elkeveredjek, s ezzel ismételten bajt hozzak magamra, hajszának tegyem ki magamat, habár most minden áttekinthetőbb lett volna a részemről, mert jobban kiláttam volna a torzсок közül, és lapultomban teljesebb betekintésem nyílik újabb elfogatásom mozzanataiba. Am akiben egy másik história él, egy túlóldali, minek bonyolítaná még itteni tartózkodását is, ha a szíve sokkalta inkább amoda húzza — ezzel csillapítottam magamat, és követtem egy idegen szállásra Havasi Gyopárt, zokszó nélkül, tapogatózás és puhatolózás nélkül, majd amikor előjöttek a természetes kutyák, akár valami meredélyen, futottam föl a hátán, s ott kapaszkodtam, púpként csüngve rajta, miközben ő váltig átkozott, pedig a lelke mélyéig puha volt, lágy kedélyű, a szíve vaj, ő maga pedig lötyögött, akár a teli köpülő, és csak ment keresztül az udvaron, oly egyenletes léptekkel, akárha *gyerekkocsit tolna maga előtt*.

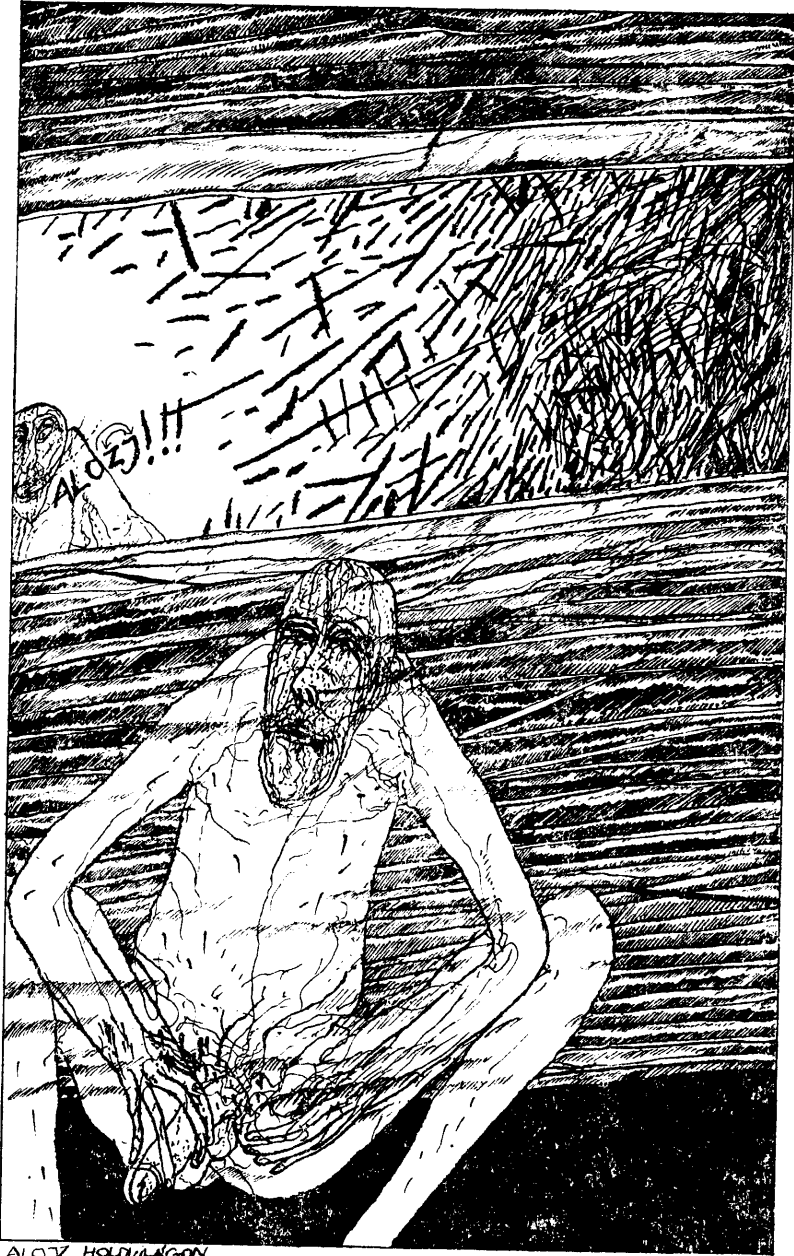
Odabenn a sötét házban szólanul, még mielőtt a jelenlevőket szemügyre vehettük volna, fehér tányért tettek elénk, és hatalmas merőkanállal sűrű levest mertek bele, mintegy a pokol füstölgő kondérijából, és miután szemünk megszokta a félhomályt, figyeltünk föl a jelenlevők hallgatóságának okára, ugyanis valamennyien imádkoztak, és én csak néztem ezt a vad, elszánt és keresztény áhítatot, és Havasi Gyopár szemét forgatva be is kapcsolódott e mormolódás közepébe, folyamába, és tenyerét az összezárt öklére feszítve igencsak bűnbánó pofát vágott, levevé most végre kopasz fejről a terjedelmes sapkát; én azonban nem tudtam mit kezdeni a magam kezével, meg különben is nemsokára széles karlendítésekkel valamennyien keresztet vetettek magukra, és ültükben is szinte lökdösődve estek neki a pokolsűrű levestüknek, teliseddel-teli apró kockákra vagdalt növényi takarmánnyal.

De vajon toltam-e én magas gyerekkocsit — — — — —

Orromon sötét szemüveggel — — — — —

Parki sétányon? — — — — —

Futva iramodtam-e az út cserjéssel eltakart kanyara mögé, miután helyzetem súlyosra fordult, mert egyeseknek úgy tűnt, hogy épp bennem ismertek föl valakit, akit nem biztos, hogy bennem kellett volna fölismerniük, de én ettől függetlenül oly sebesen szaladtam, hogyha a parázs égő cigarettából a szakállamba esik, a légellenállás bizonyára tüzet kavart benne, valahogy akként, mintha taplóra fújna, a kicsi küllői pedig zizegtek e fájdalmas gyorsaságtól — ki látott már olyan embert, aki gyerekkocsival menekül az esztelen gyanúsítás elől, miközben egy hórihorgas, dohányillattal kikölnizett ember kinyújtott kézzel

ALOZ, HOLDVILAGON

mutat utána, hosszú uja szintén a dohánytól sárga, öltönye azonban galamszürke, sötét csíkozással, s ahogy szűk száját kinyitja, látni, hogy egészen fogatlan, és az erőfeszítéstől nyálcsík fúvódik ki ajkáról a levegőbe, olyan, akár az őszi pókfonal, pedig rekkenő a hőség, és a rózsaligetek illatoznak.

Am ki érezhetné ilyenkor rózsaligetek illatát, inkább árnyékba vágyik, kifújni magát és verejtékét letörölni, és irányítja a kocsit huppánokon át — — — —

Komoly és elegáns ember.

Gyermeke van, akivel menekül.

— Valakit el akart tenni láb alól, úgy látszik — ez róla a tartózkodó megállapítás, de a gyerekkocsi elől mindenki kitér, és csodálkozva fordulnak utána, akaratlanul is fedezve a hátát.

Micsoda vágta, micsoda vágta.

Aprózódó, tipegőre váló lépések a hirtelen fordulónál. Csak a tömeg közepébe! Mintha rettegne a néptelen helyektől.

Nem igaz, hogy fegyvere van. — — — —

És én eszem ezt az ókori eledelt, fordul ki a számból, mint aki épp most hagyott föl a futással, ütemesen fújkalok a gőzére, hűljön!

Mintha égett bőrre fújnék, orromban érzem a megperzselt szőrszálakat, és hogy el ne csöppenjen, nagyokat szippantok a hegyvidéki kömény meg a tengeri babér illatából, két ellentétes vidékről, és ettől megindultan nem is csoda, hogy levesem fogytán énekelni támad kedvem, akár egy gyermeknek, és érzem is, hogy éppoly ártatlan a hangom, mintha óvónő tanított volna a gajdolásra.

Hanem ahogy a kanalaik csörtögésével mérgesíteni kezdenek, egyre inkább elvékonyodik, szinte már hasítja a levegőt visításom, igyekszem is magamból mindazt kiadni, ami az utóbbi napokban összegyülemlt itt, mindenféle törek meg ballangó, úgyhogy még székemre is föllépek, hogy jobban láthassák, amint az erőlködéstől elkékül a fejem, valószínűleg már csupán egy fergeteges nyávogás csak, amit hallatok, és nonsokára elkezdek fújni rájuk meg a mancsommal baltázni, miként valami termetes kandúr, ha nem riasztanak meg, alighanem valami párna repül felém, de inkább egy vászonzacskó, teli a kovászoláskor használatos párral, mert nagyot osörren a fejem mellett a falon, ahogy oda-csapódik — az biztos, hogy nem valami fogékonyak a művészetem iránt, vagy csupán a hangmagasságom ellenségei, mivel a Havasi Gyopárral szemközt ülő asztaltárs ki is rúgja alólam a székét: nagyon magasan hordhatja a seggét, ha ilyen hosszú a lába.

Azt képzelték talán, hogy jutnak valamire azzal, ha a sarokba vág-

Mert fölpattanva erősen öklözni kezdek, csépelek minden elébem kerülőt, nem mondom, a tüküket féltik is tőlem az áhítatosaik, és káromkodásom olyan, mintha belegázolnék a tányérjaikba, a sok bufli bohóca,

most megfizetek nekik, mert olyan ellenállhatatlan vagyok, mintha kandisznón lovagolnék, ezzel az indulattal védelmezem tőlük tehetségemet.

Oly rég éreztem már ilyen zabolátlan tolulást! Tyúkeszemre mondom, kitettem magamért!

Ajtajukat elérve már a markomban sejtettem a gyerekkocsi fogantyúját, s gondoltam, ismét nagy iramodás várhat rám, most árkon-bokron át, de csak ésen legyünk, ki ne borítsuk . . .

Am odakinn, az ajtó mellett, valószínűleg a jegyesem állt, különös volt ez az érzés, ily váratlanul és ekkorra munka után találni magamat szemközt vele, és én csak néztem föl rá, anélkül, hogy bármiféle üdvözlő szó eszembe jutott volna, néztem arcának sötét színű bőrét, s már tudtam, hogy ő az.

— De pípes vagy — mondtam neki, amikor kissé észre tértem és összeszedtem magamat.

— Púpos maga! — nyelvelt vissza, és egyből átfutott rajtam, hogy talán magáznom illene, de most már késő volt, inkább a szavai értelmét igyekeztem kivenni.

Hogy nekem, aki általában a más hátán vagyok púp, még magamnak is külön, független púpom lenne, amit ugyan nem tudtam elérni, talán azért, mert kezeim igen rövidek, de ha jegyesem mondja, bizonyára ott is van . . .

— Gúnyolódsz velem — kockáztattam meg mégis.

— Ahogy maga velem!

— Bizonyára nem értetted jól, amit mondtam.

— Nagyon is jól hallottam!

— Nem azt mondtam, hogy púpos vagy . . .

— Én meg épp azt mondtam!

Ekkorra azonban nagy lett a torlódás a ház ajtajában, úgyhogy jegyesemtől csak sebtében vehettem búcsút, s máris nyargalnom kellett a gyerekkocsival, de úgy, hogy széles félhatárnyi rést ütöttem vele a gyepet övező léckerítésen.

— Vigyázz, kímén a lukon a jószág! — kiáltoztak erre, féltve szédelgő libáikat meg vedlett tyúkjajaikat, és bakpulykájuk heves trutyogással helyeselt nekik. Ennyi egérutam volt.

Most pedig a gyerekkocsival a posta előtti téren, hogy tétlenségemmel ne keltsek akkora föltűnést, a kerékpárállvány körül, mintha ide láncolnám a kocsi kerekét, amíg befordulok az épület csarnokába, hogy valamelyik oszlopa mögött lesben álljak, szemmel tartsam a *poste restante* toláblakát, mindhiába, ha egyszer újabban már nem jön az én emberem, semmi közelebbit sem tudhatok meg már róla, akárcsak Károly leveléről meg az Ágyús vitézről, legalábbis tőle magától nem, majd ismét elhagyom az épületet, mert hátha sejt valamit leskelődéseimből, s ezt követően a gyerekkocsit magam előtt tolvá térek vissza, immár

kétszeresen is álcázva magam, és nyikorgatom csak egyre a rugózatát, s az ütemes ringástól szinte magam is elálmosodok.

Azonban csak egy elnyűtt, zsíros gallérú szürke kabátos ember sodródik a közelembbe, s arra kér, töltsék ki neki egy űrlapot, elismervényt, pár szót mindössze, egy címezést kell csak ráírnom, csupa cirillika, legfölül a város neve, és úgy lefelé, orjoli származású orosz, rokonai élnek ott, de sohasem látta őket.

— Így van ez, Oleg Szergejevics — betűzöm ki a feladó nevét —, vagyis személyesen Oleg Szergejevicshez van szerencsém? — lököm arább kissé az útjában álló gyerekkocsit a lábammal.

— Igen, Oleg Szergejevics Vaszjukov, ahogy ott írja. Személyesen — és kezét nyújtja.

— Írnok — mondom —, írnok — és megfogom a kezét. — No, de írom is már.

— Mindent fordítva kell — igazít el a címzésen.

— Fordítva, fordítva — hagyom helyben.

— Ami ott lent van, itt fönt lesz.

— Fönt lesz, fönt lesz — és körmölök a csorgó tollú tollszárral, ak-szaméatosan, hosszan kiöltve a nyelvemet, de fél szemem állandóan a *poste restante* tolóablakán, Oleg Szergejevics pedig ringatja helyettem a gyerekkocsit, szerencsére nem lát bele, nem láthatja, hogy üres.

És akkor, hirtelen, amikor az Orjolra tettem föl a pontot, talán Orelt kellett volna írnom, nem tudom, valaki, akár egy árnyék a falon, odasiklott vagy -osont vagy -vetült a tolóablakhoz, aligha lehetett volna kézzel foghatónak mondani, de mindenképpen ott volt, láttam, s az utolsó betűt az űrlapon már hosszúra nyújtva iramodtam is feléje, amikor Vaszjukov megragadott a csontos kezével, s húzott vissza, nagy erőszakosan:

— Hát az írás? — kiáltotta —, mi lesz az én írásommal? Mi történjen itt?

— Megvan, itt van — nyomtam a kezébe —, de most egy pillanat türelmet kérnék...

— Hát a gyerek? Ugyan mihez kezdhetnék én egy gyerekkel? — nézett végig magán.

— Egy pillanat, és itt vagyok... Nem lesz semmi a gyerekkel. Nagyon csendes.

— Csört, csendes! Bögőmasina!

Felindultnak látszott, bizonyára attól tartott, hogy rászórok egy gyereket, bár én csak a gyerekkocsitól szerettem volna most már megszabadulni, és épp elég sok oroszot láttam már gyerekkocsit tolni: abban tartották a dolgaikat. Én pedig nem léphetek oda most valakihez gyerekkocsit tolvaj.

Ezalatt viszont az árnyék, ahogy érkezett, úgy el is inalt vagy tova-

vonult, már csak a kifakuló szegélyét láttam a bejáratnál, ki is téptem magamat Oleg Szergejevics szorításából.

— Megállni! — kiáltott utánam. — Sztoj! — és ez olyan vészjóslóan hangzott! Végleg futnom kellett az elszalasztott árnyék után, hiszen hiába is magyarázkodtam volna neki, hanem inkább tenyeremet a tarkómra szorítottam, és hármásával ugráltam át a lépcsőket, a gyerek-kocsival itt már nem érhetett utol, hanem az árnyék is mintha neszét vette volna valaminek, eliramodott előlem, vagy legföljebb beugrott valami pincelyukba, és most elégedetten pihegett a szénrakáson.

„Erősebb mérgeket igényelek én Vaszjukovnál” — fordult meg a fejemben —, „és jóval nagyobb tökfejeket Havasi Gyopárnál.” Úgy valahogy élek, akár a hajótörött, aki az elpusztult hajó faragott modelljének árnyékában horkol, amikor már nincs semmi több hozzáadnivalója, és micsoda kis nyomorúságos árnyékot vet az! Inkább titkos vagy sejtett menyasszonyom árnyékán kellene elidőznöm, már-már tompa gyöngyházzsínben megcsillanó ajkán ábrándoznom, habár így visszagondolva karcsú, hosszú nyaka magasan fölébem nyúlik, olyannyira, hogy feje természetéhez képest aprónak tűnik, akár a brontosaurusé, úgyhogy inkább a keblén merengek, meg ennek formásságával szinte ellentétben álló, meg-megrendülő rengeteg farán, végül is olyasvalami képem marad róla, akár valami megtermett pusztai futómadárról, ugartyúkról talán, hogy egészen ismeretlen előttem az életmódja.

Es a postai ténférégekből is épp elegendem lett már, ezenkívül tartottam Vaszjukov kemény markától is, habár így utólag semmi okát sem láttam annak, hogy ellenséges legyen velem szemben, ebül szerzett gyermekkosimat adtam neki tovább mindössze — hogy ez rá nézve sértés volt-e, ma sem tudom, hiszen a címzést a legszebb kalligráfiával másoltam át arra a szelvényre, és most, íme, meghúzom magam, igyekszem legalább annyira tartózkodó és méltóságteljes lenni, akár az óegyiptomi Írnok ülőszobra azzal a nagy köldökével, csakhogy én sohasem leszek 4500 éves, érintve közben a különböző időszámítások kezdetének nullpontjait, inkább megmaradok egy tartós nullapontnál, úgy kapaszkodva meg benne, akár egy szétrúgott hordó abroncsában, bár kétlem, hogy az az ital mind engem illetett volna; nos, ily nagyfokú bennem az álszerénység, habár rémlik valami abból az időből, amikor nekiláttak kiverni a hordók fenekét, és mivel a csákóm már nem volt meg, az akkori formátlan sapkámot tartottam a bor sugarába, mintha egy hatalmas konstitúciójú nőstény állat vizeletét fognám föl, vagy kardléllet csaptak egy bivalybőrtömlőre? Mindenesetre inni kellett sebesen, mert közben hatalmasakat löktek rajtam, nem túrték torkoskodásomat, és bizonyára hamar le is részegedhettem: azt nevelték.

A pince homokja a kiömlő bortól hamarosan olyan lett, akár a folyami fövény, és ennek a folyamnak heveredhettem én a partjára, az aromás nyirkosságtól átfázott csontjaimban érezve meg a hajótörés egy

lehetséges, didergő változatát: ekkor már csönd volt, mindenki tovavánszorgott a közelemből, vagy elvonszolták egymást, élettelen sarkukkal mély árkot húzva az átázott homokba, rólam azonban, valami hátrányos tulajdonságom miatt megsértődve, megfélekedeztek, meg alighanem kezdettől fogva ez is volt itt a viszonyulás; beevett közéjük a fene, és egyszeriben bomlasztani kezdtem azt a bejáródottságot, az egyetértésüknek már kialakított magas szintjét, vizzályt támasztottam közöttük akaratlanul is — többen egyértelműen nem tudtak elviselni, mint valami kétbalkezes szolgát, mások viszont türelemre intették őket, s ez valahányszor vitát szított közöttük, amit én pimasz képpel kifejezetten élveztem, és magam is egyik vagy másik párthoz álltam, magyarul, igyekeztem összeveszejteni őket, túljárni az eszükön, akár valami kísérteknék, mintha a feszült levegő lett volna az étető elemem, lényem ebben gyökerezett.

Am most a bortól, úgy tűnik, kijózanodtak, át ugyan nem láthatnak rajtam vagy az általuk sejtett sánta számításaimon, mert sohasem számítottam semmire, csupán annak látványára, ahogy a tehetetlen düh-től kiguvad fészkéből a szemük, s napokig úgy járnak-kelnek, akkora bennük az alkati nyomás.

Ha ellenlábasaim csoportjából valamelyikkel a szürke utcán szembe-találtam magam, messziről láttam, hogy tokájuk kivörösödve remegni kezd, és legszívesebben oldalba csapnák sánta kísérőjüket, ám a formáság miatt kénytelenek voltak úgy viselni magukat, akár a dióval tömött bakpulyka, amely az indulattól feji lebernyegeit mélyen leengedve mégis váltig mosolyog, pedig a járásán is látni, hogy mi fűti, vagy ha legalább kikelhetne hájas testéből és mély lélegzetet vehetne, úgy rám fújna, hogy hanyatt vágódnék a viharától.

Am én... Mint aki bentlakó az isten házában — — — —

Se kitérni, se kutya fasza... Ezerszer fölmerült bennem a kép, hogy szét fogják csapni a fejemet, vagy igen pontos lövéssel egy harmadik szemet is nyitnak a homlokomon, amely majd az időt tartja nyilván, hátul pedig leválík a fejem teteje, és agyamtól lesz vérfolyásos a fal.

Ebből sem lett azonban semmi, hanem csupán némaságukkal óhajtották kifejezni a rólam alkotott véleményüket e tisztességes emberek, a meghunyászkodásuk árán is ragaszkodtak férfiakhoz méltó egyenességükhöz: nem alakulhatott ki köztünk se szóváltás, se párbeszéd — nem voltunk cimboraságban.

Én csupán valahányszor meglébbenttem indulataik hullámát, amelyek különben nagyon is más ellen irányultak: erre csak a borospincében jöttem rá, fektemben bortócsába lógó lábbal, hogy itt valami harc és kártétel folyik, nem pusztá csínytevés, s engem mint bűnbakot hagytak hátra, hogy legyen valaki, akin a kárvallott kitöltheti haragját, hamarjában úgysem tud máshoz kezdeni.

Kis, óvatlan és naiv lényemet kezdettől fogva áldozatnak szánták,

mint akinek az elenyészése egy órakondításnyi időbe sem telik, miközben haragos képpel néztek rám, azalatt tán a fenekükkel vigyorogtak, és sorsom fölött máris borzolódtott hátukon a kemény szálú szőr, nem is csoda: nem ismertek.

Egész életemben hihetetlen vonzódást éreztem a titkos járatokhoz, vargabetűkhöz, labirintusokhoz, kerülőutakhoz, mellébeszéléshez, tettezéshez, alakításhoz, a bőrből való kibújáshoz, hibák halmozásához, a más színben való föltűnéshez, köntőrfalazáshoz — egyszerűen a megfoghatatlansághoz, még gondolatban is aligha lehetett utolérni, netán elcsípni. Én valaminek csak mutatkoztam, de mindig amaz a másik voltam, aki hiányzott. Sohasem tudtam egyik szerepemet sem, és jó volt, ha megfeledeztem róla, vagy ha eszembe is jutott, rögtön elnevettem magamat, és máris szánalmasnak látszottam.

Most is szépen, eltámolyogtam helyemről, ahová odafektethettek, ment közben még sapkámért is lehajoltam, amelyet ugyanúgy átitatott és eláztatott a bor, akár a lábbelimet meg hasamon a köntösömet, pedig hűvös volt odakinn, alkonyati óra, leégett lassan az égaj, akár a gazdátlan kohó, én pedig éppannyira társtalan voltam, mint egész életem során, s ezért most társakat kellett fölhajtanom, ha már korábbi társaimnak nyoma veszett, még szerencse, hogy én megmaradtam, öntudatomnál vagy különbözőségemben, egyedülvalóságomban és különállásomban, akár egy lepecsételt edény, féltő volt ugyanis, hogy előbb-utóbb a földhöz koccanok, s orrsövényem mögött majd megérezem akkor az arany csörrenését.

Valakik az utcán lovat szerettek volna patkolni, sürgős lehetett nekik, nagy füstfelhőt csapattak föl az állat patájáról, fogókkal futkároztak, meg a szájuk is tele volt patkószeggel, de aztán megint semmi, rohantak hűteni a patkót, akár a túlhevített szerencsét, és közben csak tüzeltek, zuhogtatták a fújtatót, pedig már majdnem besötétedett: ki látott már lámpafénynél lovat patkolni ily szóltanul, habár lehet, hogy több ló is volt, hát azokat most eloldhattam volna, hogy a kötőfékjükkel végighúzzak a patkolóbak körül dülleszkedő ülepükön, bőrrel fenekelt nadrágjukon.

Különben is elfoglaltaknak látszottak, kár lett volna rájuk vesztegetnem időmet, azt a drágát és kapatosat, eloldalogtam innen, és ott imbolyogtam a kelő holdvilág tányérja előtt, eszem ágában sem volt lóra ülni, inkább háztetőt nyergelek már, ha kell, épp oda is illenék.

Egy asszony fehér kötényben kifutott az utcára, és egy nevet kiáltott, és bár sehol senkit nem láttam, biztos voltam benne, hogy nem az én nevemet, majd kis idő múltán megismételte, és amikor elhaladtam mellette, láttam a szoknyaszegélye alól kilátszó két papucsának a fejét, és nem tudtam róluk levenni a szememet, olyan vastag talpúak voltak.

— Te! — szólt utánam, amikor néhány lépésnyire elhaladtam, és szinte a hónom alól néztem vissza a papucsára.

— Én-e? — álltam meg erre tétovázva, majd bizonytalanul hátrafordultam.

— Te, te! — erősítette meg, mint aki akarna valamit tőlem.

— Azt gondoltam, nem hozzám szolt — böktek meg a mellemet a mutatóujjammal.

— Dehogynem! — sürgetett a hangsúlyával, hogy menjek vissza.

— Jól van — és tettem néhány lépést, igyekeztem megállapodni szemközt a papucskok fejével.

— Alojz! — visított ekkor egy hatalmasat, fülsiketítőt, hogy szinte megtántorodtam tőle.

— Valami virágot szólongat? — kérdeztem erre, mert a név leginkább virágra emlékeztetett.

— Virágot ám! Mákvirágot! — jegyezte meg epésen, és utána engem mért végig, mintha bennem gyanítaná. — Mindig elbújdosik, bebújik a leghozzáférhetősebb helyekre, ember legyen a talpán, aki kipiszkálja... — Erre a hangra ugyan én már rég előugrottam volna, csak hogy ne halljam többször, de most nem énrólam volt szó, nem köröttem forgott a világ.

— És hogy én most majd kiszagolom a lyukát... — vettem föl incselkedve.

— Nektek, váltottaknak, ugyanarra a rugóra jár az eszetek. Bekötött szemmel is megtaláljátok egymást, akár a csillag a párját... Ha előhozod nekem, kapsz tőlem vacsorát!

— Jó, hogy említette a vacsorát. Különben megfeledkeztem volna róla. Hanem a fiú, mégis, milyen lehet? — igyekeztem útbaigazítást kapni, nehogy valami másik vakarcsot hozzak neki a vacsora fejében, és haragjában még megétessem.

— Egyből rá fogsz ismerni. Nagyjából olyan, mint te magad. — Megörültem ennek a hasonlatosságnak, hogy mégsem úgy csatangolok itt, mint valami vadidegen, és a hasonlóság mentesít is az épeszű viselkedés kötelezettsége alól.

— Nem fog bántani? Nem veszélyes?

— Nem törődik az mással, csak önmagával. Kerek képpel bámulja valahol a holdat, mintha az lenne a hazája, onnan érkezett volna... Olyan, akár a holdkóros.

— Nem akarnám megsérteni, de valamiképpen mindannyian a Holdból születünk — kezdtem volna okosítani.

— Ti, hülék, mind az utolsóig. Ez is választ el benneteket a rendesektől.

Nem volt vele tovább miről vitatkoznom, inkább elindultam megkeresni a „hülét”, akivel szemre valami hasonlóságban állhatok, és erre már magam is kíváncsi lettem.

Idegen helyeken, idegen udvarokon, ahol korábban sohasem járhattam, de az idegenség érzése kezdett lefoszlani rólam, ennyire jót tett

nekem a „hüle” meglétének eszméje, mintha máris összecseréltem volna magamat vele.

És mentem, magabiztosan, akként feszültem neki egy pajta hatalmas kapujának, mint aki már ismeri a nyitódását: váratlanul egészen otthonos lettem itt.

A pajta szemközi végéről hiányzott egy széles deszkaszál, s a tagas résen valóban átható holdvilág tűzött be, már-már engemet is vonzani kezdett, lábaltam is feléje derekasan a szinte friss szénában, majd négykézláb másztam, legszívesebben belefeküdtem volna, hogy aludjak egyet, meg a hasamat is nagyon hűteni kezdte a boráztatta köntösöm, hanem ekkor valóban megpillantottam a hülét, és már szólni akartam neki, nagyot kiáltani — Alojz! —, jutott eszembe a neve, de nem tettem, mert attól féltem, észére tér és egyetlen szökkenéssel kereket old a deszkaszál világító helyén, csak egy sziporkázó, foszforeszkáló sáv marad utána a már különben is delejeződőtt levegőben.

Égészen melléje másztam, a biztonság kedvéért a vállát is megragadtam, és csak akkor ordítottam rá:

— Alojz!

Gondoltam, megperdül erre, vagy legalábbis fültövön vág a meglepetéstől, tiltakozik és kapálózik, ám nem történt semmi sem, hangom békén elült, másodsorra meg már nehezemre esett volna kiáltani: üres lett a szám.

Meg tátva is maradt a meghökkenéstől, amikor láttam a boldogan nyáladzó képét, vagyis hogy oly nagy mértékben hasonlíthatok rá; el is engedtem nyomban a vállát, s inkább a füle után nyúltam, az nem tűnt annyira mocskosnak, habár megmarkolhattam volna még a haját is, ha nem tartok attól, hogy világos üstöke a kezemben marad, és akkor hogy számolok el vele az asszonyságnak, oda lesz menten a vacsorám. A hüle csak dödögött, miközben vonszoltam a fülénél fogva, esze ágában sem volt tiltakozni, mentünk szépen, akár két pokolból szalasztott árnyék.

En ekkorra szinte elfeledtem, hogy hová is kell mennünk, de ő tudta az utat, és miközben a fülét szorongattam, vezetett is, úgyhogy eljárássomat végül nagyon is ide nem illőnek találtam.

— Hé! — kiáltottam bele az ujjaim közt tartott fülébe —, nem szólsz semmit?

Hiába vártam, hogy majd szól, nem szólt, csak a szeme sarkából mosolygott rám a nyálas képével.

— Pfu, de rusnya vagy! — löktem el magamtól, azontúl néhány lépésnyire követtem, amíg csak meg nem állt a ház vagy a házuk ajtajában.

— Asszonyság! — zörgettem be —, itt van az a valakije! — és még keményebben zörgettem, ami Alojznak is megtetszett, s ő is dörömbölni kezdett, komoly ábrázattal, hanem a vigyor mégis ott volt az arcán

mint maszok, mimikri, mindentől való mentesítés. Sokat tanultam tőle futó ismeretségünk alatt.

— Ki az? — szólt ki sokára az asszony, akárha a pokolba kívánna bennünket, úgy kellett emlékeztetnem óhajára.

— A hüle!

— Alojz?

— Az, a hüle.

Azután vacsoráltam egy öreg konyhában, bár sejtettem, hogy ez valaminek csak a hátsó része lehet, a konyhaajtó meg a hátsó be- vagy kijárata, az asszonyság meg a szakácsnéja vagy mindenese, mert olyan futtában lerágott darabok kerültek elébem, hát ezek között válogathattam, elkerülve a fognyomokat, éles késsel sorra kimetszve és -vájva őket: tehetős lakomának volt ez a maradéka, mert hegyes női fogak nyomát is fölismertem a cafatokon.

A hüle a háttér félhomályába húzódott vissza, valami ülőfülkébe, mint valami fal alján fél szárnyával függeszkedő denevér, majd háttal felém elhevert a fülkében, míg az asszony barátságtalanul lökdösött elibém ezt-azt, s én teli szájjal figyeltem Alojzra, gombóctól kitömött pofával, az meg gátlástalanul kivette a micsodáját, és elbíbeldődött vele, anélkül, hogy bármi szándéka lett volna, én meg csak nyújtogattam a nyakamat a csodálkozástól. Az asszonyság szándékosan hátat fordított neki, ügyet sem vetett rá.

Hogy ennek mekkora volt!

— Nemes veretű, irigylésre méltó darab — jegyeztem meg elismerően bólogatva.

— Meddig tűri még ezt az isten? — csattant rám az asszony. — Meddig tűri? Ki kell heréltetnem!

Gondolom, nem énrám célzott, de mindenesetre abbahagytam a gyöngelménckedést, máris köszöntem a vacsorát, mivel eszembe jutottak azok a bőrrel fenekelt ülepű kovácsok. Mi mindenhez nem érhetnek még azok! Összetévesztenek még ezzel az Alojzzal, és kiszóltanak a bőrömből... Ahogyan ez az asszony már-már összetévesztett...

— Nyugodjon meg — mondtam neki. — Nyugodjon meg! — sürgöttem.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÁLLAMSZOCIALIZMUS — SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS

MAJOR NÁNDOR

1.

A pártdokumentumok a szocializmust átmeneti időszaknak tekintik a tőkés termelési mód és a kommunista termelési mód között — a szociális forradalom korszaka ez —, tehát átmeneti társadalomnak, melynek nincs saját termelési módja, hanem azok elemeit tartalmazza, melyek között átmenetet képez. Döntő fontosságú annak a felismerése, hogy nincsenek olyan gazdasági törvényszerűségek, amelyek automatikusan lehetővé tennék az átmenetet az egyik termelési módból a másikba, tehát abba a társadalomba, amelyet Marx a szabad termelők társulásának nevez. Ha a kapitalizmus összeomlása és a kommunizmusba való átmenet elválaszthatatlanul összefüggne egymással, és ha gazdasági szükség-szerűségből automatikusan bekövetkezne, mint azt a múlt század végén és századunk elején a szociáldemokrácia soraiban sokan hitték, az osztályharc lényegében felesleges lenne, vagy pedig csupán egy evolúciós történelmi fejlődés dekoratív kísérőjelenségévé válna. Igaz, a szocializmusban is objektíve hatnak gazdasági törvényszerűségek; a tőkés és kommunista termelési mód artikulált elemeinek kifejezői. Ezek a törvényszerűségek azonban önmaguktól nemcsak hogy nem teszik lehetővé az állandó haladást a kommunizmus felé, hanem még a szocializmus automatikus újratermelését sem a már elért szinten. Ha a szocializmusban ilyen gazdasági automatizmus jelentkezne, akkor ez azt jelenti, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus között új, eredeti termelési mód jött létre.

Mivel nincs olyan gazdasági újratermelés, amely bármely társadalmat önmagától állandóan közelebb hozza a szabad termelők társulásához, szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy ezt a forradalmi szubjektumnak, tehát a munkásosztálynak a politikai és gazdasági szférában kombinált praxisa érje el. A politikai akciók azonban nem lehetnek voluntariztikusak, mert az adott átmeneti fázisban objektíve épp ható gazdasági

törvényszerűségek korlátozzák, sőt szétbontják őket. A politikai akcióknak csak akkor van forradalmi hatóerejük, ha a törvényszerűségek kereteit ismételten szétfeszítve, valamint a termelési és az újratermelési folyamatot társadalmasítva jobb feltételeket teremtenek a munka össztermelőereje növekedésének, s ha ezen az alapon kiküszöbölik az értéktöbblet kisajátítását és hathatósabban elégítik ki az emberek szükségleteit, mint ahogy azt a tőkés termelési mód lehetővé teszi. Csak ily módon lehetséges, nem pedig a pusztá politikai akcióra hagyatkozva, a szabad termelők társulásához közeledni, ami abban nyilvánul meg, hogy a szocializmusban erősödnek a kommunista termelési mód elemei. E nélkül az eredmény nélkül a politikai akció meddő marad.

Annak a felismerésnek, hogy a szocialista forradalmak korszakaiban a szubjektív tényezők forradalmi gyakorlatának nagyobb szerepe van, mint a gazdasági törvényszerűségeknek, semmi köze sincs Sztálinnak ahhoz a téziséhez, hogy a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetkor a burzsoázia legelőbb meghódítja a gazdasági hatalmat, és csak ezután hajtja végre a politikai forradalmat, ellenben a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenetkor előbb a politikai hatalmat veszik át, s csak később következik be a fordulat a gazdaságban. Sztálin ezzel a tézissel megkísérelte ideológiailag megokolni politikai voluntarizmusát, az államhatalom erősítését, valamint annak halogatását, hogy gazdasági területen a proletárorsztály nevében gyakorolt hatalmat felváltsa magának az osztálynak a hatalma. Sztálin állításával ellentétben a burzsoázia gazdasági hatalmát is osztályharccal szerezte, tehát politikai eszközökkel, az eredeti tőkefelhalmozás folyamataiban, nem pedig valamilyen gazdasági automatizmussal, amely ezt az átmenetet lehetővé tette volna. Ez a forradalmi praxis az átmeneti időszakban mindvégig a társadalmi átalakulás mozgóereje volt, egészen a tőkés termelési mód uralkodóvá válásáig a konkrét társadalmi alakulatokban, nem csupán az államhatalom közvetlen átvételére irányuló fordulat idején. A konkrét társadalmi alakulatokon — eltérően a társadalmi alakulatoktól általában, amelyek ideáltípusként a termelési mód, a politikai és az eszmei terület egységében totalitást alkotnak — mindig is meghatározott társadalmakat értünk, meghatározott történelmi korszakokban.

Kulcskérdés az is, hogyan értelmezzük a szabad termelők társulásának jellegét. Tömören szólva ez olyan társadalom, amelyben a társadalmasított termelőerők nem jelennek meg elidegenült erőként a termelőkkel szemben, alávétve őket törvényszerűségeiknek, hanem olyan erőt képviselnek, amelyen elidegenülésük megszűntével a termelők tudatosan uralkodnak.

Csak az elmondottak fényében érthetőek meg egyik ismert pártdokumentumunk emlékeztető sorai: „Az öngazgatású szocialista társadalom, ha nem kapcsoljuk a kommunizmus (»a szabad termelők társulása«) felé való fejlődéshez, értelmetlenség, lehetetlenség és sehova sem vezet. Az

önigazgatású szocialista társadalom nem a »saját« alapján épült ki, hanem tartalmazza a burzsoá társadalom és a szocializmus elemeit is. (Kommunizmust kellett volna írni — M. N.) Éppen az a feladata, hogy leküzdje a burzsoá társadalom elemeit. Ha nem tartjuk tiszteletben ezt az elvet, megtörténhet, hogy (ideiglenesen) erőre kapnak a régi társadalom elemei, sőt a szocialista fejlődésben válság következik be.»*

Eszerint abból kell kiindulnunk, hogy a tőkés termelési módtól távolodunk, nem pedig mástól, továbbá meg kell állapítanunk, hogy ebben a távolodásban meddig jutottunk el, valamint előre kell látni a fejlődés irányát, hogy felmérhessük, melyek a haladó akciók és törekvések, s melyek húznak vissza bennünket. Ha szem előtt tartjuk, hogy a fegyveres forradalom után a szocializmus első fázisát az jelentette, hogy megszüntettük a termelőeszközök tőkés magántulajdonát, és azokat a szocialista állam vette át, valamint ha tudjuk, hogy a második fázist a vállalati szintű öngazgatás fejlődése képezte, miközben az állami tulajdont az egyszerű újatermelés szintjéig társadalmisítottuk, összekombinálva ezt az állami igazgatással a bővített újatermelés területén, akkor magától adódik a következtetés, hogy 1964 óta abban a fázisban vagyunk, amikor is kísérletek történnek, hogy az öngazgatás kiterjedjen a bővített újatermelésre, tehát hogy kiépüljön az integrális öngazgatású társadalom.

A jelenlegi harmadik fázisnak, emlékeztessünk rá, két szakasza van. Az elsőben, miután a köztársasági és tartományi állami beruházási alapokat megszüntették és funkciójukat átruházták az öngazgatásilag megszervezett gazdaságra, a termelővállalatoktól elvonták a felhalmozást, és a dolgozóktól távol összpontosították, a nagyvállalatok csúcsán, a bankokban és a külkereskedelmi vállalatokban, emiatt aztán megtorpant az öngazgatás és rohamosan terjedt a csoporttulajdonosi monopóliumon alapuló tőkeviszony. A második szakaszban, amely az ún. munkásfüggelékkel kezdődött és az 1974. évi alkotmányban kapott normatív formát, létrejött a társult munka rendszerén alapuló integrális öngazgatási társadalom, s összhangban azzal az elvvel, hogy a tőkés termelési módtól távolodva és a szabad termelők társulása felé közeledve az osztály nevében gyakorolt hatalmat felváltja magának az osztálynak a hatalma. Új intézmények születtek: a dolgozók elidegeníthetetlen jogai, a társult munka alapszervezete, a munka- és eszköztársítás elve, az öngazgatási tervezés, a küldöttrendszer, a megegyezés és megállapodás elve, a szabad munkacseré, az öngazgatási érdekközösség. A kezdeti sikerek után azonban nehézségek támadtak a rendszer életre kelésében, megrekedt az öngazgatás, még nagyobb mértékben elidegenültek

* Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1973, 43. lap

az eszközök a dolgozóktól, mint e rendszer bevezetése előtt, ezúttal az etatista monopólium erősödése alapján.

Ezeknek a társadalmi folyamatoknak a kimenetele két tanulsággal szolgál.

Elsősor, az etatizmus különféle formában jelen van társadalmunkban a forradalom fegyveres szakaszának befejezése óta, s képes terjeszkedni az ún. dezetatizáció körülményei között is, tehát mélyebben rendszerünkben gyökerezik, mint azt megnyilatkozásai alapján feltételeznénk, ezért az öngazgatás fejlődésének legfőbb akadályá.

Másodsor, a termelők hatalmának kiterjesztése a bővített újatermelés javaira nyilvánvalóan kritikus pontja az öngazgatás fejlődésének. A kinyilvánított szándék és a Kommunista Szövetség konkrét akciói ellenére nem kívánt eredménnyel végződött két kísérlet is e hatalom elnyerésére, első ízben erősödtek a tőkeviszonyok a csoporttulajdonosi monopólium alapján; másodízben — erősödött az etatista monopólium, tehát nem a szabad termelők társulása felé haladtunk, hanem azoknak a rendszereknek a visszaállítása felé, amelyekről távolodni kívánunk.

Múlhatatlanul szükséges tehát, hogy közelebbről megvizsgáljuk annak a társadalmi rendszernek az archetípusát, amely az átmenet első fázisában lehetővé tette a kisajátítók kisajátítását. Emlékeztessünk rá, ezt a rendszert a következők jellemzik: központosított állami tervezés; a tervfeladatok lebontása a gazdasági alapegységekre, amelyek nem önállóak és igazgatójukat az állami szerv nevezi ki; a tervszerű elosztásra alapozott, részben disztribúciós árupiac, azzal, hogy az árakat az állami szerv állapítja meg; az összes társadalmi ügyek igazgatása a dolgozók nevében a munkásállam és a hatalmon levő munkáspárt által, amely a politikai rendszer valamennyi tényezőjét, így az államot is, áttételes gépezetnek tekintti saját elhatározásainak valóra váltására.

Ezt a típusú társadalmi rendszert az első szocialista országban hozták létre, s mint ismeretes, alapjában véve mindmáig jellemzi a kelet-európai szocialista országokat, jóllehet időközben jelentős változáson mentek át. Pártdokumentumaink szerint ez a rendszer átmenetünk első fázisában szükségszerű volt, forradalmi jelleggel rendelkezett, és ezért is nevezzük forradalmi etatizmusnak. Ugyanezek a dokumentumok azonban hangsúlyozzák, hogy amikor az átmenetnek ebben a fázisában nem kezdődik meg az osztály nevében végzett hatalom átváltása az osztály közvetlen hatalmára, konzerválódnak a meglévő viszonyok, és elkerülhetetlenül létrejön az államszocializmus. Ezt az elnevezést soha egyetlen szocialista ország sem fogadta el. Azok az országok, amelyek rendszere ilyen jellegű, az utóbbi időben a reális szocializmus elnevezést használják. Amikor megállapítjuk, hogy nálunk erősödnek az etatista viszonyok vagy az etatista monopólium pozíciói, azoknak az elemeknek az erősödésére gondolunk, amelyek megváltozott megjelenési formájukkal is emlékeztetnek ezen archetípusú rendszer sajátosságaira. A nem-

zetközi tudományban akadnak szerzők — nem mindig antikommunista beállítottságúak —, akik szerint ez a rendszer — melynek jellegzetessége, hogy a kapitalizmus előtti fejlettségi szinten szocialista forradalmat végbe vivő országokban jelentkezett — sajátos, önálló, osztályjellegű termelési módot hozott létre, történelmi szempontból a tőkés termelési móddal párhuzamosat, amely ahhoz hasonlóan dinamikus fejlődést tett lehetővé. Ezt leginkább bürokratikus kollektívizmusnak nevezik. Társadalomtudományunkban akadnak szerzők, akik ezt az elképzelést elvitatják, hangoztatva, hogy egy termelési mód minden elemének eredetinek kell lennie, ami a szóban forgó rendszer esetében nincs meg, ezért is átmeneti forma.

Ideje már tehát, hogy rámutassunk, miben nyilvánul meg leginkább nálunk az etatista monopólium erősödése a jelenlegi társadalmi folyamatokban. Ez mindenekelött az öngazgatás rendszeren kívüli eszközökkel történő kiszorítása a viszonyok meghatározott területéről; az állam szerepének túllépése az öngazgatási fejlődés úgynevezett kedvező feltételeinek megteremtésében; az a gyakorlat, hogy az állam „belenyúl” az öngazgatás hatáskörébe tartozó ügyekbe, azzal az ürüggyel, hogy az öngazgatás erre a szerepre még alkalmatlan; az etatista tartalmak érvényesítése az öngazgatási döntéshozatal formális folyamataiban.

Példaként megemlítsünk két pontot, amelyen ily módon erősödött az etatista monopólium. Az első az árak területe. Azáltal, hogy az állami szervek akár befagyasztás, akár jóváhagyás vagy ellenőrzés formájában hathatósan beavatkoznak az árviszonyokba — napjainkban a termékek majd 80 százaléka ellenőrzés alatt van — megcsorbul az öngazgatás a jövedelemszerzés terén, úgyhogy a gazdaság jelentős részének jövedelmi és felhalmozási szintje gyakran nagyobb mértékben függ az állami szervektől, mint saját tevékenységétől és a piactól, és ez kihat az elosztási viszonyokra is.

A második pont a felhalmozás felhasználása. A társadalmi-politikai közösségek terveiben megállapított elsőbbség alapján az állami szervek, sokszor a pártvezetőségekkel karöltve, politikai nyomást gyakorolnak a „szétforgácsolt” és állítólag csoponttulajdonosi alapon „elkülönített” akkumuláció társítására meghatározott gazdasági létesítmények építése céljából, odahatnak, hogy előnyös feltételekkel ezekbe az objektumokba fektessék be az ún. szabad bankeszközök legnagyobb részét is, gyakran 80 százalékat. Ezáltal az állami végrehajtó szervek a beruházási objektumok disztribúciójának jelentős tényezőivé válnak. E szervek voltak a külföldi eladósodás s az így kapott eszközök felhasználásának irányítói, s ezáltal valójában évekre előre elköltötték a még meg sem teremtetett felhalmozást, amikor pedig kirobbant a gazdasági válság, a tartozások jelentős hányadára vonatkozólag „társadalmasítást” kezdeményeztek és váltottak valóra, főleg a monetáris és hitelpolitika, valamint az ezt realizáló intézmények révén. Ilyen körülmények között a tár-

sultmunka-szervezetek egy része mindinkább hasonló viszonyok közé került, mint amilyenek az államszocializmusban a főigazgatóságok és az alájuk rendelt gazdasági szervezetek között uralkodnak.

Mivel az átmeneti időszakban a gazdasági szférabeli viszonyok nem a gazdasági törvényszerűségek kifejezői, hanem a meghatározott gazdasági törvényszerűségek hatásának, valamint a szabad termelők társulása felé való haladás biztosítására irányuló politikai akcióknak a kombinációból erednek, nyilvánvaló, hogy olyan gazdasági viszonyok jöttek létre, amelyek szorosan összefüggnek a politikai szféra azonos folyamataival. Ismeretes, hogy a társadalom bázisában nem azonosítják és nem egyeztetik össze a különböző öngazgatási érdekeket; az igazgatási szervek nagyobb mérvű kezdeményezőkézsége a küldött-testületek munkájában oda vezet, hogy etatista érdekek áramlanak e testületek között; munkájukban egyre inkább kiütköznek a képviselői demokrácia jellegzetességei. Innen van az, hogy a társadalmi-politikai közösségek alapjában véve állami, nem pedig öngazgatási közösségként nyilatkoznak meg. A küldött-testületek ilyen működése szorosan összefügg a Kommunista Szövetség inadekvát munkájával és a munkásosztály lanyha öntevékenységeivel. A Kommunista Szövetség ahelyett, hogy részt venne az öngazgatási érdekek azonosításának és egyeztetésének folyamatában és így módon a küldöttrendszer összetartó és mozgató erejévé válna, többnyire általános politikai álláspontokat gyárt, és mindinkább megköveteli a küldöttektől, hogy meghatározott döntések és megoldások mellett álljanak ki, s ezáltal a klasszikus politikai párt pozíciójára helyezkedik.

Betekintést nyerve az államszocializmus archetípusának jellegzetességeibe és etatizmusunk jellegébe, a hasonlóságokba és különbségekbe, ugyanakkor pedig szem előtt tartva a társadalmi folyamatok sajátosságait és irányzatait, megjegyezhető, hogy társadalmunkban az említett archetípushoz való bizonyos fokú közeledésről van szó, egy olyan rendszer keretében, amely lényegében elűt tőle. Ilyen értelemben indokolt, hogy nálunk igen erőteljes etatizálásról beszéljünk, ne pedig államszocializmusról, illetve reális szocializmusról. Ezekben a folyamatokban a további mozgások attól függenek, hogy megélnék-e, vagy pedig tovább lanyhul a munkásosztály forradalmi praxisa. Kétségtelen, hogy az etatista monopólium erősödéséhez vezető társadalmi mozgások öngazgatásellenesek, illetve visszahúzóak.

Minden társadalmi folyamat a benne szereplők osztálytudatának (vagy osztályok frakcióihoz fűződő tudatának) meghatározott materializációja is. Nyilvánvaló, hogy e folyamatok szereplőit főleg a szervezett szocialista erők soraiban kell keresni. Ezeknek az erőknek a soraiban — kevés kivétellel — senki sem száll síkra nyíltan az etatizmus mellett, de közülük némelyek abban a helyzetben vannak, hogy olyan megoldásokat erőszakolhatnak ki vagy fogadtathatnak el, amelyek ebbe az irányba vezetnek, s ugyanakkor nem ismerik fel, elhallgatják, vagy álcázzák azok

jellegét. Példaként megemlíthetjük azt a nemrégí javaslatot, hogy a társadalmi-politikai közösségek tervei ne a társult munka öngazgatási tervei alapján készüljenek el, és hogy azok a gazdálkodás valamennyi szubjektuma számára törvényerővel bírjanak. Ismeretes, hogy az államszocializmusban épp ilyen ismérve van a tervnek.

Az etatista monopólium erősödésének egyengetői nyilván tudatában vannak annak, hogy olyan folyamatok közepette vagyunk, amelyek révén távolodunk a tőkés termelési módtól, valamint hogy az etatizmus korlátozza ugyan az öngazgatást, de azért mégsem azonos a már túlhaladott államszocializmussal. Nem állnak az államszocializmus „tisztább” formája mellett, de valójában amellett sem, hogy az öngazgatás kiterjedjen a bővített újratermelés területére. Alapjában véve kispolgári állásponton vannak, s abban találják meg érdeküket, hogy a bővített újratermelés javainak felhasználását állami ráhatással vagy közvetítéssel „biztosítsák”. Emlékeztessünk csak Bakarić meglátására, hogy aki a bővített újratermelés ura, a társadalomban is uralkodik.

Az, hogy az etatista monopólium jelenlegi erősödési folyamatának hordozóit főleg a szervezett szocialista erők soraiban kell keresni, kiviláglik abból is, hogy ezeket a folyamatokat az országban egyetlen reális társadalmi erő sem támogatja, ellenkezőleg, mindegyik elítéli. A gyenge munkaszervezetek dolgozói között, valamint a munka nélküli fiatalok meghatározott rétegeiben van némi illúzió az államszocializmus hatékonyságát illetően, mindenkéltől a szociális biztonság miatt, de ezek soraiban is csak elvétve és alkalmyszerűen hangzik el egy-egy kósza kijelentés az államszocializmus javára. Az úgynevezett újsütetű tájékoztató irodás erők viszont etatizmusunkat gyámoltalannak és anarchikusnak tekintik. Nekik még az úgynevezett bari kongresszus óta megvan a saját programjuk a társult munka rendszerének megdöntésére és az államszocializmus visszaállítására, de néhány röpiratot, névtelen levelet, vagy az „olvasók levelét” nem számitva, nem hallatják szavukat. Ebben a tekintetben összefüggőbb szöveget csak a kosovói albán irredenta szervezetek dokumentumai képeznek.

Társadalomtudományunkban sem támogatja senki az etatista monopólium jelenlegi erősödését, s az államszocializmusnak sincs határozott képviselője. Igaz, sokan kardoskodnak az állam meghatározott funkcióinak megszilárdítása mellett, de a figyelmes vizsgálat könnyen kiderítheti, hogy többnyire a klasszikus intervencionista vagy a modern polgári állam funkcióinak helyreállítását kérik számon, nem pedig az államszocializmus vagy netán az etatizmus mellett nyilatkoznak.

A társadalomtudományban gyakrabban ennek ellenkezője történik, mármint az, hogy az etatizmus megnyilvánulását felületesen kiegyenlítik az államszocializmussal, és ennek alapján elvetik társadalmi valóságunkat. Példaként felhozhatjuk azt a felfogást, miszerint a reális szocializmust csupán „munkahelyi” öngazgatással módosító rendszerben élünk,

amelyben ún. „pártállammal” van dolgunk, s hogy ezt az etatizmust szétzúzhassuk, teret kell nyitnunk az ún. „demokratikus szocializmusnak”, ami az „egypártrendszer” reformját, a „hatalmon levő párt” átalakítását és a többpártrendszerre való áttérést jelenti. Közben természetesen homályban marad, milyen jelleget öltenek majd a gazdasági szférában létrejövő viszonyok. Másik példaként említsük meg azt a nézetet, mely szerint a reális szocializmus államai, köztük a mi országunk is, mivel nem a korszerű kapitalizmusból nőttek ki és nem épülnek rá annak anyagi és szellemi vívmányaira, hanem ezt majd csak el akarják érni, voltaképpen kapitalizmus előtti alakulatok. Ennek megfelelően országunkban a szocializmus „nincs jelen”, hanem továbbra is ellepi a „régiszemét”, ezért elérkezett az idő, hogy forradalommal változtassunk a helyzeten. Mindkét esetben a tudományos burokból előbújik a politikai célzat, amely nemcsak az aktuális jugoszláv valóság ellen irányul, hanem a társult munkára alapozott szocialista öngazgatás ellen is.

Megállapítható, hogy az etatizmus állandó erősödése és a reális szocializmus felé való eltolódás ellenére az államszocializmus visszaállításának veszélye korlátozott, mivel az etatizmus és az államszocializmus hordozói más-más társadalmi erőt képeznek, s nem valószínű, hogy az erőviszonyok megváltoznak közöttük, vagy hogy nyíltan közelednek egymáshoz. Sikerül-e az etatizmus terjeszkedését megfékezni, és a szocialista öngazgatás tartósan meghódítja-e a bővített újratermelés területét? Egyelőre csak azt szögezhetjük le, hogy a munkásosztály alapjában véve sztoikusán tűri az etatizálás következményeit, a Kommunista Szövetség pedig, jóllehet már hosszabb ideje harcot hirdet az etatizmus ellen, valójában nem azonosítja és nem konkretizálja ezeket a folyamatokat, sem pedig azok hordozóit. Ellenkezőleg, megengedi nekik, hogy meghúzódjanak soraiiban. Az össztársadalmi folyamatok fejleményei azt a következtetést sugallják, hogy a szervezett szocialista erőik forradalmi praxisa keretében az etatista folyamatok hordozói továbbra is nagyobb és tartósabb eredményt érnek el, mint azok az erőik, amelyek a szocialista öngazgatásért harcolva velük is szembeszállnak.

2.

A jugoszláv társadalomtudományokban a szocializmust többnyire nem úgy tárgyalják, mint a tőkés és kommunista termelési mód közötti átmeneti időszakot, jelezve egyúttal a fejlődés irányát is — a kevés kivételtől ezúttal nem lesz szó —, hanem úgy, mint a közöttük levő önálló-sult termelési módot. A termelési mód meghatározásáig rendszerint nem azáltal jutnak el, hogy elemzik a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének összefüggését társadalmunk közvetlen termelési folyamataiban, oly módon, ahogyan azt Marx teszi, például *A tőke* I. kötetének meg nem jelentetett, hatodik fejezetében, hanem úgy, hogy a magukat

szocialistának nyilvánító országok társadalmi-gazdasági rendszerének sajátosságait általánosítják. Módszertanilag két hibát is vétének. Egyrészt a termelési módot felületesen kiegyenlítik a gazdasági rendszerrel, amiből aztán kikövetkeztetik jellegzetességeit, másrészt a termelési mód fogalma Marx elméleti módszerének alkalmazásához kapcsolódik, s nem lehet megközelíteni pozitivistá általánosítással.

Ennek a módszerbeli eltérésnek az a következménye, hogy egyrészt, nem látni a fejlődési összefüggést a forradalmi etatizmus és a szocialista öngazgatás között, másrészt pedig a forradalmi etatizmus, a szocialista öngazgatás és az államszocializmus jellege közötti különbséget sem. Párhuzamosan jelenik meg az államszocializmus és a szocialista öngazgatás, s kiegyenlítődnek abban az értelemben, hogy egyszerűen ugyanannak a szocializmusnak két megnyilvánulási formáját képezik, az eltérések pedig csak a kommunizmusba vezető különböző útra korlátozódnak. Az államszocializmusnak és a szocialista öngazgatásnak ez a metafizikai kiegyenlítése eszmei szempontból végzetes. Persze, a szóban forgó tudományos munkákban rendszerint fel vannak sorolva az állítólagos szocialista termelési mód „közös jellegzetességei”. Az egyik ilyen munka szerint ezek a jellegzetességek a következők: a termelési eszközök társadalmasítása, a munka szerinti elosztás, a gazdasági fejlődés tervezése, az árutermelés, a bérvizonyok megszüntetése. Egyes jugszláv szerzők még azt is állítják, hogy a szocializmus többféle termelési mód alakjában jelentkezhet. Mások viszont különálló szocialista öngazgatási termelési módról beszélnek, beleértve, hogy napjainkban egyedül ez képviseli a szocializmust.

Ha azonban figyelemmel kísérjük azt, hogy napjainkban nálunk a társadalomtudományokban, főleg pedig a közgazdaságtudományban miről értekeznek, szembetűnik, hogy a tudósok jelentős része nem abból a téziséből indul ki, miszerint átmeneti társadalomban vagyunk, amely a tőkés termelési módtól távolodva a szabad termelők társulása felé halad, de még az egységes szocialista termelési módra vonatkoztatott téziséből sem, hanem abból az elképzelésből, miszerint az egész mai világ, tekintet nélkül, hogy kapitalizmusról, szocializmusról vagy valami másról van szó, csak két gazdasági modell között választhat. Az első modellben a gazdaság alapegységeinek, a vállalatoknak a viselkedését az állam nem gazdasági, közvetlen, adminisztratív kényszerszabja meg, a másik modellben pedig gazdasági kényszer működik, s csak mellékesen lép fel adminisztratív kényszer is. Az első modellhez a reális szocializmus országai tartoznak, a másikkhoz pedig a tőkés államok, valamint Jugoszlávia, de az csak deklarátívan, mert tényleges helyzete szerint az első csoportba sorolandó.

Amint azonban ily módon tesszük fel társadalmunk jellegének kérdését és mellőzzük a történelem folyását, tehát azt a kérdést, honnan és merre haladunk, csak az az igény bukkanhat fel, hogy az állítólag jobb

eredményt felmutató modellt válasszuk, s minél következetesebben realizáljuk. Márpedig az a fáma járja, hogy az államszocializmus modellje katasztrófális gazdasági eredménnyel jár. A feladat tehát az, hogy minél következetesebben létrehozzuk a „tisztá” piaczgazdaságot, mert csak az teszi lehetővé az önigazgatást, hiszen feltételezi a gazdasági alapegységek, a vállalatok önállóságát, ami az első modellben nincs meg.

A probléma sajátos megvilágításba kerül, ha akár futó pillantást vetünk azoknak a rendkívül élénk vitáknak a tartalmára, amelyek tudósaink között az utóbbi években folynak. Elég megvizsgálni néhány tézist, hogy megmutatkozzon némely jellegzetes értékelés és törekvés. Legelőbb is minden nagyobb válogatás nélkül ismertetünk egypár tézist, amely mostani gazdasági rendszerünkre vonatkozik, majd bemutatunk néhány tézist arról, hogy milyen irányban kell keresni az állítólagos kiutat a jelenlegi helyzetből. A tézisek egy időszaki kiadványból valók, csupán illusztrációként használjuk őket, ezért nem közöljük a szerzők nevét.

Az egyik ilyen tézis szerint Jugoszlávia mostani társadalmi-gazdasági rendszere ideológiai tévhit gyümölcse, onnan ered, hogy helytelenül értelmeztük Marx arra vonatkozó tételeit, hogy miként kell az eljövendő társadalomban megoldani a tőkés termelési mód némely ellentmondását. Kulcsjellegű két ideológiai tévedés: az, hogy a társadalmat az állam nélkül is fejleszteni lehet, valamint az, hogy a gazdaság kiépíthető a piac nélkül is. Szoros összefüggésben az árutermeléssel felvetődik tulajdonmodellünk kérdése. Tulajdonmodellünk — mármint a társadalmi tulajdoné — utópista módon van felállítva, magasan fejlett termelőerőket követel meg, nálunk nem teszi lehetővé az ésszerű termelést. E modell alapján nincs árutermelés, és nem is lehet. Ezzel a modellel nem juthatunk el a magas fejlettségű termelőerők társadalmába, ahogyan azt Marx elképzelte, enélkül pedig humanizmus sincs a társadalomban. Ezért számunkra alapvető kérdés a szocializmus koncepciójának, formáinak, jellegének és az építés útjainak a felülvizsgálása.

Egy másik szerző abban látja alapvető ideológiai tévedésünket, hogy Marx meghatározott kategóriáit, így a munkát, a holt és az élő munkát, a többletmunkát, a szükséges munkát, amelyek számára elemző apparátusként szolgáltak a tőkés termelési mód bírálatahoz, tévesen úgy fogtuk fel, mint olyan kategóriákat, amelyek működtetésével létre lehet hozni egy hatóképes gazdasági rendszert. Marx a munkára alapozta értékelméletét, de az nem kvantitatív, empirikus kategória, mi pedig a munkát társadalmi rendszerünk központi kategóriájává nyilvánítottuk, és az egész jövedelemrendszert a munka alapján állítjuk fel, azaz kiegyenlítjük a munkával. A társult munka tehát nem funkcionálhat, mert nem jó eredményt felmutató, reális történelmi gazdaságként jött létre. Ezért nem is képezhet történelmi alapot az új termelési mód kialakítására. Egyébként alkotmányunk piacellenesen van megalkotva, mert a

piacot a munka anyagi feltételeként határozza meg, az ilyen piac pedig nem áru kategória és alkalmatlan az értékképzésre, a tőke megtermékenyítésére, a tőkeviszonyok fejlesztésére.

Mások szerint rendszerünk egyszerűen a valóság ideológiai konstrukciója, nem maga a valóság. Az, hogy ideológiai konstrukciónak van szó, abból is látszik, hogy alapelve a gazdaság szubjektumai érdekeinek konfliktusmentessége a piacon, amire aztán ráépül az az elgondolás, hogy a gazdasági törvényszerűségek felcserélhetők az aktorok megbeszélésével és megállapodásával. A valóságban azonban sem a gazdaság szubjektumai nem tudnak érdekelletét nélkül meglenni a piacon, sem a piac nem funkcionálhat annak alapján, hogy törvényszerűségeit megbeszéléssel és megállapodással pótolják. Az így megalkotott rendszer összeütközésbe kerül a valósággal, ezért nem életképes és nem funkcionál. Tessék-lás-sék működéséhez elkerülhetetlen, hogy az adminisztráció állandóan „beugorjon” olyan szerepekbe, amelyek ebben a rendszerben nem tartoznak rá, s ez azt a látszatot kelti, mintha az adminisztráció a hatékonyság erényével rendelkezne.

Ez teljes tagadása a társult munka rendszerén alapuló szocialista öngazgatásnak, annak kiegyenlítése az államszocializmussal. És erélyes követelése a rendszer elhagyásának. De milyen irányban?

A tudósok jelentős hányada nagymértékben egyetért abban, hogy okvetlenül létre kell hozni a piacgazdaságot, és pedig a szó szoros értelmében, tehát az áru-, munkaerő- és tőkepiacot. Rámutatnak, mindaddig, amíg nincs tőkepiacunk, nem fejleszthetjük következetesen az árupiacot sem, s ezért is működik nálunk félig disztribúciós piacként. Hangoztatják, a tőkepiac nem fejleszthető a tulajdon kérdésének megoldása nélkül. A társadalmi tulajdon kiváltságos helyzete, a magántulajdon fejlődésének akadályozása és annak alárendelt helyzete nem teszi lehetővé a tőke optimális megtermékenyülését és a tőkeviszonyok kibontakozását. Az öngazgatás fejlődésének lehetőségét a termelés és a tőke társadalmisításának vonalán azokban a formákban kell meglenni, amelyeket Marx átmeneti jellegűeknek tekintett, így például vegyes, állami-magán vagy magán részvénytársaságokban, amelyekben nem szűnnének meg a tőkeviszonyok, hanem azok csak más funkciót és jelentőséget kapnának. Úgyszintén azt is hangoztatják, hogy a társadalmi tőkéből névtelen tőkét kell létrehozni, amellyel azok rendelkeznének, akik „értenek hozzá”. A gazdaság alapegysége a szocialista vállalat, illetve cég kell hogy legyen, amely szabadon tevékenykedhet, s mindenképpen lehetővé kell tenni számára, hogy az országban és külföldön horizontálisan és vertikálisan integrálódjon, beleértve a transznacionális társaságokat is. A cégnek felkészült menedzserekkel kell rendelkeznie, akik nem „szolgáltató” képeznek, hanem a vállalat vezetői. A vállalatban nyilván megszűnik a munka szerinti elosztás; a bért a munkaerőpiac határozza meg. A szó tágabb értelmében ezeket a vállalatokat öngazgatási alapon igazgatják.

Az így kialakított gazdaság képes lenne arra, hogy saját automatizmusára révén újratermelődjön.

Igen elterjedt az a nézet is, hogy a piac és árutermelés még ha létrejön az áru-, munkaerő- és tőkepiac is, eleve nem tőkés, de nem is szocialista jellegű. A társadalmi viszonyok jellegét az a körülmény határozza meg, hogy ki uralkodik a felhalmozás, az értéktöbblet felett.

Természetesen a szóban forgó értekezésekben gyakran felvetődött a kérdés: mely társadalmi erőktől várható, hogy a társult munka elhagyásának és az ún. piacgazdaság leírt módon való létrehozásának vonalán végrehajtják a változásokat. Különböző szerzők, megfelelő érveléssel, más-más társadalmi erőket helyeznek előtérbe: az értelmiséget, a tudományt, a technokráciát, a magánszektorot. Sőt valaki arra mutatott rá, hogy sajátos eredeti felhalmozás tanúi vagyunk, amely szintén sokat ígér. Egy helyütt váratlanul a következő szavakra bukkantunk: „Még lehet, a munkásosztály a változások legnagyobb potenciálja.”

Úgy látjuk, hogy ezek a tudósok, jóllehet helytelenül minősítik a társult munka rendszerét, és retrográd megoldásokat kínálnak fel a fejlődés irányát illetően, mégis jogosan teszik fel társadalmunk gazdasági hatékonyságának kérdését, főleg mert húszéves időszakban kedvezőtlen eredményeket értünk el, s ezt adatokkal is bizonyítják, amelyeket eddig még senki sem vont kétségbe. A gazdasági hatékonyság kérdése sajátja kell hogy legyen a tőkés és a kommunista termelési módnak egyaránt. Ebben egyetért a nemzetközi tudomány is ama vitában, amely nem szűnik meg 1920 óta, amikor Ludwig von Mises elsőként elvitatta, hogy a tervgazdálkodás ésszerűen funkcionálhat. Kétségtelen, hogy forradalmunk és minden forradalom szubjektumainak praxisában az eredményesség egyik alapvető fokmérője az, hogy politikai akcióval teret nyit-e a termelőerők növekedésének is, így gazdasági hatékonyságunknak is a termelésben, ami lehetővé teszi a kommunista termelési mód elemeinek erősödését a társult munka rendszerében, s ezáltal a szabad termelők társulása felé való továbbhaladást. Azok a politikai akciók, amelyek ezt nem segítik elő, nem gyümölcsözők.

Milyen választ is adunk a tudósoknak, akik rámutatnak arra, hogy a társult munka nem elég hatékony, de ehhez hozzáfűznek egész sor helytelen minősítést a jelennel és a jövőbeni megoldásokkal kapcsolatosan? Rendszerint azt a helytálló, de nem teljes választ kapják, hogy a hatástalanság a jelzett időszakban nem írható a társult munka rendszerének rovására, amely voltaképpen nem is kelt életre, illetve mások szerint életre kelt, de nem kellő mértékben, azaz nem terjedt ki eléggé, úgyhogy a hatékonyság hiánya a rendszeren elhatalmasodó etatista eltorzulások következménye.

Úgy látszik, elkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: vajon túl gyenge-e a társult munka rendszerén alapuló szocialista öngazgatásnak az ellenállóképessége az etatista monopólium erőinek rohamaival szemben, va-

lamint nem szántunk-e a szervezett szocialista erőknék reális lehetőségeiket meghaladó szerepet, ha eltökéltségük ellenére a társadalmi mozgások már huzamosabb ideje nem járnak a várt eredménnyel, nem haladnak a kívánt irányba, miközben az ellentétes mozgások hordozói az ő soraikban találhatók. E tudósok elképzeléseit azért tartjuk helyteleneknek, mert fogadkozásuk ellenére, hogy egyedül az ő megoldásuk teszi lehetővé az öngazgatás fejlődését és az integrális öngazgatási társadalom létrehozását, konceptusuk nemcsak a tőkeviszonyok, hanem a tőkés termelési mód visszaállításához vezet, amelyben az öngazgatás természetszerűleg csak a participációra korlátozódhat. Talán épp abban áll a dolog, hogy véleményük szerint napjainkban csak participáció jellegű öngazgatás lehetséges. Csak közbevetőleg mutatunk rá: mihelyt olyan rendszer létrehozására törekszünk, amely saját automatizmusával újratermeli önmagát, akkor annak meghatározott termelési módnak kell lennie.

3.

Annak érdekében, hogy a Kommunista Szövetség jobban felkészüljön az eszmei harcra, újfent felül kell vizsgálnia az átmenettel kapcsolatos koncepcióját, éspedig az új felismerések fényében, amelyekre korunk marxista elmélete jutott. Több marxista gondolkodó jelentős mértékben gazdagította Marxnak a történelmi materializmusra vonatkozó tételeit, külön pedig a társadalmi alakulatokra és termelési módokra vonatkozó elképzelését. Mindenekelőtt el kell gondolkodni azon a tényen, hogy a Kommunista Szövetségben folytatott elméleti viták során társadalmunk jellegét nem úgy mérik fel, hogy elemzik a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének kölcsönösségét a közvetlen termelési folyamatban és annak eredményeiben, hanem vagy ún. rendszerelemzéssel, vagy a termelési viszonyok taglalásával, megfelelően az arról, hogy azok a termelési módok csak alkotóelemét képezik, vagy pedig a tulajdonviszonyok vizsgálásával, ami még a termelési viszonyokhoz képest is redukciót jelent. Különösen szükséges felülvizsgálni a Kommunista Szövetség koncepciójának azt a szegmentumát, mely szerint az átmenet úgy válik valóra, hogy számtalan kis forradalmi változás megy végbe a termelési viszonyokban, a tőkés termelési viszonyoktól kiindulva a szocialista termelési viszonyok elérésén át, elemről elemre, míg csak végül létre nem jönnek a kommunista termelési viszonyok. Azt a felfogást, mely szerint maga a tőkés termelési mód hosszabb időszakon át nagyszámú fokozatos forradalmi változás révén lineárisan átalakul kommunista termelési móddá, méghozzá úgy, hogy az utóbbinak az elemei egyenként és egymás után jönnek létre, az utóbbi évtizedekben heves marxista bírálat érte: az ellentétek dialektikus azonosságának hegelianus felfogását látják benne. E kritika szerint — melyet a jugoszláv munkásmozgalomnak is

át kell értékelnie és vele kapcsolatban állást kell foglalnia — az új termelési mód nem születik a semmiből, de a réginek a közvetlen „forradalmi” interpolációja révén sem; mindenesetre újnak kell lennie, tehát azoknak a *feltételeknek* az alapján kell megjelenie, amelyek a régi termelési *módban* jönnek létre — de nem a régi termelési *módból* — a folytonosság és megszakítottság dialektikája alapján, történelmi szempontból az átmeneti időszak elején — nem pedig a végén —, amikor is kialakulnak összes szükségszerű elemei és jellegzetességei. Ebben az értelemben az új termelési mód történelmileg „egy csapásra” jött létre; hosszabb időszakon át erősödik, miközben kiküszöbölődnek a más lehetséges termelési módok, amelyekért meghatározott szubjektív erők úgyszintén harcolnak. Minden potenciális termelési módnak nem sikerül fennmaradnia, némelynek még életre kelnie sem. Vagy uralkodóvá válik egy új termelési mód, vagy nem is lesz átmenet.

Az új „születési” körülményeink szemléltetése végett emlékeztessünk arra, hogy már az antik társadalomtól kezdve léteztek bérmunkások is meg tőke is, de a tőkés termelési mód csupán a termelőerők meghatározott fejlettségi fokán jött létre az eredeti tőkefelhalmozás folyamataiban, forradalmi harccal, azok között a körülmények között, amikor történelmileg egyszerre „összefutott” a szabad munkás és a tőkének profitszerzés végett a *termelésbe* való fektetése.

Lévén a közvetlen termelési folyamatnak két dimenziója, hadd emlékeztessünk arra, hogy fizikai, objektív dimenziójában (az ember és a természet közötti viszony) a munkát a tőkés termelési mód kialakulása után is ugyanúgy folytatták, mint a feudalizmusban, azonban szubjektív társadalmi dimenziójában (az emberek egymás közti viszonya) tüstént fordulat történt: bekövetkezett a munkának a tőke alá rendelése, a formális szubszumpció. Ezáltal máris konstituálódott a tőkés termelési mód. Csak később következett be a változás a termelési folyamat fizikai dimenziójában is, a termelőerőknek az új termelési mód kívánalmai szerint történő fejlesztésével, minek következtében megjelent a gépipar, s csak ez jelentette a munkának a tőke alá történő reális szubszumpcióját. A folytonosság és megszakítottság dialektikáját az átmenetben a termelési folyamat fizikai dimenziójának folytonossága biztosította, miközben a termelési folyamat társadalmi dimenziójában megszakítottság állt be. Gondoljunk csak arra, hogy a jobbágyot a munkafolyamat meghatározott részében, nem-gazdasági eszközökkel kényszerítették a többletermék létrehozására (maga is tudta, mikor hozza azt létre), amelyet a hűbéres fogyasztott, ezzel szemben a munkást piaci áron előre kifizetve bérbe fogadják, hogy a termelési folyamat meg nem határozható részében értéktöbbletet (többleterméket) hozzon létre (senki sem tudja pontosan, mikor), amelyet kockázat mellett csak utólag értékesítenek a piacon, hogy aztán ennek a többletnek egy része ismét tőkévé változzon. A termelési folyamatnak ez az új társadalmi dimenziója, amely új terme-

lési viszonyokat tartalmaz, és amelyben „egyszerre” kialakul a tőkés termelési mód, nem egymás után következő kis forradalmi változásokkal jött létre a hűbéri termelési folyamatból a tőkés termelési folyamatba való átmenet során. Közöttük a dialektikus ellentmondás megnyilvánulásaként megszakítotttság következik be. A tőkés társadalmi termelési folyamat előhírnöke nem a hűbéri társadalmi termelési folyamat, hanem a kereskedelmi és uzoratóke formái, amelyek *mellesleg* vannak jelen a hűbéri termelési módban. Az átmenet pedig néhány száz évig tartott, amíg a tőkés termelési mód nem vált uralkodóvá konkrét társadalmi alakulatokban, azáltal, hogy bekövetkezett a munkának a tőke alá történő reális szubszumpciója is.

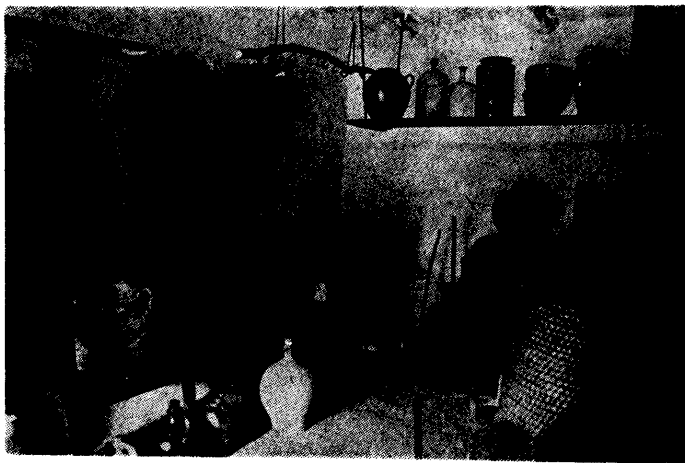
Csak elvont-elméleti és konkrét-történelmi kutatással deríthető ki, vajon a mai jugoszláv társadalomban az átmenet úgy megy-e végbe, hogy párhuzamosan több, egymással némely ponton érintkező termelési mód is jelen van, de közülük egyik sem dominál; vagy pedig arról van szó, hogy külön-külön több termelési mód létezik, melyek artikulációja következtében az egyik dominál a többi felett; vagy pedig mélyebb artikuláció következett be, több termelési mód elemeinek ellentmondásos egybeolvadása a társadalmi újratermelés meghatározott pontjain, egységes átmeneti formát hozva létre.

Amikor több termelési módról beszélünk, mindig szem előtt tartjuk legalább azt a kettőt, amelyek között az átmenet végbemegy, és pedig a tőkés és a kommunista termelési módot. A domináláson pedig azt értjük, hogy az egyik termelési módnak a *társadalmi alakulat* szintjén sikerül döntő módon újratermelnie saját elemeit (biztosítva magának a bővített újratermelést, lehetővé téve a többinek az egyszerű újratermelést).

A pártdokumentumok megengedik azt a feltevést, hogy nálunk a harmadik típusú átmenetről van szó, arról, hogy több termelési mód elemei egységes átmeneti formává olvadnak össze, amely azonban, mivel az öngazgatási viszonyok fejlődése megrekedt, már huzamosabb ideje nem teszi lehetővé a kommunizmus felé haladást. Ellenkezőleg, az etatista monopólium állandó erősödése azt hozza magával, hogy az átmenet első fázisa felé hátrálunk. Mégis, a pártdokumentumok, úgy látszik, az öngazgatási termelési viszonyok túlsúlyát feltételezik. Ezeket a viszonyokat azonban mégsem tekintjük a kommunista termelési mód elemeinek, hanem „sajátos” szocialista viszonyoknak, amelyek fejlődése — feltehetően — mégiscsak egyengeti a kommunizmusba vezető utat. Ez is a szukcesszió elvére emlékeztet bennünket.

Mindenesetre, ha a társadalmi alakulatokban — feltételesen mondva — meg is jelenik az egységes átmeneti forma, annak a tőkés és a kommunista termelési mód elemeit egyaránt tartalmaznia kell. Az egyik és a másik elemeinek is világosan azonosíthatóknak kell

lenniük, ez jellemzi az „átmenetet”, nem pedig az elemek állítólagos jelenléte olyan átmeneti formákban, amelyek egyetlen „tisztá” termelési módban sem lehettek meg. A különböző termelési módok elemeinek egybeolvadása egységes átmeneti formává a társadalmi alakulat viszonyainak hatására csak akkor lehetséges, ha az új, a kommunista termelési mód is, legalább csírájában, kialakult. A szocialista forradalom korszaka, az átmeneti időszak addig tart, amíg az új termelési mód uralkodóvá nem válik társadalmi alakulatunkban. Kulcskérdés, hogy a meglévő termelési folyamatokban már most felismerhetőeknek kell lenniük azoknak az elemeknek és jellegzetességeknek, amelyek tartósan jellemzik a kommunista termelési módot, illetve a jelenlegi forradalmi korszak után olyan „tisztá” társadalmi alakulatunk lesz, amilyen a mai forradalmi gyakorlatban már kialakult, átmeneti formából következik.

A kamra

AZONOSSÁGKERESÉS — IDENTITÁSTUDAT

HÓDI SÁNDOR

IDENTITÁSELMÉLETEK, IDENTIFIKÁCIÓ

Az „identitás” műszónak csaknem annyiféle jelentése van, ahány elmélet vállalkozik magyarázatára. Ezeknek az elméleteknek pedig nem vagyunk éppen híján. Maguk az identitáselméletek is több csoportba sorolhatók. A könnyebb áttekinthetőség végett legcélszerűbbnek az a hármas felosztás látszik, amit Pataki Ferenc alkalmaz *Az én és a társadalmi azonosságtudat* című munkájában.¹ Eszerint megkülönböztethetjük az én-hangsúlyú, a helyzeti vagy szituatív és a strukturális identitáselméleteket. Lássuk ezeket közelebbről.

Az *én-hangsúlyú* identitáselméleteket az „én”-t és az identitást tetszés szerint felcserélhető, azonos terjedelmű fogalomként, szinonimaként használják. Ennek értelmében, ha identitásról hallunk vagy olvasunk, azonosságélményre, személyi azonosságtudatra kell gondolnunk.

A *helyzeti vagy szituatív* identitáselméletek ezzel szemben elutasítják a szilárd, tartós, a mindenkori konkrét helyzettől független identitás lehetőségét. Az „én” feltételezett szilárd struktúrája, kerete, „váza” helyett az egyén pszichikus homeosztázisa „egyensúlyozó termékének” tekintik az identitást s vele az azonosságtudatot. Eszerint az identitás az egyén aktuális interakcióiból, teljesítményéből előálló „helyzeti önmeghatározás”, s mint ilyen, másként nem képzelhető el, csak mint szüntelenül változó, „vibráló-fluktuáló” folyamat.

A *strukturális* identitáselméletek is a társadalmi valóság „pszichikus leképezésének”, „kognitív-kategoriális artikulálásának” tekintik az identitást, de azt a társadalmi szerkezetnek megfelelően „strukturálnak” és szilárdnak képzelik el. E koncepciók szerint az identitást a történelmileg és társadalmilag adott szerepminták teszik lehetővé és kényszerűvé.

¹ Lásd Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. (Az identitás mibenlétének meghatározásában első sorban erre a kitűnő elemző munkára támaszkodtam.)

Az én-hangsúlyú identitáselméletek személyiség-lélektani és klinikai pszichológiai fogantatásúak, míg a helyzeti (szituatív) és a strukturális identitáselméletek szociológiai vagy némiképpen szociálpszichológiai gondolkodásmódra (beállítódásra) vallanak. Az identitással kapcsolatos munkák zömében e koncepciók nem különülnek el élesen egymástól. Ellenkezőleg, kölcsönhatásuk eredményeként a legkülönbözőbb szintetizálási törekvésekkel találkozhatunk, amelyekben e típusok kibogozhatatlanul összefonódnak. A többféle megközelítési mód és e koncepciók sokféle variációs lehetősége ellenére az identitásra vonatkozó tudásunk meglehetősen bizonytalan. Ez a bizonytalanság abból fakad, hogy az ismertett identitáselméletek alapjául szolgáló társadalomfilozófiai koncepció a személyiség és a társadalmi strukturális viszonyok *egységének és kölcsönhatásának* társadalom-lélektani értelmezésére nem alkalmas. Távorról sem pusztán elméleti kérdés ennek a „bizonytalanságnak” a meghaladása. Minthogy az identitáselméletek társadalomfilozófiai előfeltevése a legszorosabb összefüggésben áll a társadalmi gyakorlat kívánalmival, ha úgy tetszik, a rendszerbeli sajátosságokból fakadó politikai, ideológiai elvárásokkal, a társadalomszervezés terén tapasztalható eltérések és ellentmondások tartósítják a jelzett elméleti bizonytalanságot.

Ha valamiképpen mégis körvonalazni kívánnánk az identitáselméletek érvényes mondanivalóját, röviden a következőket mondhatnánk: az identitást olyan pszichikus képződménynek kell tekintenünk, amely az egyén számára szilárd, tartalmilag jól definiálható pozíciót biztosít a szociális rendszer bonyolult hierarchiájában², s ami ugyanakkor lehetővé teszi az egyén számára, hogy a helyzetek és körülmények változása ellenére megőrizze azonosságtudatát és azonosságtudatának megtartása mellett a szakadatlan egyensúlyozást, az új szituációkhoz, megváltozott interperszonális pozíciókhoz való rugalmas alkalmazkodást

De értelmezhetjük az identitást úgy is, mint helyzeti önmeghatározást. Helyzeti önmeghatározásként az identitás önmagunkra és a társadalmi valóságunkra vonatkozó értékelő-kritikai ítéletek sorából áll. Ezek az értéktételek azokkal az eszméi, ideológiai szempontokkal telítettek, amelyeket az önmeghatározásunk alapjául, identitásunk keretétül szolgáló szociális csoport, osztály, tevékenységi kör, lakóhely, politikai állásfoglalás, vallási közösség stb. ruház ránk. Az önmeghatározás, amely a szocializáció során alakul ki, mindig magában foglalja, hogy az egyén a mindennapi élethelyzetek változó vagy állandósultabb jellegű pozícióiban miképpen nyilvánulhat meg, miképpen mutathatja be magát, hogy milyen jellegű kényszerítések és gátlások kapnak szerepet viselkedésének szabályozásában.

Az identitás — pszichológiai szempontból véve — lehetővé teszi az egyén számára, hogy mindenkorai körülményeinek megfelelően dolgoz-

² Krappman, 1980. Idézi Pataki, 190. I.

hassa fel élményanyagát, hogy a jelen követelményeihez strukturálhassa át múltját, és így az aktuális helyzet kívánalmainak megfelelően határozhassa meg önmagát. Társadalmi szempontból nézve viszont normához kötött magatartásmódot jelent, sajátos értékrendet és beállítódást, ami valamilyen viselkedésre, valamilyen elvégzendő cselekvésre vagy ellenkezőleg: passzivitásra kötelez.

Attól függően, hogy a társadalmi érdekviszonyok kognitív reprezentációjaként felkínált helyzetmeghatározást és önszabályozást szolgáló kategóriákat az egyén mennyire vonatkoztatja magára, mennyire azonosul ezekkel a kategóriákkal, az identitás szempontjából két egymástól eltérő személyiségstruktúráról beszélhetünk. Az egyik típusba tartoznak a tekintélyelvű, viselkedésükben merev, saját szükségleteiket elfojtó, illetve mások akaratának alárendelődő személyiségek, akik általában szilárd és jól körvonalazható társadalmi pozícióval rendelkeznek. Az ilyen személyek identitása, minthogy identitásképzetük, pontosabban megkülönböztetett társadalmi helyzetük — előnyös vagy hátrányos pozíciójuk — meglehetősen erősen kapcsolja őket az adott csoporthoz, közösséghez, meglehetősen tartós és szilárd. E típussal ellentétben azok a személyek, akik lazábban integrálódnak valamely csoportba vagy közösségbe, akik szilárd és jól körvonalazható pozícióval nem rendelkeznek — s ennélfogva saját célkitűzéseiket követve szakadatlan egyensúlyozásra kényszerülnek —, a tartós identitás helyett ún. „egyensúlyozó identitással” rendelkeznek.

Ez a két véglet, s eleve már az identitás ily módon való tipizálása is, egy sajátos értékeltezés bizonyítását teszi lehetővé. A demokratikus intézmények, szokások, gyakorlatformák követelői a szilárd pozícióhoz kötött identitást és a vele járó tekintélyelvű, merev viselkedést úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából hátrányosnak tekintik. Ezzel az „elidegenedett” és „el személytelenedett” viselkedéssel szemben az „egyensúlyozó identitásról” beszélnek úgy, mint ami jó és kívánatos, mondván, hogy az „összhangban van a társadalom állapotával és tendenciáival s az egyén autonómiájának, szabadságának és kényszerek nélküli létének kívánalmaival”³. A demokratikus hagyományokkal kevésbé rendelkező országokban a bürokratikus-autokratikus társadalomszervezés ideológiája homlokegyenest más értékrendet vall magáénak. A társadalomszervezés gyakorlatának megfelelően ez utóbbi esetben az egyének szilárd és tartós identitása az eszmény; a tekintélyelvű, saját szükségleteit a „közös célnak” alárendelő személyiségtípus van „összhangban” a kívánalmakkal és az értékrendszerrel.

Egész tucat elmélet igyekszik a szilárd (strukturális) és a folyamatszerű („egyensúlyozó”) identitás e merev szembeállítását

³ I. m. 194. l.

feloldani, megszüntetni. Ám ez többnyire anélkül történik, hogy az identitástudat gazdasági, politikai vetülete akár a leghalványabb utalás formájában is szóba kerülne. Igaz viszont, hogy ezáltal az identitástudat kérdése — legalábbis látszólag — megmaradhat elvont, tudományos kérdésnek. A valóságban azonban a társadalmi helyzetmeghatározást és a személyi önszabályozást szolgáló identifikációs keretek, kivétel nélkül mindahány, különféle szociális és politikai természetű konfliktusok kifejeződései, a társadalmi érdekelletétek elvont ideologikus vetületei. Helyénvalóan állapítja meg Pataki, hogy „az említett merev szembenállást csak olyan szemléletmód haladhatja meg, amely egyszerre képes kezelni a struktúra és a folyamat, a szerveződés és a működés, az állandóság és a változás kölcsönös meghatározottságait, kölcsönös feltételezettségét”⁴. Erre a dialektikus szemléletmódra csak a marxista társadalomfilozófia képes, azáltal, hogy egybe tudja kapcsolni az elméletet a gyakorlattal, s mert az érdekelletéteket rögzítő struktúrák ideológiai védelme helyett rámutat a társadalmi el-
lentmondások okaira, keresve azok megoldási módját, lehetőségeit.

Minden embernek annyiféle identitása van, ahány társadalmi csoporthoz tartozik, ahány strukturális szint és vonatkoztatási keret révén azonosul másokkal. A személyes azonosságtudat eme többé-kevésbé tartós, potenciális kerete mellett beszélhetünk az identitás másfajta, ún. alkalmi és idői strukturáltságáról is. A személyes azonosságtudat ugyanis nemcsak az egyént meghatározó társadalmi kötődések és függőségek hálózatát foglalja magában, hanem az egyén aktuális állapotát is, az adott élethelyzet élményhatását, illetve annak kognitív feldolgozását. Így megtörténhet, hogy az „én” strukturáltságán belül ellentmondások jönnek létre, hogy a személyi identitás különböző kategóriái között tartósan vagy átmenetileg összebékíthetetlen ellentétek merülnek fel. Az ember például „ideális identitása” szerint, azaz magatartásában, helytállásában hivatása erkölcsi kódexe, világnézeti meggyőződése, nemzeti közössége kívánalmainak megfelelően szándékozik élni. A körülmények folytán azonban megeshet, hogy olyan viselkedést tanúsít, ami meggyőződésével, hivatásával, nemzeti érzésével stb. nem fér össze. Ez az „elhajlás” néha kielégületlenül maradt szükségletek, másszor váratlanul felbukkanó, új vonatkoztatási lehetőségek hatására jön létre. A helyzetet egyébként is bonyolítja, hogy az egyes identitásdimenziók érzelmi intenzitásukat és kognitív befolyásukat tekintve a körülményeknek megfelelően változnak, ami eleve bizonyos következetlenség, „hűtlenség” látszatát keltheti.

Identitásdimenziókra tekinthetünk úgy is, mint személyiségvonásainkra, amennyiben személyiségvonásaink jelenítik meg a helyzetünket meg-

⁴ Uo. 197. 1.

határozó társadalmi kategóriák kívánalmait. Identitásunk révén magunkénak ítélnünk, sajátként élnünk meg bizonyos értékjegyeket, amelyek egyúttal azoknak a csoportoknak (vonatkoztatási kereteknek) a jellemzői, amelyek átszövik életünket, s amelyeket személyiségünk megjelenít. Az identitás voltaképpen érzelmi és kognitív szinten kapcsolja egybe személyiségünk szubjektív szféráját és társadalmi kötöttségeinket.

Az identitás kialakulása mögött azonosulási és azonosítási folyamatok feszülnek, amelyek az egyén számára mint „hasonlóságok” és mint „különbségek” jelennek meg. A hasonlóságok és különbségek ugyanis azok, amelyek az embert, a köznapi tudat szintjén, önmaga előtt másokhoz kapcsolják, vagy elkülönítik másoktól. A személyes identitás szerveződése ezekhez a szüntelen egybevetésekhez kötődik. Köznapi ismereteinek szintjén természetesen az ember nem mindig képes sajátserűségét, másokhoz kapcsoló és másoktól elkülönítő jegeit helyesen értelmezni. S ez érthető is, hiszen a társadalmi érdekviszonyok kognitív reprezentációja igen bonyolult folyamat bennünk. Az egyes „kategoriális” önbesorolások kapcsán aligha várható el, hogy az „én” és „mások”, a „mi” és az „ők” tagolása jelentőségében, érzelmi intenzitásában, tartósságában a valóságbeli viszonyoknak pontosan megfeleljen. Nagyon sok ideologikus szempont játszik közre abban, hogy az emberek mit és hogyan értékelnek, hogy például a nemek, nemzetek, generációk szerinti megoszlás, a társadalmi osztályok és réteggülönbségek, a falusi és városi emberek helyzete, a fizikai és szellemi munkát végzők között tapasztalható különbségek és érdekellentétek tudatukban hogyan tükröződnek, milyen jelentőségre tesznek szert. Az „én”-re vonatkozó előzetes információktól függően egyes identitásdimenzióknak — például annak, hogy férfiak vagy nők vagyunk, fizikai vagy szellemi munkát végzünk, falun vagy városban lakunk — megkülönböztetett fontosságot tulajdoníthatunk, holott esetleg ezeknek a vonatkoztatási kereteknek a szociális és politikai jelentősége elenyésző, mindenképpen elmarad a náluknál fontosabb társadalmi helyzetmeghatározási és önbesorolási dimenziók mögött. Így például megeshet, hogy nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget a világnézetű kérdéseknek, nemzetiségünknek, osztályhelyzetünknek vagy a politikai rendszernek, amelyben élünk, holott ezek mindenképpen meghatározó szerepet játszanak életünkben.

A történelem során az eszmei-ideológiai befolyásolás jószerevével mindig arra irányult, hogy a legfontosabb társadalmi helyzetmeghatározást és kategoriális önbesorolást, az osztálytagolódást és osztály-hovatartozást elködösítsék. Az „én” és „mások”, a „mi” és „ők” összevetése alapjául gyakorlatilag bármi szóba jöhetett, különösképpen, ha az adott identitásdimenzió aktualitásának túldimenzionálása az osztálytagolódás felismerésének rovására történt.

ÉN-BIZONYTALANSÁG, IDENTITÁSDIFFÚZIÓK

Olykor az identifikációs keretek előbb szűnnek meg, vagy előbb veszítik el jelentőségüket, mint ahogy az objektíve indokolt volna és ésszerű lenne. Ilyen esetben a mögöttes érdekkellentétek még fennállnak, de azoknak az emberek megfelelő ismeretek hiányában vagy hamis tudatuk miatt nem tulajdonítanak jelentőséget. Esetleg fel sem ismerik érdekszerveződésük, identifikációjuk legcélszerűbb kereteit, mert ezeket a propaganda vagy az eszmei, ideológiai befolyás hatékonyan semlegesíti. Közismert, hogy az osztálytársadalmakban az osztályokról mint „történelmileg túlhaladott” kategóriáról beszélnek, hogy a kisebbségeket drasztikusan elnyomó, beolvadásra kényszerítő államokban a nemzeti kérdést mindig „megoldottnak” tekintik. Vagy említhetnénk más példákat is. Sok helyen nem hajlandók például a generációk közötti konfliktusokat reális problémaként elfogadni, másutt a nemek közötti riasztó egyenlőtlenséget kísérlik meg a nemek eltérő „természetére” hivatkozva semlegesíteni. Nem ritka az sem, hogy a különböző régiók között tapasztalható, szembeszökő életszínvonalbeli különbségeket nem a gazdasági élet fejlettségével és körülményeivel, hanem az egyes népek „lustaságával” vagy „szorgalmával” próbálják magyarázni.

A társadalomfejlődés sajátosságaitól és az aktuális gazdasági, politikai helyzettől függően, bár a „tagadás” súlypontja államonként másra eshet, az uralkodó eszmék a fennálló rendszert érthetően igyekeznek mindig *eszményinek* bemutatni. Következésképpen a szociális érdekkellentétek népszerűsítésére, a reálisan nyugtalanító konfliktusokat kifejező identifikációs keretek megerősítésére nincs túlzottan nagy szükség. Különösképpen a totalitárius társadalmak konzervatív-etatista világképe türelmetlen minden olyan identifikációs kerettel szemben, amit nem maga kínál fel. Amit viszont felkínál, annak egyetlen értelme van. Hogy meghiúsítva a különböző érdekeltségek köré való csoportszerveződést, a rendszer egészének meglétét és fontosságát emelje ki.

Az uralmi eszmék által homogenizált és megszépített valóságkép problematikussá teszi az egyének viselkedését. Ha ugyanis az egyén személyi identitása elveszti érzékelhető szociális alapjait és külső referenciájának a személyesség szintjén hitelesíthető keretét, az ember elbizonytalanodik önmeghatározásában, és egyfajta skizoid tudatállapotot és viselkedés lép fel nála. Míg „kifelé” mások irányában, vagyis forma szerint az uralmi ideológia által felkínált — rendszerint a szoros és teljes egybetartozást hirdető — frázisokat ismétli, magánéletében elveszíti bizonyosságát fontos meghatározottságait illetően. Tulajdonképpen irracionálissá, megmagyarázhatatlanná válik szemében önnön lénye és léte.

De vajon miért vagy miként lazulhat fel ennyire az önazonosság kognitív rendszere? A válasz tulajdonképpen egyszerű: az ember meghatározott személyi jegyei által az, ami, következtésképpen, ha személyi

jegyének értékelésében zavar támad, meginog önazonosságának kognitív rendszere is. Személyi bizonyosságunk alapja az, hogy egyéni névvel, születési dátummal, lakó- és munkahellyel, sajátos kötődésekkel, kapcsolatokkal, meghatározott társadalmi szerepkörrel, szociális helyzettel, függőségi viszonyokkal rendelkezünk. Mindemellert tagjai vagyunk valamely nemzetnek, részesei vagyunk valamilyen kultúrának, hordozói, fenntartói egy államalakulatnak és politikai rendszernek. Ez utóbbi kategóriák együvé tartozásunk tágabb kereteit jelentik. S végül a maga azonosságában minden ember, mint legtágabb kört, utolsó helyen őrzi nembeli azonosságának keretét, azt, hogy ember⁵. Ez a tagolódás az ember társadalmiságának sajátosságaiból következik. S ha ez a tagolódás felborul, ha az egyén számára erőszakoltan felkínált identifikációs keretet az ember legjobb meggyőződése, saját „én”-je rovására kényszerül igazolni, ha létének személyesebb vonatkozásait, közvetlen referenciális csoportjait, kötődéseit és kapcsolatait, általános emberi mivoltának nyilvánvaló (érzéketes) társadalmi meghatározottságait valamilyen elvont, számára éppolyan kevésbé felfogható, mint amilyen kevésbé érzékelhető kategóriának kényszerül alárendelni, identitásában elbizonytalanodik, én-fogalma dezintegrálttá válik.

Az emberek miszticizmusra való hajlama, vallásos érzületének felerősödése, szektákhoz való vonzalma körül általában nagy a tanácstalanság. Pedig a válasz az imént mondottakban rejlik: az irracionálisba forduló, dezintegrált én-kép oka az identitászavar, a hamis tudat, s persze maga a közösségvesztés, az intim, személyes kapcsolatok és kötődések hiánya. A vallásos érzület felerősödése, a sokféle szekta megjelenése és elterjedése a politikai szervezetek és intézmények presztízsvesztését jelzik, a felkínált identifikációs keretek kiüresedését és paradox következményét.

A szekta a közösséget — és identitását — veszített személyiség szempontjából, legalábbis látszatra, jó megoldásnak tűnik, mert hiszen nemcsak hogy új identifikációs keretet kínál fel, hanem az együttlétek, közösen végzett rítusok, ismeretségek révén a referenciacsoport ismét személyessé lesz. De „jó” megoldásnak látszik sok helyen a rendszer szempontjából is, hiszen a szekták minden irracionalizmusuk ellenére sokkal kevésbé irritálóak politikailag, mint pl. a nemzeti kötődés, a regionális elkülönülési törekvés vagy más társadalmi csoportterdeket érvényesítő azonosságtudat-keresés. Másfelől a szekták az ún. nagy vallásoknál is vonzóbbak, kényelmesebbek. Közvetlenebbül reflektálnak az egyén érzelmi, tudati szükségleteire, s ami szintén nem mellékes, kevésbé vannak politikailag diszkreditálva, mint az egyházak.

A dezintegrált én-képnek más következményei is vannak. Erikson fi-

⁵ Lásd erről még Dobai Péter: *Nemzet és identitástudat. Új Forrás*, 1979. 6. szám.

gyelte meg elsőként Amerikában a szíu indiánok körében, hogy a csoportidentitás fokozatos gyengülése, megszűnése súlyos zavarokat vált ki az egyéni identitás fenntartásában, amelynek legszembetűnőbb megnyilvánulása az apátia. A szíu törzs rezervátumában tapasztaltak általános érvényű mintának bizonyultak Erikson számára a modern ipari társadalmak alaphelyzetére vonatkozóan is⁶. A modern ipari társadalmak emberének éppen olyan szüksége van arra, hogy különböző csoportidentitásban részesüljön, mint a szíu törzsbeli indiánoknak. És ha ez valamilyen okból elérhetetlenné válik számára, ha közte és vonatkoztatási csoportjai között a „diálógus” megszakad, éppen úgy apatikussá válik, mint a szíu indiánok.

Az egyén identitása csak úgy tartható fenn, ha az a csoport, amelyhez tartozik, megerősíti őt értékrendjében, cselekvéseiben, beállítódásában. A társadalom strukturális viszonyai azonban nem biztosítanak keretet mindenféle csoportos érdekszerveződés számára. Más szóval, nincs minden lehetséges identitásdimenzióknak intézményes háttere, érdekszervezete, ami visszajelezhetné és megerősítéssel szolgálna az egyén számára. Így, mivel e vonatkoztatási csoportoknak nincs módjuk és lehetőségük arra, hogy az egyéni érdekeltségeket összehangolva, annak fontosságát tudatosítva fenntartsák, fejlesszék, erősítsék az egyéni identitást, tényleges vonatkoztatási csoportok helyett átadják helyüket a titokzatosnak tetsző alkalmi tömeges megnyilatkozásoknak.

Jóllehet a csoportidentitás felbomlása, a különböző referenciális csoportok társadalmi érdekszervezeteinek hiánya gyakori és általános oka a helyzetmeghatározási és önszabályozási bizonytalanságnak, az identitásproblémákat közelről sem lehet vagy szabad leredukálni pusztán erre az értelmezési sémára. Az én-fogalom integráltságát, koherenciáját, s vele az egyén identitástudatát úgyszólván minden jelentősebb társadalmi történet, változás érinti vagy befolyásolja. Így például többek között az urbanizáció, a migráció, a társadalmi átrétegződés, a kisebbségben élők helyzetének változása, romlása vagy javulása, az exogámia stb.

Korábban már utaltunk arra, hogy az egyén stabil, állandó státusa, valamint a státushoz kapcsolódó szerepkészlet, az identitás vonatkozásában is bizonyos fokú stabilitást, állandóságot kölcsönöz a személyiségnek. Élete folyamán azonban átmenetileg mindenki kerülhet olyan helyzetbe, amikor egyfelől már átéli korábbi identifikációs kategóriáinak kiüresedését, másfelől azonban még nem találja az önmeghatározás új, megnyugtató kategóriáit. Gyakoriak az ebből fakadó szerepkonfliktusok is, amelyek — főként, ha tartósak — az én-fogalom dezintegrálódásával járnak együtt. Ifjúkorban például, különösen a pályaválasztást és párválasztást követően, a megváltozott interperszonális helyzetnek és társadalmi szerepkörnek megfelelően mindenki rákényszerül arra, hogy

⁶ Lásd Pataki, i. m.

új én-képet dolgozzon ki a maga számára. Pontosabban, hogy új szerepstruktúrájához igazítsa korábbi önmeghatározását. Problémák abból fakadnak, ha valaki nem képes megőrizni személyiségének folytonosságérzetét, ha korábbi identitását képtelen összeegyeztetni újjárendezett én-képével. Ilyenkor ún. *identitásdiffúzió* lép fel, ami többnyire helyzetnemelésben nyilvánul meg. Nem véletlen, hogy az elveszettség érzete, a helyzetnemelés az említett változásokhoz kapcsolódik: korábban mezőgazdasági munkával foglalkozó falusi emberek városba kerüléséhez, üzemekben, gyárakban való elhelyezkedéséhez; az ország egyik részéből az ország másik részébe való áttelepüléséhez, a társadalmi réteg-változáshoz, különösen a házasságok révén történő „felkapaszkodáshoz” vagy a egyes házasságokhoz, egyszerűen mindazokhoz a helyzetekhez, amelyekben a szerepkonfliktusok elkerülhetetlenek. E szempontból a leg-sajátosabb és legösszettebb helyzet kétségkívül a vendégmunkásoké és a kivándorlóké.

Szerepkonfliktusain az ember, persze, megpróbál mielőbb úrrá lenni. Ennek érdekében mielőbb új integrációs lehetőségek felé tapogatózik. Közkeletű szóhasználattal ezt „alkalmazkodásnak”, „beilleszkedésnek” szoktuk mondani. A kisebbségek, kivándorlók, vendégmunkások esetében ez a folyamat gyakran az asszimilációt készíti elő. Ami messzemenően több a beilleszkedésnél és alkalmazkodásnál: az asszimiláló ember valójában „kicserélődik”, áthasonul.

Az asszimiláció sohasem megy végbe simán, fájdalommentesen. Amíg nagy sokára sikerül a korábbi én-fogalmat az új helyzetnek megfelelően átstrukturálni és az új identitás koherenciájának és integritásának személyi és tárgyi feltételeit biztosítani, számos közbülső fázist kell átélni, megszenvedni. Új környezetébe kerülve az ember igyekszik mielőbb olyannak mutatkozni, mintha csakugyan az volna, aki a helyzeti követelmények keretében éppen megjelenik. Később is, sokáig így cselekszik, noha korábbi értékrendjét, kapcsolatrendszerét, szokásait stb. sokáig a magáénak tudja még. Ez a kettősség teszi érzékenyé és sebezhetővé a „beilleszkedő” vagy asszimiláló személyiséget. Az alkalmazkodásból fakadó hibák, vereségek ilyenkor még felettebb nagy jelentőségre tehetnek szert, míg másfelől a sikerélmények, megerősítések az áthasonulás folyamatát siettetik, és szinte fenntartás nélkülivé tehetik. Ami nem jelenti azt, hogy újabb kudarcok, váratlan megaláztatások nem fordíthatják akár visszájára is az eredeti törekvést. Én-fogalmának újjárendezése helyett ilyen esetben az egyén korábbi identitásában kapaszkodik meg. Amit már-már feladni készült, hátralevő életében annak lesz fanatikus képviselője és védelmezője. De tanulva, tapasztalatokat szerezve, a sikereken felbuzdulva és a kudarcokon nevelődve a legtöbb jövevény végül is hozzáéledződik új környezetéhez, megtanul a mindennapok dolgaiban, munkájában, a konvenciókban eligazodni. Bár identitását ilyenkor már a bevándorló tüntetően új szerepköréhez

köti, konfliktusok még gyakran érik. S mivel végső soron mindig a befogadó ország dönt az asszimilálódó sorsa, státusa fölött, a beilleszkedés sikere sokáig csak viszonylagos érvényű, különösen ami a társadalmi-politikai környezetbe való teljes integrálódást illeti.

Az én-fogalom átstrukturálása, az identitáscsere nemcsak egyéni belátás és döntés következménye. Ahogy a „befogadás”, úgy a „kirekesztődés” is egy-egy társadalmi közösségekben lejátszódó történéseknek a függvénye. Nem mellékes például, hogy mennyire koherens vagy mennyire megbontott a régi, illetve az új léttér, mennyire homogén vagy tagolt az egyik és a másik közösség, milyen jellegű és milyen méretű konfliktusokkal terheltek stb. Léven, hogy az identitás szilárdsága valamely közösségekben elfoglalt pozíciókhoz és másokhoz fűződő kapcsolatainkhoz kötődik, a identitásdiffúzió gyakorisága a társadalmi pozíciókat elbizonytalanító, illetve az emberi kapcsolatokat és kötéskéket megzavaró folyamatok tendenciáiról tájékoztathat bennünket.

A NEMZETI IDENTITÁS AKTUALIZÁLÓDÁSA

Az önmegélés, az „én” és „mások”, a „mi” és az „ők” tagolódása állandóan zajló, szakadatlan aktualizálódási folyamat bennünk. Az önmegélésnek ebben a folyamatában az események, érdekek, törekvések pillanatnyi keresztvezéseként személyi identitásunk legkülönbözőbb vonatkoztatási rendszerei kerülnek előtérbe és merülnek feledésbe. Ennek megfelelően a minősítés eleme is mindig más és más lesz. Úgyszólván sohasem adódik olyan helyzet számunkra, amelyben személyiségünk a maga összetettségében, azaz minden vonatkozásában jelen lehetne és megnyilatkozhatna. Társadalmi viszonylataink sokféle interiorizált mozzanata közül mindig a szituáció által előhívott identitáskeret nyer jelentőséget. Az elhelyezkedéssel, társadalmi előmenettel kapcsolatban például az azonos életkorúakhoz való tartozáson lesz a hangsúly, vagyis a társadalmi különbségek és érdekellentétek bennünk aktuálisan generációs különbségekre bomlanak. De másként aktualizálódhat a nemi szerepünkkel való azonosulás is. Ha másként nem, hát abban a formában, hogy kinek mi a feladata, ki milyen kvalitásokat vár el a másiktól, milyen magatartásjegyeket becsülünk egymásban, mit tartunk „nőietlennek” vagy „férfiatlannak” a másikban stb. A nők és férfiak jellemével, szerepével, társadalmi helyzetével, felfogásbeli különbségeivel kapcsolatos érzések, indulatok és gondolatok aztán irányt válthatnak, és átcsaphatnak — anyagi javak, lakóhely, szaktudás stb. kapcsán — családok és kisebb-nagyobb emberi közösségek, körzetek, társadalmi rétegek összehasonlításába. De okot szolgáltatathat alkalmi összevetésekre akár az „autós—gyalogos” ellentétpár is, vagy a ruházatkódás, a szabad idő eltöltésének módja, még inkább a szükségletekben mutatkozó különbségek, az eltérő szokások, nemzeti és kulturális sajátosságok.

A társadalmi érdekkellentétek és érdekezonságok áttekinthetetlenül bonyolult rendszere a társadalmi helyzetmeghatározásra és önbesorolásra irányuló állandó kényszere mellett szükségessé teszi az emberek számára a legkülönbözőbb érdekképviseleti szervekkel, eszmerendeszerekkel, értékviszonyokkal való azonosulást és összefonódást, létrehozva a szolidaritás legkülönbözőbb szintjeit és kereteit, kezdve a lakóközösgtől a munkaszervezetekig, a helyi közösségektől a köztársaságokig, a községektől az államrendszerig, az országoktól a katonai tömbökig és az el nem kötelezettek táboráig. A család, osztály, nemzet, társadalom vonalon a különböző eszmék, ideálképek és vonatkoztatási keretek szerveken a társadalom fennmaradásának és gyarapodásának gazdasági-politikai érdekközpontjába és működési mechanizmusába ágyazva, az emberi kapcsolatok, függőségek, érzelmi vonzódások által tovább differenciálva, a minősítés és azonosulás alapjaként híven tükrözték az emberek szükségleteit, hiányérzetét, törekvéseit, humanizációs elvárásait.

„Normális” esetben az azonosulási keretek (kategorialis absztrakciók) ambivalens jellegűek, hamar felborulnak, jelentőségüket veszítik, és átadják helyüket más érdekek és értékviszonyok vonatkoztatási rendszereinek. A helyzetmeghatározást és önbesorolást szolgáló kategorialis absztrakciók képződését, aktualizálódását, illetve e kategóriák megszűnését napjában számtalanszor megéljük, bár maga ez a folyamat, vagy ennek motivációs bázisa nem feltétlenül tudatosul bennünk. Legfeljebb olyankor érzjük „tetten”, olyankor figyelünk fel a kategorialis absztrakciók szerveződésére, ha személyiségünket váratlanul valamilyen pozitív vagy negatív hatás éri, amelynek kapcsán rákényszerülünk, hogy az „én” és „mások”, a „mi” és az „ők” relációkat újraértelmezzük. Egy újságcikk vagy tévéműsor, rádióhír hirtelen rádöbbsenhet bennünket életkorunkkal, nemi szerepünkkel, hivatásunkkal, nemzetiségünkkel vagy lakóhelyünkkel kapcsolatos, korábban nem is sejtett problémáinkra. Az új információk kapcsán az értékszpontváltás, az új minősítés alapjául szolgáló kategorialis absztrakciók jelentőségének felerősödése feszültséget vált ki bennünk, ami részben gondolati munkára, további ismeretszerzésre, vitára, részben pedig konkrét cselekvésre, magatartás-változtatásra készíthet bennünket. Hogy az identitás pillanatnyi vagy tartósabb motívumai végül is milyen nyomot hagynak személyiségünkön és életvitelünkön, bár számtalan tényezőtől függ, legfőképpen azon múlik, hogy milyen társadalmi, kulturális visszajelzéseket kapunk törekvéseinkre, mennyiben kapunk megerősítést.

A megerősítéssel, visszajelzéssel kapcsolatban el kell mondanunk, hogy az egyén társadalmi helyzetmeghatározásainak (azonosságtudatának) kognitív ténképe és az identitásképzés alapjául felkínált, forszírozott társadalmi minták nem mindig esnek egybe. Az ember hétköznapi életének legegyszerűbb tényeiből kiindulva azoknak az identitáskereteknek tulajdonítanak elsőbbséget, amelyek tárgyi és személyi vonatkozásaikban

konkrétak. S ez természetes is, hiszen őt a mindennapi létfenntartás gondja és saját társadalmi lehetősége érdekli elsősorban. Vele ellentétben a szociális struktúra elvont gazdasági, politikai szempontoknak érvényt szerző kategoriális absztrakciókat támogat, a hangsúly a normákon, kötelezettségeken van. „Az individualizációs folyamat előrehaladásával egyre kevésbé az eleven *közösségek* lesznek az egyéni és kollektív viselkedési minták vonatkoztatási alapjai, fenntartói és szankcionálói” — írja ezzel kapcsolatban Pataki⁷. Helyükbe a modern társadalmak intézményei, szervezetei kerülnek, amelyek az egyéni sajátosságokkal, szubjektív igényekkel keveset törődnek. Az életvitel és magatartás-szerveződés szigorú normáknak, szabályoknak van alávetve. Persze az előlátott „menetrendtől” el lehet térni, a szabályokat ki is lehet játszani, s a normáknak sem kell feltétlenül engedelmessé válni, de ez esetben már az „ésszerűtlenség” bizonyos jeleit viseli magán az életút és magatartás-szerveződés, és túl nagy kockázattal jár. Az életmód köztötségei mellett intézmények és szervezetek látják elő azt is, amiért lelkesedni „kell”, amivel megbecsülést, szilárd társadalmi pozíciót lehet kivívni. Mint ahogy normákhoz, illetve normaszegéshez, „elhajláshoz” kötött a „kiközösítés” veszélye is. Vagyis az identitásnak eleve adott, társadalmilag „forgalmazott” mintái vannak, amelyeknek az egyéni törekvéseket, az életigenlés sajátosságait és motívumait alá kell rendelni. Legalábbis a nyilvánosság szintjén.

Egyik ilyen adott minta az identitás számára a nemzeti hovatartozás is. Esetében viszonylag új keletű történelmi-társadalmi termékről van szó. Volt idő ugyanis, amikor az emberek ezt az identitásdimenziót nem ismerték, jóllehet különböző nyelveken beszéltek régen is, és eltérőek voltak különböző népek szokásai is. Az önmeghatározásnak ez a módja csak a nemzeti államok létrejöttét követően tett szert jelentőségre és vált, előbb Európában, majd világszerte, elterjedté. Jelentőségének és elterjedtségének magyarázata — politikai tartalma. De politikai tartalma mellett a nemzettudat napjainkra olyan egyéb fogalmi ismereteket és érzelmi szükségleteket is ötvözött magába, hogy sokak szemében ez tűnik az ember legfontosabb társadalmi helyzetmeghatározásának és személyiségdimenziójának. E hiedelemből fakadóan szaktudósok vizsgálják a nemzeti hovatartozás személyiségformáló hatását, illetve bizonyos személyiségvonások kapcsán a nemzeti sors alakulását. Nincs hát okunk csodálkozni azon, ha a köztudatban a nemzet fogalma már nem is csak egyszerűen identitásdimenzió, hanem szinte már a karakter, az emberi „természet” sajátosságának a szinonimája.

A nemzeti identitás megjelenése, tartalmi változása, a nemzettudat történelmi kialakulása a későbbiek során bővebb kifejezést kíván. E helyütt, előfeltételezve a nemzettudat mai formáját, azt a kérdést kell kö-

⁷ Uo. 243 l.

rüljárunk, hogy miként terelődhet a hangsúly az ember sokféle helyzetmeghatározása és önbesorolása közül éppen a nemzeti sajátosságokra, illetve hogy mi és meddig tarthatja fenn ezt a beállítódást.

A dolgok leegyszerűsítése volna, ha magyarázatként azzal a szokványos válasszal szolgálnánk, hogy a nemzetudatot a nemzeti mozgalmak vagy nacionalista hangulatkeltések aktualizálják. Kétségtelen, hogy a felkínált gondolkodási klisék, tendenciózus helyzetértelmezések, a nemzeti identitásképző tényezők forszírozása — a neofolklorisztikus mozgalmak fellendülése, a hagyományok és a népszokások felelevenítése stb. — ideig-óráig a nemzeti identitást teszik meg a minősítés és azonosulás alapjául, ezt az identitásdimenziót azonban csak úgy lehet megszilárdítani, a nemzeti látószögű beállítódást csak úgy lehet tartósítani, ha ezt valamiképpen maga a helyzet is indokolja. Egyébként, bár a különbözőségek és sajátosságok kiélezett hangsúlyozásával különböző nemzetiségű embereket szembe lehet helyezni egymással, a más identitásdimenziókban való azonosság szükségképpen tompítja, lebontja a tudati-hangulati elemekkel szított szembenállást. Akiket nemzeti hovatartozásuk polarizál, azokat azonos érdekcsoportba — identitásdimenzióba — sorol nemük, életkoruk, lakóhelyük, végzettségük, hivatásuk, társadalmi pozíciójuk, világnézetük. A tartós szembenállás megbontja a pszichés önszervezés természetes folyamatát. Az azonosulásoknak és kirekesztéseknek az egysíkúvá válása elképzelhetetlen intézményes háttér, tartós és erős társadalmi, kulturális ráhatás nélkül.

A nemzeti identitástudat aktualizálódásában, az azonosulás és minősítés egysíkúvá válásában, az eszmei-ideológiai befolyásolás mellett legtöbbször jelentős szerepet játszik maga a gyakorlati élet is, mégpedig a nemzeti vagy etnikai csoportokra nehezedő nyomás, társadalmi, kulturális vagy politikai diszkrimináció formájában. Márpedig a diszkrimináció minden formája úgy strukturálja az érintettek személyiségét, hogy motivációs bázisukban, gondolkodásmódjukban, törekvéseikben és magatartásukban kiemelkedő fontosságra tesz szert az elmarasztalásuk alapjául szolgáló identitásdimenzió. A nemzeti identitás sem kivétel ez alól, s akiket nemzeti sajátosságaik vagy pusztán nemzeti hovatartozásuk miatt ér sérelem, jogtalan megkülönböztettség, e sérelem és megkülönböztettség kapcsán válnak egyoldalúvá azonosulásukban és minősítéseikben.

Pszichológiai szempontból nézve a nemzeti identitás felerősödését, tartós jelenlétét, meghatározó szerepét kizárólag azzal lehet magyarázni, hogy az egysíkú helyzetmeghatározással és önbesorolással élő etnikai csoport tagjai gazdasági-politikai helyzetükből kifolyólag vagy történelmi, nyelvi-kulturális örökségük miatt tartós frusztrációnak vannak kitéve más nemzetek részéről. A nemzeti identitás ilyen formában való előtérbe kerülése Lenin szerint progresszív gazdasági-politikai folyamatokat eredményez, amennyiben az elnyomott emberek tömegei nemzeti közösségekké

be, etnikai csoportokba szerveződve igyekeznek szembeszállni az őket elnyomó népek hegemonista törekvéseivel.⁸

Az elnyomás azonban elnyomókat is feltételez, a jogfosztottság jogfosztókat. Ebből kifolyólag a nemzettudat szükségszerűen torz és egyoldalú — túldimenzionált — azoknál is, akik az adott strukturális viszonyokból hasznot húznak. Így van ez természetesen az élet más területein is. A nők jogfosztottsága a férfiak személyiségét is eltorzítja. Jól ismert a fizikai és szellemi munka megosztottságának következménye is. De tulajdonképpen a személyiség egyoldalúvá válásával, önkorlátozással jár a munkamegosztásból fakadó szakosodás is. Ezért jelent a hivatás egyfajta identitást is.

Ha valamely identitásdimenzió többé már nem jelöl megkülönböztetett társadalmi helyzetet — hátrányt vagy előnyt —, szükségképpen elveszti jelentőségét, s átadja helyét más, a meglévő érdekellentétekre fényt vető identitáskereteknek. Az identitással kapcsolatban kulcsfontosságú ennek a mozzanatnak a megértése. Nevezetesen, hogy az identitásdimenziók létének és funkciójának magyarázata az emberek eltérő társadalmi helyzetében van. Ha ezt nem értjük meg, besétálunk a naiv pszichologizmus csapdáiba. A nemzettudat fokozódásával kapcsolatban például nem a nemzeti egyenjogúság és egyenrangúság megteremtésére fogjuk helyezni a hangsúlyt, hanem a nemzeti identitás diszkreditálására.

KÖZÖSSÉGIGÉNY ÉS IDENTITÁS

Az ember, amint azt az előzőek folyamán már érzékeltettük, nem lezárt egységnek születik. Alakuló személyisége elvileg számtalan lehetőség csiráját hordozza magában, ha kell, „ezerarcú” tud lenni, több szerep is egy személyben, máskor egy szerep a végletekig feszítve.

Természetes tehát, hogy a nemzeti identitás szempontjából sincs bennünk állandóság. Amilyen bizonyosság és cselekvésformáló valóság feltűzött nemzettudatunk egy adott időszakban, olyan szétfolyó, megfoghatatlan életünk más periódusában. Érzelmi áthangelődásunkhoz, beállítódásunk megváltozásához elég annyi, hogy bizonyos változások történjenek életünkben nemzeti létünkkel összefüggő helyzetünket illetően. A nemzettudat aktualizálódása, érzelmi feltöltődése, majd az ezt követő megnyugvás, érdektelenség, elfordulás a nemzeti vonatkozású kérdésektől természetes, fluktuáló folyamat bennünk. S ha a dolgok természetes menetét nem akadályozná semmi, érzelmeink amplitúdója — a nyugalmi helyzettől mért legnagyobb pozitív és negatív kitérése — hosszabb távon egyre csökkenne. Ami azonban mégsem jelentené azt, hogy nemzeti identitásunk tartalmilag kiüresedne és megszűnne. Mert vannak

⁸ V. I. Lenin: *A nemzeti kérdésről*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970.

a nemzeti identitásnak az anyagi, kulturális érdekeltségénél kevésbé nyilvánvaló, ám állandósultabb, tartósabb vonatkozásai is.

Az egyén nemcsak tudatában és anyagi érdekeltségei révén tartozik a nemzeti közösséghez, hanem személyes kötődéseiben, kapcsolataiban is. Kapcsolatai, kötődései viszont meghatározott, tartós, a nemzeti közösségre többé-kevésbé jellemző viszonyulási módot tesznek kötelezővé számára. A társas kapcsolatok, személyi függőségek és kötődések sokrétű hálója nélkül a nemzeti közösség tulajdonképpen szétesne s a nemzeti identitás megszűnne.

A szerepekhez való igazodásunk, a velük való azonosságunk-identitásunk nemcsak meghatározott viselkedésre, szabályok betartására kötelez bennünket, hanem meghatározza életünk társas vonatkozásait is. Az identitás annak a valóságmozzanatnak — viszonyulási módnak — a hangsúlyossá válása, ami kapcsolataik alapján is valamiféle közösségbe rendezi az embereket, a személyesség szintjén is szétválasztja és összeköti őket. E „személyes” jellegből adódóan, mint minden identitásdimenzióban, a nemzeti identitásban is ott rejlik az ember közösségigénye, talán még fokozottabban, mint más identitásdimenziókban. Amikor tehát a nemzeti identitás összetevőit vizsgáljuk, a korábban kifejtett motívumok mellett figyelmet kell szentelnünk ennek a mozzanatnak is. Vagyis annak, hogy a nemzeti identitás érzelmi motívumai között ott van a másokkal való azonosulás reménye, az ember kapcsolat- és közösségigénye. A modern társadalmakban az izolálódott, a személytelen érintkezési formák miatt hovatartozásában elbizonytalanodott ember fokozott szerepvállalással és azonosulási igénnyel próbálja oldani szorongását.

Azonosulási szándékunk, identitásvállalásunk személyiségünk sajátos állapotaként van jelen bennünk, s amit átélünk, amire vágyunk, az evidens számunkra. De ami bennünk közvetlen élményeink alapján bizonyosság, az nem feltétlenül nyilvánvaló mások, a külső megfigyelők számára. Mások csak úgy szerezhetnek közösségigényükről, adott esetben nemzeti identitásükről tudomást, ha nemzetünkkel való azonosulási szándékunk szavainkban és tetteinkben megnyilvánul. Ez a megnyilatkozás mindig a nemzetek szerinti differenciálódás irányába hat, elválaszt és összeköt embereket egymással, a „nemzet” által tulajdonképpen csak nehezen realizálható vágyakra alapozva.

Hogy ki milyen mértékben „integrálódik” nemzeti közösségébe, az elsősorban érzelmi kötődéseinek, kapcsolatainak a függvénye. Persze a társadalom felől is sok minden befolyásolja az integrálódás fokát, illetve a kapcsolatok éltető sokrétűségét és megtartó szorosságát. Az elidegenedéssel — elszemélytelenedéssel, elmagányosodással — széleskörűvé válásával a közösségi viselkedési jegyek, érzelmi megnyilatkozási formák, kommunikációs sémák megváltoznak, érzelmi tónusukban gyengülnek, halványulnak. Ezzel együtt a közösség megtartó szálai is elvékonyod-

nak, könnyebb a leszakadás, a meglévő integrációs kereteken való érzelmi kívül maradás. A nemzeti közösséggel sincs ez másként. A kapcsolatok szintjén végbemegy az integráció lazulása, ami sokak számára előkészíti a nemzettudat feladását.

Ez a dezintegrálódási folyamat — az elszemélytelenedés, elmagányosodás, az emberi kapcsolatok széthullása, a kötődések fellazulása — jellemző valamennyi fejlett ipari országra és nemzeti államra. Ebből kifolyólag elvileg mindinkább növekszik azoknak a száma, akik, elégtelennek érezve etnikai közösségükön belüli társadalmi státusukat, a megtartó érzelmi kötelekek híján kivándorlásban, exogám házasságokban, más nemzetekbe való asszimilálódásban keresik helyzetük megoldását. Ugyanakkor az egész világon, de főként Európában, jól érzékelhető egy ezzel ellentétes irányú folyamat is. Az elmúlt évek, évtizedek csalódásai, a politikai feszültségek, gazdasági nehézségek előtérbe tolták a „bensőséget” és személyi közvetlenséget ígérő azonosulási formákat. A kontaktusvesztés és elveszettségérzés miatt azok a közösségi integrációs keretek váltak népszerűvé, amelyek az elidegenedésnek legalábbis látszólag ellenálltak, mint pl. a család, a nemzet, a vallás. Ezzel egy időben szorult háttérbe a közösségvállalás másik síkja, az anyagi érdekviszonyok szervezését magára vállaló állam, illetve annak szervezetei, intézményei.

A politikai és gazdasági feszültségektől terhes, szorongást, félelmet, nyugtalanságot hozó időszak felszínre vetette és kiélezte a korábban is már meglévő, lappangó identitásproblémákat. A polgári társadalomban az állam valamikor az állampolgárok egyenjogúságának, egyenlő esélyeinek, azonos érvényesülési feltételeinek ígéretével csábított. Az elmúlt évtizedekben a nagy tömegek számára is végérvényesen világossá vált, hogy az egyenlő esélyek még sokáig váratnak magukra, hogy a meglévő különbségek behozhatatlanok, s hogy számos vonatkozásban kínos és terhes elviselni az állam állampolgárokról való „gondoskodását”. Az illúziók tehát szertefoszlottak, s a legszebb állameszme is elvesztette varázsát. Ugyanebben az időszakban Keleten a fejlődés iránya az identitás szempontjából valamelyest más volt. Kezdetben, talán nem is teljesen alaptalanul, sokan úgy vélték, hogy a szocialista társadalmi tulajdon olyan új viszonyokat hoz majd létre, ami megszünteti nemcsak az egyik embernek a másik ember által történő kizsákmányolásának minden formáját, hanem vele együtt a közösség nélküli életet, a bürokratikus, elszemélytelenedett kapcsolatokat is. E téren, az államérdekkel összhangban felkínált új azonosulási klisék okozták az első csalódást. Nemcsak azért, hogy azok túlságosan is általánosak és elvontak voltak az egyszerű emberek számára, hanem mert az is mihamar nyilvánvalóvá vált, hogy az új politikai integrációs keretek — identitásdimenziók — a társadalmi rétegekülönbségeket, az osztályok, nemzetek, régiók, családok és egyedek közti különbségeket nem szüntették meg.

A társadalmi-történelmi viszonyok fejleményeként, s mindeme család-

dás eredményeként új, felemás helyzet állt elő az ember társadalmi helyzetmeghatározása, cselekvésigénye, identitása szempontjából. Az állam óvó, gyámoltó „védelmére” mind kisebb az igény. A különböző pártok, érdekszervezetek a bürokratizálódás miatt csaknem teljesen hitelüket veszítették. A nemzeti érzés profitált ugyan ebből a családottságból, ami új hullámként hozzájárult a nemzeti identitás felerősödéséhez, ez azonban az ember alapvető helyzetén: a társadalmi széttagoaltságon, szerepbizonytalanságon, elveszettségérzésen nem sokat változtatott. Tulajdonképpen az alternatív lehetőségek egyike sem kínál igazán megoldást. Különösképpen önmagában nem, függetlenül a másiktól. Az állam, a pártok, az érdekszervezetek azért nem, mert az egyéni törekvéseket feloldva, belekényszerítve a szervezetek névtelen akcióiba, alig vagy egyáltalán nem biztosítanak lehetőséget az önérvényesítő cselekvés számára. De a másik oldalról a nemzet és a vallás is a közösségi élet illúzióját nyújtják csupán, mert ha érzelmi szempontból az intézmények, szervezetek rideg személytelenségénél bátorítóbb támpontokat is kínálnak az identitás számára, lényegüket tekintve olyan identitásdimenziók ezek, amelyeknek napjainkban már nem sok közülük van a termeléshez, munkavégzéshez, a társadalmi javak újraelosztásához s a vele járó bonyolult érdekegyeztetésekhez. Vagyis a nemzeti és vallási alapokon álló identitás, legalább is mai romantikus-nosztalgikus formájában, nem járul hozzá a termelés befolyásolásához, a termelés szervezetét hordozó intézmények átalakításához és velük az ember helyzetének javításához.⁹

Ákik tehát valamely nemzettel, vallással, kultúrával azonosítják első sorban magukat, gyakorlatilag lemondanak a társadalmi cselekvés, az életszervezés és önérvényesítés lehetőségéről. Vagy ha a cselekvés és önérvényesítés igényével csatlakoznak a nyelvi-kulturális „újjászületés” valamelyik divatos programjához, társulásuk történelmileg nem előremutat, hacsak nem területi autonómiájukért, politikai és kulturális jogaikért küzdő vagy valamely államnemzet beolvasztási törekvésével szembeni, védekező helyzetben levő népességről van szó. De az identitás szempontjából nem sokkal szerencsésebb azok alapállása sem, akik szemében az emberek közötti legfontosabb összekötő kapocs változatlanul az állampolgársági viszony, mert hiszen hiába az egyén részéről a lojalitás, ha az állami szintű programok, doktrínák túl azon, hogy valahogyan mindig kicsúsznak a közvetlen ellenőrzés alól és öncélúvá válnak, az intézmények, szervezetek túlságosan lélektelenek a nemcsak az érdekeiért harcoló, hanem egyúttal közösséget is kereső ember szempontjából.

A jelzett nehézségektől függetlenül, az emberi társadalom nehezen jutna előre a különböző identitásdimenziók nélkül. Az egyes identifikációs keretek vonzereje, erőssége, egymást átható s egymással interferáló erő-

⁹ Lásd Papp Zsolt: A kör négyzögesítése. Felszívódás és liberalizmus. *Élet és Irodalom*, 1982. október 8.

tere, ha ellentmondásos módon is, de valamiféle szabályszerűséget kölcsönöz az emberi viselkedésnek. A különböző identitások bonyolult egymásba szövődésének kibogozhatatlan szálai között persze nehéz volna kimutatni a viselkedés sokféleségében megbúvó szabályszerűséget, illetve azokat a jellemzőket, amelyek meghatározzák a századvég emberének ellentmondásos karakterét, „ezerarcú” személyiségét.

De nemcsak arról van szó, hogy nehéz volna korunk emberének arculatát felrajzolni. Az ilyen jellegű fáradozásnak nem is volna sok értelme, hiszen az identitás azon jelenségek egyike, amely nehezen viseli el az általánosítást. Ami természetes is, hiszen az ember függőségeit és kööttségeit, én-tudatának tartalmát, életlényanyagát nem lehet tértől és időtől függetleníteni. Csak konkrét példák ezreivel tudnánk érzékeltetni azt a sokszínűséget, amellyel a különböző identitásdimenziók az egyes népek, térségek, társadalmi rétegek, családok, egyének életében megjelennek. Így jöhetnének rá arra is például, hogy az identitásban mutatózó látszólagos hasonlóságok és párhuzamok ellenére az emberek azonosságvállalásaiban sokszor merőben más jelentéstartalmak feszülnek.

Marad tehát az állandó önelemzés kényszere, a szüntelen azonosságkeresés és érdekegyeztetés. Annyi szinten és annyi formában, ahány viszonylatban megéljük és tudatosítjuk társadalmi helyzetünk sajátosságait.

És végül ide kívánczik még egy kérdés. Vajon mikor szűnnek meg a különböző identifikációs keretek? Mikor lesz az, amikor az ember már nem kényszerül arra, hogy partikuláris érdekeltségeivel azonosítsa magát? A választ megtaláljuk Marxnál: mindez akkor következik majd be, ha az ember megszűnik elidegenedett lény lenni, ha a vallásból, a családból, a nemzetből, az államból, a pártokból stb. „visszatér” a maga emberi, azaz társadalmi létezésébe.¹⁰ Mivel az identifikációs keretek a tulajdonviszonyok terén tapasztalható érdekellentétek érzelmi-tudati vetületei, akkor szűnnek meg, amikor a tulajdonviszonyok terén meglevő ellentétek is megszűnnek. Feltéve, persze, ha ezzel együtt az emberélet is közösségivé lesz.

¹⁰ Lásd Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1977. 102. l.

BIRKÁS ENDRE KISREGÉNYEI

TOLDI ÉVA

Birkás Endre a mai magyar irodalom „elfelejtett embere”. Olyan alkotó a „pálya szélén”, akit már az első műveiről szóló recenziók ígéretes tehetségként tartottak számon. Írói opusának áttekintése és értékelése azonban mindmáig várat magára. Ezért légüres térben hangzik el pályatársának az a megállapítása is, hogy „helye nem az érdemtelenül túlbecsült másod- és harmadrendű írók alatt van, hanem magasan fölöttük”.¹

A negyvenes évek legelején fellépő alkotó életművének újraolvasása érdekes vállalkozás: Birkás Endre ugyanis — látszólag — a lehető leg-hagyományosabb írói eszközökkel teremt regényvilágot; nem hajtott végre látványos formarobbantást. A műveinek makro- és mikrostruktúrájában egyaránt fellelhető realista láttatás pedig a formaújítási kísérletekhez edződött olvasóban gyanút ébreszthet a mű valódi értékei iránt.

Egy-egy alkotói pálya végigkísérésekor nagy figyelmet kell szentelnünk a legelső műveknek. Különösen érvényes ez Birkás Endrére; első kisregénye, a *Kelepce* ugyanis már előlegezi mindazokat a tartalmi, formai és stiláris jegyeket, amelyek későbbi regényeinek is alappilléreit képezik majd. Tanulmányomban ezeknek a jegyeknek a felderítésével foglalkozom. De egymáshoz való viszonyukkal, módosulásukkal, „alakulástörténetükkel” is, mert annak ellenére, hogy Birkás írásművészetét „egyhangú”, egyhúrú művészetnek tartják, kisregényei sajátos dialógust folytatnak egymással.

A *Kelepce* (Diárium Könyvtár, Budapest, 1942) cselekménye mai szemmel nézve banális: egy német nő átutazóban Budapesten megismerkedik egy neves íróval, s rövidesen a felesége lesz. Miután megtanul magyarul, rájön, hogy férje tehetségtelen író. Kiábrándul belőle, szeretőt keres magának, végül mindkét férfit faképnél hagyja, egyedül

¹ Elfelejtett ember? (Birkás Endréné, Kabdebó Lóránt és Ottlik Géza beszélgetése Birkás Endréről) *Kortárs*, 1983. 11.

utazik vissza hazájába. A történetet egy apró mozzanat ágyazza ke-
retbe: a nő jövet-menet elveszíti az esernyőjét.

A lineáris narráció elvei szerint, időrendi sorrendben bontakozik ki a cselekmény. A szerző kizárólag a történet elmondására korlátozza kisregényét, kitérők, lírai vagy esszéisztikus betétek véletlenül sem keverednek a történet szövetébe. A végkifejletet elő nem segítő epizódokat szinte rögeszmésen kerüli az író, az események gyors egymásutánban peregnének. A puritán, szinte díszítő jelzők nélküli, véglegesen leegyszerűsödött stílus, a leírásban a már-már dokumentáris hitelességre való törekvés, a filmszerű, hirtelen vágások és az egyazon motívummal való műkezdés és -zárás a későbbi Birkás-regényeknek legfeltűnőbb jellemzője. Első megnyilvánulása azonban annyira sarkított és végletekig vitt, hogy a székszavúságot negatívnak kell felfognunk. Bár a kisregény műfaji jellegzetességei közé tartozik a cselekmény térbeli és időbeli korlátozottsága, az alig hetvenoldalas mű annyira vázlsru, kidolgozatlan, mintha nem is valódi regényt, hanem csak regényvázlat olvasnánk.

A kisregény konfliktusa „családon belül” játszódik le, Birkás Endre többi művében is a családi mikroközösség érzelmi bomlásának írója lesz. Ezen belül pedig itt is, később is két témát bont ki: az idegenséget és a művészlét peremén vergődő kétes tehetségét. Ennek a variációit írja, de a kétféle kombinálódását is megfigyelhetjük. A *Kelepecében* az idegen származású nő és a magyar férfi áll szemben egymással. Az otthontalanság ábrázolásához még kívülről közelít, kisregényében egy idegen ember idegenségérzetéről, adaptációs képességének hiányáról van szó.

A *Kelepe* hősei „tipikus” regényhősök: a deviáns magatartásformák vagy a társadalmi elvárásokhoz mérten patológikus személyiségjegyek biztosítják mindenkor a konfliktus lehetőségét. A kisregénynek nincsenek mellékszereplői, csak jelzésszerűen tűnik fel egy-egy név, s mindkét főhős-figura egyforma hangsúllyal szerepel. Az író talán nem is döntötte el, melyikük regényét írja. Ezért is sikkad el a mű társadalmi vonatkozása. Csak sejtethetjük, hogy a regényhóst környezete is ösztönzi az önámításra, ám a társadalombírálat csak lehetőség marad a kisregényben. A két főhős egymásnak nem pozitív—negatív ellentétpárja. Tulajdonképpen magánemberi személyiségjegyeik nincsenek, azok hivatásukból vagy jelzett társadalmi helyzetükből erednek, azzal magyarázhatók. Minden gesztusuk egy alapképletnek van alárendelve: a férfi viselkedése állandóan elárulja önámító tehetségtelenségét, a nő pedig kizárólag beilleszkedésért küzd. Cselekvéseik túlon túl motiváltak és zárt körűek. Ha a narratori közlés nem jellemezné a szereplőket, cselekvéseikből nehezen lehetne következtetni személyiségükre. Talán ezért sikeredett Birkás első kisregénye túlságosan vértelenre, papírizúre.

Az emberi helyzeteket, a konfliktusok lehetőségeit pusztán végigmondja, anélkül, hogy ábrázolná, megidézné, valódi emberi drámát kerekítene.

Második kötete tizennyolc év múlva követi az elsőt. Amellett, hogy a szerzőt ritkán megszólaló alkotóként tartják számon, bizonyára közrejátszhatott ebben a felszabadulás utáni évek politikai és irodalompolitikai légköre is. Különösen nyilvánvalóvá teszi ezt a feltételezést, hogy az *Elfelejtett emberek* (Magvető, Budapest, 1960) a benne feldolgozott téma alapján nem a hermetikus, társadalmi valóságtól izolált megnyilatkozások körébe sorolható, de még csak nem is virágnyelven vagy allegorikusan szól, hanem a hitleri hatalommal szövetkezett magyar társadalmi életet közvetlenül, leplezés nélkül mutatja be.

A *Kelepce* 1942-ben jelent meg, s témája nem hívja fel rá különösképpen a figyelmet, tucatszámra jelentek meg az idő tájt hasonló történetek. Ami Birkás regényét kiemeli azok sorából, az puritán előadásmódja, mely az érzelgősség minden fajtájától iszonyodik, olyannyira, hogy már-már az érzelmesség is kívülreked rajta. Mégis azt kell mondani, hogy a *Kelepce*ben társadalmi álproblémáról van szó: a második világháború közepette egy szó sem esik benne a szerző jelenéről. Mintha nem rendelkezne reális történelmi érzéssel, Birkás külön világot teremt magának, emlékeinek világát, a feleségével való megismerkedésének történetét stilizálja, a múlt felé fordul.

Az *Elfelejtett emberek* témaválasztását tekintve korszerű regény. S ez csak látszólagos ellentmondás. A világirodalomban a második világháborúval foglalkozó művek fénykora ugyan a negyvenes évek vége volt, a magyar társadalmi-politikai viszonyok eredményezték, hogy a történelemmel való szembenézést, a nemzet háborúban való részvétele kérdésének művészi ábrázolását a magyar irodalom „polgári vonulata” csak a hatvanas években kezdi meg.²

Az *Elfelejtett emberek* szerkezetére különösen érdemes odafigyelni: az expozíció Birkás szituációteremtő kvalitásairól tanúskodik, s egyben annak az eszköze, hogy már a kezdet kezdetén biztosítsa, hogy a „lélektani hitelességet” a „társadalmi hitelesség” ne csak alátámassza, hanem ki is emelje.³ Mesteri, ahogyan beindítja a történetet: felvillantja egy hátországi kaszárnya légkörét az alattvaló és felettese közti távolság ábrázolásával. Belső monológ segítségével megjeleníti az ezredes deformált lelkivilágát. Ugyancsak az expozícióban kap helyet egy kiválóan megrajzolt tabló. Ahogy a postások kézbesítik a behívó-cédulákat, úgy körvonalazódnak előttünk a társadalmi rétegek, bontakoznak ki családi mikrokonfliktusok. Elénk tárul a főváros éjsza-

² Gyurkó László: Birkás Endre: *Elfelejtett emberek*. *Jelenkor*, 1961. 337—338.

³ Uo.

kai élete: „Az Andrássy úton még nyüzsögtek az emberek, Budapesten még nem volt légtalmi elsötétítés, mint Európa sok más nagyvárosában. Az éttermek, lokálok zsúfolva voltak, fényárban úszott az Andrássy út. Londonban műemlékeket és házsorokat pusztítottak el a német légitámadások, Varsó romokban hevert, a nácik fél Európát megszállták, de a budapesti Andrássy úton alig lehetett ennek nyomát észlelni. Vidáman nevetgélő emberek távoztak a vendéglőkből, az utca-sarkokon ácsorgó lányok nagy forgalmat bonyolítottak le, sok nő még perzsa- és nercbundában díszelgett, de néhányon már új tavaszi kosztüm volt.”⁴

A tablóval zárul az expozíció, hogy a nagy lélegzetűnek induló regényben egyetlen figura váljon dominánssá: Bándy Géza alakja. Bándy polgár, értelmiségi, aki semmiben sem szenvedett hiányt, és semmihez sem ragaszkodott. Amolyan közömbös, csak magának élő, minden-mindegy-ember. Egy a sok közül, akit Birkás kiragadott az Andrássy út forgatagából: „Ült az autóbuszban, ablak mellett, nézte a várost. Nyugodt volt, nem is nagyon bánta, hogy behívták. Gyűlölte a háborút, utált katonáskodni, de mégis majdnem szívesen gondolt arra, hogy ithagyja ezt a hamis, háborús jólétben mártózkodó várost, ahol egyszerre annyi embernek lett tele a zsebe pénzzel, ahol százával nyüzsögtek az »átképzettek«, a műveltek jobbjai Európát siratták, de a lakosság egy része a Sondermeldungok és más külföldi rádióhírek bűvöletében élt, mintha egy idegen bolygóról figyelte volna a háború dúlását.”⁵

A regény fordulatokra épül, de csak azokat a fordulatokat tekintjük szerkezetet strukturáló elemeknek, amelyek gyökeresen megváltoztatják a főhős további sorsát, méghozzá oly módon, hogy feszültséget is indukálnak. Az első fordulat, tudniillik, hogy Bándy Gézát behívják katonának, nem tekinthető ilyennek, ugyanis az a hős életlátására különösebb detonáló hatással nem lesz. A feszültségcsomópontok kapcsán még egy regénybeli motívumról szót kell ejteni: az unalomról, amely a kisregény többször visszatérő eleme: unatkozik az expozícióban az ezredes, a díszlépésben menetelő újoncok, az frnök ráun a várakozásra, de Bándy céltalanságából is az árad. A fronton pedig: „S ez társasjátéknak se volt rossz a sok unatkozás közepette. Valaki mond egy viccet, szenzációs hírről számol be, s a többiek mozdulatlan arccal hallgatják süketen.” A szerkezeti szempontból lényeges fordulatok alkalmával ennek az unalomnak a robbanása játszódik le, Bándy lelkivilágának „meg hasonlása” teremt sajátos feszültséget a kisregényben.

⁴ Birkás Endre: *Elfelejtett emberek*. Magvető, Budapest, 1960. 4. l.

⁵ Uo., 36. l.

⁶ Uo., 55. l.

Három cselekmény- és feszültségcsomópont köré szerveződik a regény. Az első: a Bándy szakaszában levő sofőröket hadbírószám elé állítják. Ekkor áll be valamiféle „zavar”. Bándy kezdetben még csak kötelességszerűen védi embereit, később mindinkább hatalmába keríti az embertelenség az embertelenségben felismerése.

A második szerkezeti fordulat akkor áll be, amikor eldönti, nem használja ki az anyja által kieroszakolt felmentését, hogy két zsidó társát megmenthesse attól, hogy munkatáborba hurcolják. A főhősnek ez az elhatározása action gratuite-nek tűnik, motiválatlannak, légből kapottnak ez a hirtelen feléledt bajtársiasság. Csak ekkor derül ki, hogy a magányos, elszigetelt és disztíngvált zászlós lelkivilágában titokban, az események és élmények mélyére lerakódott a közösséghez való tartozás, modern szóval: a kollektív felelősség érzése és vállalása. Birkás regénye a hős lelki fejlődését mutatja be, mégis álfejlődési regénynek kell tartanunk. Bándy Géza ugyanis nem először jár a fronton, harcolt Erdélyben, a Felvidéken és Bácskában is, mégis „érzéketlen” maradt. Hirtelen lelki páforgulása tehát nem magyarázható sem társadalmi indítékokkal, de még a helyzet újdonságával sem. Ezért lehet tulajdonképpen action gratuite-nek felfogni.

A harmadik fordulat: Bándyék teherautója aknára fut.

Birkás Endre írásai alapján rosszállóan állapítják meg, hogy nem tud szelektálni, mindent leír, ami eszébe jut, néha aprólékosan ábrázol lényegtelen dolgokat. Valójában Birkás kiváló szelektálóképességgel bír: művészi programszerűséggel emeli be alkotásainak világába a kicsit, a közepszerűt, hogy az a regényvilág egyszerűségének hatása alatt átminősüljön, önmagán túlmutatóvá váljon. Nagyon is tudatosan kerül a drámai konfliktusok bőszéges leírását, csak tudósít róluk, a tragédiát például így idézi meg: „De nem érték fel a domb tetejére, előtte két-száz méterrel aknára futottak.”⁷

Ezután a feszültség — nevezhetnénk idegességnek is — szinte kaotikusan szétzilálja a művet. A sebesült Bándy keresésének jelenetében ismét a társadalmi körkép lehetősége jelentkezik, hogy végül is a hős sorsának rajzánál állapodjon meg.

Szinte természetes, hogy Bándy Géza antihős. Cselekvésképtelen, sorát irányítani gyáva, akit egy hirtelen fellobbant felelősségérzés-szilánk nem megment, hanem még nagyobb bizonytalanságba lök. Bándy katarzisa a frontra való visszatéréssel befejeződik,⁸ sorsa azonban a regény végén sem zárul le, s a feszültség sem zuhan nullpontra.

A feszültség azonban nemcsak a cselekménykialakítás szervezőelve, hanem megjelenik a kisregény ko-textuális (szövegen kívüli) szférájában is. Birkás Endre az *Elfelejtett emberekben* a látszat és a valóság

⁷ Uo.

⁸ Gyurkó László, i. m.

között fennálló ellentét megírására vállalkozott. Különösen jól érzékeltetik ezt a laza fejezetek elé biggyesztett mottók, amelyeket korabeli újságokból ollóz: „Igen jó reménységgel indul a balatoni fürdő-évad.” A sajtó a látszatról tudósít — a frontélet a háború a valóság. Így teremődik meg a feszültség látszat és valóság között.

De látszat és valóság elkülönülése a kisregény más szintjén, az emberi viszonyok terén is megmutatkozik. Ennek rendeli alá a szerző a már említett témáit, elsősorban az idegenséget. Az idegenség főleg Bándyt veszi körül, az izolálja. Magányossága, elidegenedettsége immár nemcsak az emberi interakciókban jelenik meg, hanem a világ egészéhez való bensőséges viszonya inog meg alapjaiban: „Itthon van, s ezt alig lehet elhinni. Szobájában minden a helyén, de mégis idegenek a tárgyak, s kísérti a gondolat: mintha sohasem járt volna ebben a lakásban.”

Az idegenség érzékeltetése kerül a kisregényben túlsúlyba, de a másik téma, a művészlét problémája is felvetődik. A harmadrendű írónőt a szerző az irónia enyhe fényében látatja: „Mintegy húsz olvasatlan levél vár az íróasztalán. Szamos Hanna — lánynevén ír — üzeni... Ezekben az üzenetekben leli mostanában legtöbb kedvét. S mennyi lelkes irodalmi hódoló, hűséges olvasót szereztek neki. Még a frontról is kap leveleket. »Hány felborulással fenyegető házasságot, holtvágányra jutott szerelmet sikerült megmentenem« — szokta mondogatni baráti körben.”⁹

Az *Elfelejtett emberek* legnagyobb esztétikai eredménye: a szürke mint metafora. Az expozícióban szürkék a kaszárnyafalak és az uniformisok. Másutt szövegszerűen is megjelenik. „— Nem maradtál éhes? — kérdezte anyja szemrehányó hangon, és örökké bánatos kifejezésű, nagy, szürke szeme rámeredt fiára.” Vagy: „Mikor negyedóra múlva, frissen borotválva, szürke flanelöltönyben megjelent, anyja már az írógépe mellett ült, s írta a novellát.” A szürke szín hangsúlyozásával egyazon hangulati szférába sorolja a hősokeket: a hidegség, az elidegenedtség, a reménytelenség, a kisszerűség metaforájaként jelenik meg a kisregény indításakor, hogy nyomasztó, atmoszférateremtő hatása végig ott kísértsen, s hogy legvégül ismét annak hangsúlyozásába torokkolljon az utolsó mondatokban: „Bándy nézte a szürke eget. Nem gondolt semmire.”¹⁰

Birkás Endre az *Elfelejtett emberekben* az elidegenítő effektusok mesetereként jelenik meg: az unalom kiemelése, a szürkesség metaforikus használata, a mottó montázsolásával történő feszültségteremtés, a mindentudó elbeszélő néhányszori közbeszólása, az objektív-dokumentáris elbeszélő mód létrehozása az elegáns distanciát elbeszélő és elbeszélő

⁹ Birkás Endre, i. m. 12. l.

¹⁰ Uo., 231. l.

tárgy között. (S ez a távolságteremtés megint csak nagy írói önfegyelemre vall, hiszen Birkás maga is ott volt a Donnál, egy gépkocsizó hadoszlop kötelékében.) Ezek az effektusok teszik, hogy a kisregény nem válik patetikusává vagy érzelgőssé, s ezek árasztják a Birkás-kisregényekre annyira jellemző fanyaron fáradt hangulatot is.

„Trükköket, különleges fogásokat se jellemzésben, se leírásban nem alkalmazott, elkezdte az elbeszélést szabályszerűen az elején és befejezte a végén”¹¹ — írták a szerzőről 1960-ban, 1961-ben pedig, ennek mintegy cáfolataként, megjelent harmadik kisregénye, a *Kő és homok* (Magvető, Budapest, 1961). Birkás Endre ebben kísérletet tesz a hagyományos, lineáris elbeszélés megbontására. Művének keretet talál: az eseményeket a főhőssel, egy Kínába szakadt geológussal mondatja el. Kétféle elbeszélőmódszert alkalmaz. A kerettörténetbe, amely egyúttal fejezetekre osztja a regényt, s amelyet az objektív elbeszélői nézőpont ural, beékelődik a hős által elbeszélte történet, az én-regény. Az egyes szám első személyben elbeszélte regényben a szerzőnek és az elbeszélőnek azonosnak kellene lennie, vagy legalábbis a legközelebb állónak. A *Kő és homok* én-része a második világháború utolsó napjaiban játszódik; Birkás Endre is részt vett a háborúban, de addig, amíg önéletrajzi indíttatású regényeiben az objektív nézőpont uralkodik, a fiktív történetet első személyben adja elő, elbeszélő és szerző közt tehát ebben a regényben — paradoxálisan — hatalmas a távolság.

A keretes történet segíti Birkást, hogy az idővel való játékot megvalósíthassa. A „keret” színhelye állandó: Kína, az én-regény színtere változik: Magyarország, Ausztria, Németország, Magyarország — ez volt a nyugatra szállított katonák útvonala a hitleri birodalom bukása után. A „keret” epizódjai tartalmi szállal kapcsolódnak: Józsa Miklós geológus paratífuszban szenved, az ő kórképének leírását követhetjük nyomon. Ha pusztán ezt tekintjük rendezőelvnek, úgy tűnhet, erőltetett a szöveg gyakori megszakítása, az állandó utalás a narrátor személyére. Azonban a kisregény rejtettebb belső logika szerint szerveződik: a keretben megjelenő esővárás mozzanata állandó feszültséget tart fenn a két regényszint között. Szimbolikusan értelmezhető, és katartikus funkciója van annak, hogy a mű végén elered a zápor, elmosva mintegy a határt múlt és jelen között, megszabadítva a hőst testi-lelki pokoljárásától.

Birkás Endre sajátos módon montázsolja a két regényszintet: az én-regény legizgalmasabb, legérdekesebb jeleneteinél erőszakosan megszakítja az elbeszélés menetét, ezzel is fokozza a feszültséget, elodázza a végkifejletet az előre- és hátrautalások bonyolult rendszerével, s ezzel

¹¹ Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigilia*, 1960. 435—437.

adja meg pulzáló ritmusát. A *Kő és homok*ban az idősíkok nem vegyülnek, csupán keverednek, egymás mellett jelentkeznek, de nem vetülnek egymásra. Kétféle elbeszélő idő van jelen a regényben: a meg személyesített narrátor, az elbeszélő „reális” ideje, amely a regény keletkezésének időpontjával mutat azonosságot, valamint az elbeszélés fikatív ideje: amely a második világháború előestéjétől kezdődően, évtizedeket fogva át, a hatvanas évek elejéig van jelen, s majdnem egybe mosódik az elbeszélő idejével. Mégis, mivel nem olvadnak egybe, pontosan elkülöníthetők; ha kikeresnénk egy-egy történet folytatását, lineáris regényként is olvasható lenne, az esztétikai értékek legminimálisabb károsodása nélkül.

Míg a *Kelepcében* két hős egyenlő hangsúllyal szerepel, s így valójában egy hős nélküli állapot keletkezik, az *Elfelejtett emberekben* pedig csak fokozatosan kerül a középpontba egyetlen szereplő, addig a *Kő és homok*ban a jellemek, elsősorban a főhős ábrázolása hordozza az eszmei-művészi mondanivalót. A vizsgálódásnak ezért a jellemek megfigyelésére is ki kell terjednie.

A *Kő és homok*ban a művész-kérdés mint motívum nem szerepel, az idegenség azonban annál hangsúlyozottabban van jelen. Ez a szereplők családi viszonyaiból derül ki. Juditot párt- és államhűsége akadályozza meg a környezetével való kapcsolatteremtésben. Hogy Czakó Emilt a környezete a látszattól ítélte meg, az a regény végén derül ki, amikor lehull alakjáról a lepel, s a maga szürkeségében mutatkozik meg. A feleség is meghasonlik önmagával egy ponton: kedvenc állatát, egy libát érzéketlenül feltalálja ebédre. Közöttük Józsa Miklós az, aki már eleve a „pálya szélén” áll, személyiségének mélyebb rétegeiben hordozza a megalkuvás lehetőségét. Ha a mű alapkonfliktusa csak abban állna, hogy Józsnak választani kell kommunista felesége és a nyugatos Anni között, szimplának tartanánk. Másról van azonban szó: a főhős elhatározza, hogy megszökik a katonavonatról, amely nyugatra viszi, de Annit meglátva nem a választás lehetősége fogalmazódik meg benne, ösztönszerűen marad a vonaton. Annyira nem tudatos ez a lépése, hogy még csak nem is tettekben nyilvánul meg, hanem passzivitásban, egyféle cselekvésképtelen bénaságban. Mások irányítják, sodorják ezt a hőst, saját akarata nincs. Nincs benne hősiesség, ellenállás, sorsának irányítására képtelen. Ha nem lenne regénybeli „múltja”, joggal tekinthetnénk a *Elfelejtett emberek* Bándy Gézája folytatásának. „Hős, akiben nincs semmi hősi, se pozitív, se negatív értelemben; jóságában nincs jó, gonoszságában nincs ördögi; jó, rossz az ő esetében különben is csak kívülről alkalmazott fogalmak, mert neki magának nincs minősítése, nincs amihez tettei viszonyulnának, s amitől ilyen vagy olyan értéket kapnának. Az a lényege, hogy megfoghatatlan... Se hite, se szeretete, s bátorsága, se jó, se rossz. S abban, hogy *csak* van,

majdnem szörnyeteg. Karmok, fogak nélkül, kocsonyásan, mint egy őslény.”¹²

Birkás a *Kő és Homok*ban egy kiváló action gratuite-et ír le: a főhős nyugatról visszaszökök szeretőjével, barátjának a feleségével. A nő útközben megbetegszik, csak penicillin segítene rajta. Józsa üzérkedő testvérétől megszerzi az orvosságot, mégsem adja a nőnek, szétmorzsolja a keze között az ampullát. Ok nélkül, leplezve gyilkol, s lelkiismeretén nem hagy nyomot ez a teherétel.

Birkás Endre ebben a kisregényében áttételesen mond bírálatot arról a korról, arról a társadalomról, amelyik hőst kitermelte. S hogy folytonosság van a kisregények között, bizonyítja, hogy a legdrámaibb jelenetekben visszatérő elem a szürke mint metafora.

A *Vakvágányban* (Magvető, Budapest, 1968) Birkás Endre a *Kelepcét* írja újra, feledve annak dokumentáris hitelességét és a szigorú időbeli egymásután elvét az elbeszélésben. Egyidejű jelenbe-múltbanézés megy itt végbe, a belső monológok segítségével hatalmas térbeli távolságokat lehet bejárni. Ezúttal az idősíkok elkülöníthetetlenek.

Miben módosul még a *Vakvágány a Kelepcéhez* képest? A cselekmény már megtűri az epizódokat, a tettekből jellemekre következtünk. Míg az első regény címe arra enged következtetni, hogy inkább a művész kelepcébe jutásán kellene lennie a hangsúlynak, a *Vakvágányban* megfordul a helyzet. Az idegenség kibontását tűzi ki célul, de árnyalva: a svéd nő Magyarországon svéd marad, visszatérve a szülei már „elmagyarosodottnak” tartják. De nemcsak a nő helyzete kiábrándító és kilátástalan, az az egész elbeszélte történelmi idő tanulsága is. Ha lehet egyáltalán fejlődésről beszélni irodalmi művek kapcsán, akkor a *Vakvágányt* visszaesésnek kell minősítenünk, hiszen annak ellenére, hogy közvetlen, áttételek nélküli társadalombírálatokkal találkozunk, azokat az idegen nő szájából halljuk, kívülről.

A *Vakvágány* újdonsága mégis az, hogy a legpregnánsabban mutatja be a már korábban felmerült írói szelekciós eljárást. A kisregényben ugyanis egy sajátos világ uralkodik, a mikrorealitás világa. Csökkönyösen raskogatja egymás mellé az élet szürke helyzeteit, jelentéktelennek tűnő momentumait a szerző. Mintha nem lenne különbség lényeges és lényegtelen dolog között. Mintha Birkás eljárása az volna, hogy magát az életet, melyben nincsenek világrengető események, közvetlenül, stilizálás nélkül emelje a regénybe. Természetesen, a regényvilág fikatív világ, bármennyire önéletrajzi mozzanatot tartalmaz is. Mégis, mintha ez lett volna Birkás intenciója. Ezek a hősök már nem „kívülálló”, deviáns magatartásformáikról tudomást szerezve nem a kuriózum, az egzotikum jut eszünkbe. Szürke, hétköznapi emberek, mindennapi sor-

¹² Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigilia*, 1961. 493—496.

sokkal. A táj is ilyen, amelyet bejárnak: „Semmi gyönyörködni valót nem találtam ebben a nagy, szürke vízben. Ha majd annyit láttam, mint te, talán majd tetszik. Egyelőre azonban nem érdekel. Unalmas.” Vagy: „Unalmas, szürke vidék.” De lelki életük sem kínál szenzációkat. Egyáltalán, az egész regény, megformálásában és témájában is háttérterületen mozog: azon a ponton, ahol a közhely még közhely, de már túlmutat önmagán, s a regény többi elemével korrespondálva nem túl látványosan, túlságosan is szerényen és szinte észrevétlenül teremt esztétikai minőséget.

„Amikor leengedték az első holttestet, szórtak rá néhány ásónyi földet.

— Most jöhet a másik — hallotta Ádám.

Letérdelt a gödör szélénél, úgy helyezte nagy óvatosan a földre a ládát. Nem volt már mély, nem kellett ejteni, mint a másikat. Aztán kopogott a ládára a föld, s egykettőre kész volt a sírhant is, benne a két fejfa egymás mögött. Ádám letörölte a havat a télikabátjáról. A szakállas keresztet vetett magára. A többiek követték a példáját. Csak Ingrid nem, mert ő protestáns volt. Ő csak összekulcsolta a kezét.

A férfiak vették ásóikat meg a fejszét, elkészöntek. Pár lépésnyire — Ingridék még hallották — az egyikük megjegyezte:

— Mintha egész életemben sírokat ástam volna.”

Ez a néhány mondat is szemlélteti Birkás írói módszerét: leírásban, helyzetrajzban vagy párbeszédben pontos megfogalmazásra törekszik, a dolgokat nevéen nevezi, tartózkodik a tragédiában rejlő érzelmesség beemelésétől, olyan szituációkat ír le, melyek komorságát már az objektív közlés is érzékelteti. A mindenről lemondó, groteszk szemlélet, a mindent számba vevő leltározás mutatja, hogy Birkás Endre számára nem létezik különbség anyag és anyag között, minden élethelyzet regénybe emelhető, annak tárgya lehet.

A *Vakvágány* szerzőjéről kritikusai azt állapították meg, hogy „halál nélküli muzsikusz”.¹³ Horváth Mária például lajstromozza is nyelvi tévedéseit,¹⁴ s típusokba sorolja őket. Birkás Endre azonban nem tudatos nyelvrontó, mint amilyen tendencia a mai magyar prózairodalomban fellelhető: egyszerűen töredezett, darabos, rossz magyar stílusban ír. Ennek ellenére regényei értékesek, hiszen „a dolgokat sejtetés helyett a nevükön nevezte, magyarázkodás nélkül mondta el, mi történik, s melyik hőse mit csinál, és beszéltetni is úgy beszéltette őket, ahogyan a mindennapi életben beszélnek, sőt talán egy kicsit csúnyábban és lomposabban. Mégis, ebből a hanyag, vagy talán ügyetlen előadásból jóformán mindig »kijött«: az életnek valamiféle, sűrű, sűrített igazsága...”¹⁵

¹³ Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigília*, 1963. 413—415.

¹⁴ Horváth Mária: Birkás Endre: *Vakvágány*. *Magyar Nyelvőr*, 1965. 57—64.

¹⁵ Rónay György: Az olvasó naplója, *Vigília*, 1960. 435—437.

Az *Ólmos eső* (Magvető, Budapest, 1969) című Birkás-kötet három kisregényt tartalmaz. A *Helyből távolba* az első világháború utáni időszakról szól, témája ezúttal sem új: a család krízise, a szülők válása és újbóli házassága. Mint legtöbb kisregényében, ebben is a középosztály sorsának az írója. A témát az előző művekhez képest az árnyalja, hogy a történetet két gyermekszereplő szemével látjuk. A kisfiúk alakulóban levő jellemét a cselekmény, az egymás mellé lineárisan elhelyezett történetek bontják ki. A gyermekkor és a kamaszévek a világot sajátos rejtelemként tüntetik fel, ezért az írónak egy naivabb szemléletmódot kellett érvényesítenie. Ez az erőszakolt puerilizmus, mely helyenként infantilizmusba csap át, mindenképpen gyöngíti a műben azt a társadalombírálatot, amelyet a gyermekszereplők mondanak ki.

Birkás a *Helyből távolba* füledt léggörét már nem szokimondó egyértelműséggel dolgozza ki. Erre utal a szimbolikus értelmű cím is. A játék, amely kezdetben egyhangú, unalmas, sablonos volt, a regény végére felszabadulttá válik, a röpülés, a gondtalanság jelképe lesz. Ezt a lelkiállapotot viszont az első romlottság váltotta ki. Méghozzá az a fajta, mely nem minősül bűnnek, mindenkinek a lelkiismeretén szárad: az anya másodszor is férjhez megy, s gyermeket vár. A fiúk ezt ferde szemmel nézik, s titokban, gondolatban, saját családbeli érzelmi pozíciójuk megőrzése miatt azt szeretnék, ha az soha nem jönne a világra. Az újszülött meghal, a gyerekek semmiféle önvádat nem éreznek. Birkás Endre a majdani, felnőttkori idegenség csíráit keresi, s már nemcsak reális társadalmi indítékokkal magyarázza tételét, hogy ti. minden gyerek kis szörnyeteg, hanem meghagy egy keskeny sávot sejtéseinknek, annak a magyarázatnak, mely szerint sok jellemvonásunk örök emberi természetünk jellegéből fakad.

Az *Ólmos eső*ben háromféle jellemet mutat be: a deformált lelkiüetű, talajvesztett, szkizoid férj, a karrierista anyuka és az elhagyatott gyermek prototípusát. Birkásnak nem sikerül az alapképletet árnyalnia. A regény legsikerültebb részletei, legjellemzőbb szakaszai a gyermek belső életéből valók: „Mintha a kisfiú, aki itt álldogált unott képpel, tanácslatlanul, nem is ő lenne, hanem valaki más. Úgy állt ott, mintha életében először állna itt, valahol, ahová sohasem kíváncozott, s ahonnan alig várja minden délután, hogy elvigyék.”

A szerző immár sarkítva láttatja az idegenségérzetet, s gyakran humoros vagy inkább groteszk oldaláról közelíti meg: „Hirtelen úgy éreztél, mintha idegen nő fenekét érintette volna. Igen, ilyesmi feleségével kapcsolatban már elég régóta nem jutott az eszébe. Annál gyakrabban az, hogy villamoson vagy máshol, mindenki szeme láttára — persze csak úgy gyengéden — ráhúz egy ismeretlen nő fenekére. Pedig az ilyesmihez még elég fiatal. Rettegett ettől a gondolattól. Mi lesz, ha egyszer meggondolatlanul, csak úgy szórakozottságában — megteszi ezt. Újabban elég szórakozott...”

A teljes reményvesztettség és kiábrándultság regénye az *Ólmos eső*. Ilyen tömegben és intenzitással a negatív lelkiállapot még nem jelentkezett kisregényeiben. A mű hátránya, hogy ugyanazokat a helyzeteket játssza végig egymás után: Ányos Kristóf munkahelyi „társasjátéka” hajszálpontosan megegyezik feleségének társas kapcsolataival.

A *Férfiarckép* a legsikeresebb kisregény a kötetben. Főhőse zsarnok, a lelki betegség erős zavarait hordozza magában, nem meri vállalni az életet, képtelen ösztöneivel szembenézni. Kibúvókat keres, illúziókba menekül. Mégsem ellenszenves figura, nem taszítónak, hanem szánivalónak ítéljük meg patológiáját.

A *Férfiarcképben* kiváló női portrékat is találunk. S ami ez idáig műveiben nem vagy szinte észrevehetetlenül kis mértékben jelentkezik, itt fokozottabb szerepet kap: a figurák külsejének a leírása. Például: „szigorú tekintetű madonnaarc, szemüveggel”. S ehhez párosul a lelki élet „érzékeny” rajza.

A magányérzés a következőképpen jelenik meg: „Úgy szakadt az asszonyra magánya, mint egy iszonyatos lavina. Szinte hallani vélte iszonyatos robaját.”

A finom, lehetlenyi árnyalásokra figyelő lélekelemzés hátterét, hangvételét a Birkás Endrénél kuriózumszámba menő leírás adja meg. A kisregény így lírai intonációt kap: „Ültek a Duna-parti lépcső alján, nem messze az Erzsébet-híd roncsaitól. Még csak május volt, de már szinte nyár tombolt, a hőség öt órára se csökkent. Szemben a Gellért-hegy teljesen zöld volt, füst lebegett a fák felett.”

A három kisregényt alaptónusa teszi összetartozóvá: a sötét, komor hangon véletlenül sem üt át, nemhogy derűsebb tónus, de még a pillanatnyi megnyugvás lehetősége sem. De az életformák tarthatatlansága ellenében sem kínál más modellt. Bírálói ezt negatívumának tartják, holott ez egyik erénye. Egy szerkezeti sajátosság is rokonítja őket: a retardáló történetkezelés. Mindhárom kisregényben a kibontakozás hosszadalmas, a döntő fordulatot előidéző elemek azonban csak az utolsó egy-két oldalon jelennek meg, s a megoldás ebből következően igen viharos gyorsasággal játszódik le.

A *kalap* című kisregény (In: *Kopár ég*. Magvető, Budapest, 1966) és a *Kelepce* megjelenése között huszonhárom év telt el, a szerzőt mégis ugyanaz a téma érdekli. Ezúttal két figurát szerepeltet. Az egyiknél a művészi meghasonlottság a jelentősebb, a másik lelki devianciájával hívja fel figyelmünket. Itt már szó sincs arról, hogy látszat és valóság nem esik egybe, sőt: a főgondolat, amit Birkás Endre végigvezet a műben az, hogy a látszatot csak önmagunk előtt tudjuk ideig-óráig megőrizni, más szóval: a látszat nem csal. Két tragédia fonódik itt egybe: egy kiadóvállalat szerkesztője, Pólya a vágyak és a lehetőségek

között fennálló feszültség terhe alatt él, s amikor sokéves fülszövegírói tevékenysége után megírja élete nagy novelláját, durván belegázol egy másik, nálánál tehetségesebb író beteg lelkivilágába. Pólya a lelkiismeret terhe alatt összeroppan, megőrül. Fülöp, a másik író kleptomániás, értékes könyveket lop antikváriumokból, Pólyától is elvesz egyet, azért leplezte le novellájában, de nyilvánosan is megszégyenítik emiatt.

A regényben a teljes csőd hangulata uralkodik. Az expozícióban a családi reggeli és a fürdőszobajelenet érdekes funkciót kap. Nem új az ébredés leírása Birkásnál, regénykezdesként. Az *Ólmos* esőben is ugyanígy indít, a mikroközösség felől az intimitás szférájából a makroközösség felé lódtítja a hősoket. De a fürdőszoba, mint helyszín is gyakran megjelenik nála, a kiszolgáltatottság helyszíne.

Pólyát az önbecslés örökös megerősítésének a hiánya kezdi ki. Az idegenség tájait járja be Birkás: „S ahogy a kislány nőtt, egyre úgy tűnt, hogy idegennek érzi otthonát meg a szüleit is.” Pólyát is kényszerképzetek gyöttrik, mint az *Ólmos* eső hőseit. „Ezek az álmai mostanában! Újabban állandóan utazik, ismeretlen állomásokon lekésik vonatokról, elveszti vonatjegyét, elhagyja csomagjait, aztán bolyong egyedül egy idegen város sötét utcáin és örökké eltéved.”¹⁶

A *kalap* szereplői az unalom, a magány kiszolgáltatottjai. Helyzetük kilátástalan: „Hogy is van ez; élnek egymás mellett, s ahogy múlnak az évek, egyre jobban elszakadnak... Pedig szeretik egymást, csak ezt már nem lehet kimondani. Elkopott szájukban a szó, akár az életük; kiszáradt a torkuk. A szavak értelmüket veszítették. S közben úgy megszokták már egymást, hogy nem tudnának egymás nélkül élni.”

S ha előző kisregényeiben nem mutatta még meg a kiutat, Fülöp öngyilkosságával azt is sejteti. Kár, hogy lelki deformációjának túlságosan is megszokott szociális magyarázatát adja: Fülöp azért lop, mert a háborúban kénytelen volt rászokni. A regény az író lelepleződésének a rajzát adja. A könyvgyűjtő Fülöp elidegenedtségét frappánsan ragadja meg: „A nőket is úgy tartotta számon, mint a könyveit. Úgy is becsülte meg őket. A nőket is könyvhöz kapcsolta: ez a nő ősnymtatvány, a másik »ritka, régi magyar«, a harmadik első kiadás stb. Gizi nyeszlett, bolondos kis nő. Közepes első kiadás: késői Krúdy.”

Úgy tűnhet, hogy *A kalap*ban Birkás megírja hőseinek nekrológiáját, nem tudja fokozni jellemük abszurditását. A „*Mondd, még meddig kell élni?*” (Magvető, Budapest, 1971) címűben megmutatja, hogy tovább lehet fokozni az üres cselekvések leírását. Kimondottan művészregény ez. Főhőse, Lemi, karrierista, akinek nagy írói múltja volt 1956 előtt, azután elhallgattatták, s többé nem tudott magára találni. Sorra bomlanak fel házasságai. Ellentétben az előző regények hőseivel, ő már

¹⁶ Birkás Endre: *A kalap. Kopár ég.* Magvető, Budapest, 1966. 16. l.

nem álcselkvéseket végez. Egyáltalán semmilyen cselkvésben sem vesz részt, „átúszik” az életen, a tenispályán süttetve magát a nappal. Szemlélődik, tűnődik. A kisregényben a groteszk is megjelenik: volt felesége befizeti egy külföldi nyaralásra, amelyen korábban már részt vett. Ugyanazokat a várakat, tájakat látta, és ugyanúgy unja magát, mint először.

A legtöbb rokonszenvel és líraisággal megrajzolt mellékszereplő a tüdőbajos Őzi. Birkás nem tűzte ki feladatául a betegség kórképének felállítását, Őzről is csak ezt állapítja meg: „Őzi lényéhez, őzszerűségéhez tulajdonképpen nagyon is illett a rébé.” Susan Sontag *A betegség mint metafora* című munkájában említi, hogy a köztudatból az irodalomba is átkerült az a felfogás, hogy a tüdőbaj légius, nemesítő, művészekhez illő betegség. Birkás felfogásából is ez derül ki, új elemekkel ő sem gazdagítja.

Élet és halál kérdése Birkás műveiben mindenütt felbukkan. De míg *A kalap* Fülöpje képes az öngyilkosságra, a „*Mondd, még meddig kell élni?*” főhőse csak ideig-óráig foglalkozik vele gondolatban, képtelen véget vetni az életének, sorscsapásként tűri, tudatában teljes talajvesztettségének. Bándyt kívülállása a tömeg fölé emeli, Lemit magányzüllöttsége a tömeg szintjére süllyeszti, ilyen értelemben egymás ellentétpárjai.

Birkás Endre kisregényei a műfaj reprezentáns példái: hol szétfeszítik keretét, mint az *Elfelejtett emberek*, hol alsó határa, a novella felé közelítik, mint az *Ólmos eső*, mégis a világ totalitása megragadásának igényével készültek. Annak ellenére, hogy kevés számú témát variál, műveiben „vonulatokat” fedezhetünk fel. Kezdetben külön figura jeleníti meg a művész-probléma és az idegenség kérdését, hogy fokozatosan a kettő összeolvadjon. Első regényeiben a társadalmi háttér valóban háttérként, mintegy betétként, indoklásként szerepel, s ebből válnak ki fokozatosan a szereplők, az egyszereplős alkotások. A gyors, filmszerű eseménypergetést a lassulás váltja fel, utolsó regényének figurája a teljes passzívítás, a szemlélődés magatartását mutatja. A külső kalandot felváltja a belső, a lelki élet precíz rajza. Ezzel párhuzamosan a cselekmény elsorvadásának folyamata is megfigyelhető, és helyet kap, igaz, kismértékben, a sejtetés és a homályosság is.

Birkás Endre kisregényeinek azonban konstans elemei is vannak: a sötét tónus, amellyel felmutatja a lelki élet kórképeit, a distancia elbeszélő és elbeszélte tárgy között, s nem utolsósorban alkotói eljárása: a leltározó, mindent számba vevők, a jelenségeket dokumentáris hűséggel regisztráló gesztus. És stílusa, az a „hanyag vagy talán ügyetlen”¹⁷ előadásmód, „egy lehetetlen groteszk, de hozzá mindig emberi részvét is,

¹⁷ Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigília*, 1960. 7.

megindultság nélkül, érzelmesség nélkül, tárgyilagosan és higgadtan s az egyéniség meggyőző erejével.”¹⁸

Kisregényeinek atmoszférateremtő hatása, az elidegenítő effektusok mesteri kezelése, szenttelen hanghordozása, kísérletei a regényidő felbontására, a cselekmény redukálódása azok az elemek, amelyek arról árulkodnak, hogy látványoktól mentes, szívós, szorgalmas írói munkássága „szándék nélküli”, „alkatból modern”¹⁹ alkotóvá tesz Birkás Endrét. Amikor az irodalomkritika felfedezi kisregényeinek a világirodalmi törekvésekkel való egybecsengéseit, montázs technikáját Dos Passoséhoz,²⁰ rezignált hangvételét Hemingwayéhoz²¹ hasonlítja. Magyar irodalmi elődeinek Kosztolányit²² és Nagy Lajost²³ tartják. De úgy tűnik, hogy regényalakjainak lelki társadalmonkíviliségével és szenttelen, puritán ábrázolásmódjával éppen egyik modernnek tartott kortársának, Mándy Ivánnak is közeli rokona.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Rónay György: Az olvasó naplója. *Vigilia*, 1963. 413—415.

²⁰ Gyurkó László: Birkás Endre: Elfelejtett emberek. *Jelenkor*, 1961. 337—338.

²¹ Uo.

²² Horváth Mária: Birkás Endre: Vakvágány. *Magyar Nyelvtör*, 1965. 1.

²³ Bori Imre: Egy puritán író. *Híd*, 1966. 1330—1331.

A tájház udvara, előtérben a süveges tyúkóllal és nyári kemencével

TOPOLYAI MŰZEUMRÉSZLEGEK

H A R K A I I M R E

Népi építészeti emlékeink lassan elvesznek, s néhány évtized múlva nyilván már csak a megőrzött vagy újjáépített tájházak hirdethetik a múlt építészeti érdekességeit és remekeit.

Amikor 1982-ben Topolyán megalakult a községi városrendészeti osztály, a műemlékvédelem is intézményesedett. Ekkor kezdődött a műemlékvédelem szempontjait is figyelembe vevő városrendészet és várostervezés, amely a népi műemlékvédelemről sem feledkezett meg.

Ennek eredményeképp 1986. október 16-án megnyílt a látogatók előtt is a helyreállított tájház és a bognár- és kovácsműhely, míg a harmadik műemlék, az „áttelepített”, a topolyai szélmalom május 1-jétől fogadhatja majd a látogatókat.

A tájházat 1984-ben vásárolta meg a község, a bognár- és kovácsműhely pedig 1986 márciusában került községi tulajdonba. Az 1985-ben induló védelmi munkálatokkal párhuzamosan folyt a tárgyak begyűjtése. A legnehezebb volt egyáltalán felkelteni az érdeklődést az ilyenfajta tárgyi értékek iránt. Ezután már a védelem hogyanja következett, amelyhez a község, a művelődési érdekközösség és a társult munka-szervezetek teremtették elő az anyagiakat.

A szélmalom kivételével, amelynek védelmét csak áttelepítéssel tudtuk megoldani, a tájházat és a bognár- és kovácsműhelyt eredeti helyén, tehát helyszíni megvédés alkalmazásával mentettük meg.

Az utóbbi két objektum leírásával szeretném bemutatni, hogyan lett létjogosultsága Topolyán egy szemléletnek, amely tárgyi kultúránk megőrzését tűzte ki célul.

A TÁJHÁZ

A topolyai tájház az itteni nép hagyományos építészetét — a részletformáitól az lélettérig — hivatott bemutatni. Eredeti helyén, a Moša Pijade utca 19. szám alatt helyeztük védelem alá.

A lakóépület mestergerendájának vésete szerint 1843-ban épült. A

tájház gazdaház volt, hiszen tulajdonosai még ötven évvel ezelőtt is negyven holdon gazdálkodtak. Házukat 1926-ban átalakították, ami az utcai homlokzaton jól látható, amit az emlékezés szerint, két zsalugá-teres kis ablak, deszkaborítású oromzat és napsugaras kiskapu alkotott.

A tájház építésének idejéből, 1859-ből ismerünk egy földrajzi-nép-rajzi leírást, amely a lakóházak bemutatását is tartalmazza. E leírás szerint, nem számítva az urasági és néhány jómódú lakos épületét, ezer-háromszáz vert falú és náddal fedett lakóház volt Topolyán, amelyek egy „utcai” és egy „udvari” szobából álltak, s amelyeket a közöttük elhelyezkedő konyhából szalmával fűtötték. Az utcára és az udvar felé kis ablakok néztek. Leginkább egy kémény szolgált két kemencét. A házak tűzfalukkal (végfal) fordultak az utca felé. A leíró szerint a lakások nagyon tiszták voltak.

A restaurált tájház szalagtelkén az épületek soros beépítésűek vagyis hosszanti oldalai mellett épültek különállóan. Az egyik sort a lakóház, az istálló, a nyári konyha, a nyári istálló, a kocsifészer, a göré és a disznóólak képezik, míg a telek másik szélén található a nyári keme-ncé, a tyúkól és a hambár. A háromosztatú lakóház a kívülfűtős-kemen-cés-tüzelős típusúakhoz tartozik. A konyhát egy válaszfal előtérre és a szabadkémény alatti részre, a kéményaljára bontja.

Ún. sarampón át lépünk a gangba, amelyet a ház tulajdonosai (a Morvay család) a századfordulón egy szétszedett szárazmalom részei-ből ácsoltattak. Addig az épület gazdag eresszel rendelkezett.

A konyhai részben az eredeti szabadkéményt láthatjuk, a szobákkal határos falak mellett főzőpadkák vannak rakott tűzhellyel és katlan-nal. Itt található a szobákban levő kemencék tüzelőnyílásai a tévők-kel. A hátulsó falon a főzéshez szükséges eszközök függnek: sórtartó, kanalas, fedőtartó, szita, reszelők stb. Alattuk helyezkedik el a vizes-pad a korsókkal és a vászonfazekakkal. Az egyik főzőpadkán a főzés régi eszköze, a vasháromláb látható, rajta vaslábassal (kasztróval). A rakott tűzhely padkáján cserép dagasztótál található.

A konyha belépő részében vakablak van, tálak, tányérok elhelyezé-sére, a közfalon levő nagy nyílás felett 1870-es dátumot viselő tálás függ keménycserép dísztányérokkal.

A tiszta szoba (első ház, nagyház) a parasztház leglátványosabb része. Habár az 1859-es néprajzi leírás a bútorozásról eléggé szűkszavú, azt tudjuk, hogy a szobákban két baldachinos ágy volt egyenként tizenkét párnával, továbbá asztal, két-három pad és tulipános láda, ami a sar-kos bútorozási módra enged következtetni. A topolyai tájház tiszta szobája már a századfordulón alkalmazott párhuzamos rendszert követi: bútorzatát tehát alapvetően a párhuzamosan elhelyezett, slingelt pár-nákkal magasra vetett, tornyos nyoszolyák és az azok közé helyezett almárium képezi. Az almáriumra bögréket, findzsákat, szakrális em-léktárgyakat, poharakat, borotválótüköröt helyeztek. Az almárium előtt

helyezkedik el az asztal, az ágyak mellett a székek. Itt kerül bemutatásra egy szép kivitelezésű, 1878-ból származó tulipános láda is, amely a múlt században a menyasszony hozományához tartozott.

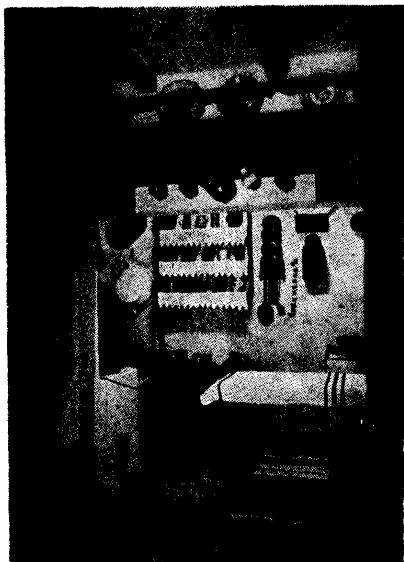
A kisgerendák közeit egy, a mészréteg alól előkerült hatvanéves motívum díszíti. A kisgerendán függő lámpa mellett a mestergerendába a ház építésének évét vésték bele: 1843.

A hátsó szoba (ház) volt a család tulajdonképpeni lakóhelye; itt lakott, dolgozott, aludt, egyszóval itt élte hétköznapjait. Ez a szoba is a párhuzamos rendszer szerint bútorozott, azzal a különbséggel, hogy az ágyak közé a karospad került. Az ágy és a kemencepadka közé bakokra helyezett kiságy (vacok, priccs) került, ahová napközben is lepihenhettek. Az álló kenyereskosár mellett kaszli helyezkedik el, fölötte föld felé bukó tükkör. A búbos kemencét rongypokrócokkal leterített padka futja körül, belül van a kuckó, ahova, különösen télen, a gyerekek szívesen behúzódtak. A berendezést az ágy elé tett bölcső egészíti ki. Nyáron nem a szobában, hanem a félig zárt, vízszintes áthidalású, faoszlopos gangon tartózkodtak az emberek. A tornác díszítése a tartóoszlopok köré csoportosul: deszkából fűrészelt „trégerpárokat” kapnak. A gangot hódfarkú cserép borítja. A verett földből épült, faszögekkel erősített, szarufás tetőszerkezetű lakóépület nádfedélű, amelyet a szélről való védelem céljából kalodák rögzítenek. A tetőn a nádjavító létra látható.

A lakórész folytatásában helyezkedik el a pince, majd a kamra. A kamra az a raktározási hely, ahol a gazda és a háziasszony a nem minden nap használt tárgyait, eszközeit tárolja. Itt található a cserépből készült zsírosbödönt, a paprikásfazekat, a szakajtókat, a vizeskorsókat és az ácsolt lisztesládát, rajta a csobolyóval. A lábakon álló fateknő is itt van a dörgölővel, mellette pedig a fából és cserépből készült vajköpülő. A létra alatt a gyümölcszárító, mellette marokverő kukák és tokmány, alatrak viszont gyékényszövő szék helyezkedik el. A fal mellett nagy káposztagyalu van, a stelázi felett sütőlapátokat, a falon fából készült dagasztóteknőt, gyúródeszkát és keresztfát találunk. A padra korsók és egy régi űrmérték, a fából készült véka került.

A ház szerves része a nyári konyha és az istálló. A hátsó tűzfalhoz „ragasztva” találjuk a nyári etetőt, ahol a jószág, különösen a szarvasmarha tavasztól őszig tartózkodott. Az épület előtt áll a szálásiak kedvenc piacra járó, kétkerekű járműve, a taliga.

A kocsifészert a góré hosszanti oldalához építették. Alatta igásköcsi és parádés szánkók vannak. A széldeszkából épült és szárral fedett disznóól az előbb említett góréval 1933-ban épült. Az udvar párhuzamos részén található nyári kemence és a süveges, nádból készült tyúköl már a későbbi renoválás alatt épült. A szemes takarmány tárolására használt, deszkából készült hambár Pacséról került a tájházba. Itt ta-

Konyha a szabadkémény alatt

*A hátsó szoba részlete búboske-
mencével*

A hátsó szoba

lálható egy diagonális deszkázású, középdszléccel ellátott deszkaoromzat is, amelyet az egyik lebontott házról mentettünk át.

Az udvarban állítottuk ki a begyűjtött mezőgazdasági szerszámokat és eszközöket: ekéket, fogasokat, itt van még egy borona, egy henger, továbbá búzavető, kukoricaültetők, kaparó, nagybögő, favillák, konkolyozó a kocsifészer sarkánál és szecs kavágó a nyári istállónál. Itt található a ló vontatta járgány is, amely leginkább a szállásiaknak segített az űrlésnél.

Ezt az együtttest a nyári konyha előtti köcsögfa és a csigás kút egészíti ki.

A BOGNAR- ÉS KOVÁCSMŰHELY

A topolyai kovácsokról az első említés 1765-ből való, amikor is a bajsai Zákó István kapitány elhunytával adósságainak kielégítési listáján a „Topolai kovácsnak eke csinálásért” bejegyzés szerepel. Egy másik okirat a kovácsok által készített láncokról 1774-ből származik. Az 1750-ben telepített helység életében tehát a kovácsok feltételezhetően már a telepítéstől kezdve jelen vannak és jelentőséggel bírnak.

Az 1806-ban mezővárosi rangra emelt Topolya kovácsai és bognárai a kötelesekkel, lakatosokkal és takácsokkal együtt 1815-től közös céhprivilegiumokat élveztek. Egy 1834-ből való leirat tíz céhbeli kovácsmestert említ. A céhek 1874-ben megszűnnek Topolyán, és a mesterek ipartársulatba tömörülnek. A céhek megszűnésekor a kovács céh harminchárom tagot számlált, és egy céhládán, egy zászlón, két fáklya-tartón és egy pecsénymomón kívül más vagyona már nem volt. A céhbeli mesterek száma is bizonyítja, hogy mennyire fejlett volt e mesteriség Topolyán, amelyet csak továbbfejlesztett az 1888-ban megalakult „alsó iparos tanonciskola”.

A kovácsmesterségnek és a kocsikészítésnek tehát nagy hagyománya van Topolyán. A század elején dorozsmai mintákra kezdték készíteni a kocsikat, amelyekre távolról is érkeztek vevők, mint ahogyan a topolyai mesterek is jelen voltak termékeikkel Csantavér, Zenta, Szabadka, Becse, Csóka stb. vásárain. A negyvenes években például harminckét kovácsműhely volt a városban.

Hogy mesterségüket állandóan fejlesztették, arra bizonyították, hogy egyik műhelyben 1925-ben már oxigénnel és karbiddal hegesztettek. Ugyanakkor már 1928-ban gáter működött a városban, a kovácsok és bognárok mesteri munkájára utal az az adat is, mely szerint 1925-ben díjat nyertek egy fényezett, fehér kőrifából készült fiákerrel a szabadkai, 1931-ben pedig első díjat a belgrádi országos ipari kiállításon.

A kovácsok lópatkoláson kívül mással is foglalkoztak, szántóékét, fogast, láncboronálót, kapálóékét és más mezőgazdasági szerszámokat ké-

szítettek, továbbá könnyű és nehéz igáskocsikat, rugós kocsikat, fiákert, hintót, paraszt- és parádés szánkókat is.

A teher- és személyszállító járművek előállításánál találkozott a kovács- és bognármesterség. A bognárok a kerekeket és egyéb farészeket készítették, míg a kovácsok a kocsi vasalását végezték. Az eladott jármű értékének egyharmada illette meg a bognárt, kétharmada a kovácsot.

A topolyai kiállítás mindkét mesterségnek teret adott. A műhely a múlt század utolsó negyedében épült. A volt tulajdonos, az Egri család ismert kovács- és bognárcsalád volt. A műhelyben utoljára dolgozó két testvér is felezte a házat. A mai múzeumi felállítás ezt is tükrözi. A felszabadulás után ebben az épületben dolgozott az első kovácsszövetkezet is.

A kovácsműhelyben központi helyet foglal el a fújtató és a kohó. Itt hevítették és kalapálták a kívánt formákra a fatönkre helyezett üllőkön a vasat. A falat most is kovácsszerszámok borítják, amelyek legnagyobb részét maguk a kovácsok készítették, ezek a tűzifogók, kalapácsok, gömbölyítők, vasmélyítők, metszők, pontozók, hidegvágók stb. Az üllők előtt levő patkolóasztalkán a szükséges szerszámok sorakoznak: a patkolókalapács, a lópipa, a körömszedő fogó, a körömrészelő és a patakés. A kovácsrészleg fúrógéppel korszerűsödött, amelyet a munkapad mellett láthatunk. A falakon és a falak mellett szép kivitelezésű kocsivasalásokat, mintákat — ún. „S”-eket —, kerékabroncsokat, tengelyeket és kovácsoltvas kerítést láthatunk.

A bognárrész a famegmunkálás színtere. Itt található a famegmunkálás eszközei: az ablak előtt gyalupad, a falakon gyaluk, fúrók, kések, vésők, kétkézvonók, puskázó fúrók és fűrészek. A gyalupad előtt földbe ásott satu és faragópad van. Egy helyen függnek a falon azok a minták, amelyek szerint a kocsit és alkatrészeket készítették. A helyiség közepén a kiállított fiáker mellett a bognár szakmában használt mérőalkalmatosságok láthatók.

DOKUMENTUM

ELMONDOM, HOGY MIÉRT JÖTTEM*

S A F F E R P Á L

Amikor megszörrent a telefon, éppen azon gondolkoztam, milyen jó a csend, milyen jó így ülni, egyedül a téli délután félhomályában. Nem szól a rádió, nem villog a tévé, nem látom, hogyan mérgezték meg a Rajnát, nem hallom hány ember halt meg Csernobilban, hogyan adták a fegyvergyárosok az egyik tömegyilkostól kapott pénzt a másik tömegyilkosnak, nem látom a szép arcú, bús fiatalokat, amint vonulnak a világvárosok utcáin, azt remélve, hogy változtathatnak a sorsukon; nem látom a tojásfejű politikusokat, akik arról tárgyalnak, hogy mit csináljanak a roppant feleslegekkel; sok a tej, vaj, hús, és nincs aki megvegye, mert az éhezőknek ott, Ázsiában és Afrikában nincs pénzük, hiteltre pedig fegyvert vásároltak, amivel javában gyilkolják egymást...

Mondom, csendesesen örültem, hogy van egypár percem, amikor nem hallom ezt a tolakodó lármát, a huszadik század végének ezt az eszelős, kétségbeejtő hangzavarát, és ekkor megszörrent a telefon.

Lelkendezve felugrottam.

A telefont ugyanis nem sorolom a modern hangzavar öntörvényű gépei közé. A telefon nem a maga mondókáját mondja a világba. A vonal túlsó végén ismerős vagy ismeretlen ember áll, aki engem keres, engem kérdez, és kíváncsi a válaszomra.

A telefon az egyetlen beszélő gép, amely szerényen az ember szolgája maradt: eszköz, amellyel két ember kapcsolatot teremthet egymással.

Kíváncsian vettem fel a kagylót: ugyan kinek jutottam eszébe ezen a téli alkonyon?

A vonal túlsó végéről Juhász Géza szólalt meg. Elmondta, hogy mint minden évben, ismét találkozóra hívnak a feketicsiek.

Találkozóra? Minek? Mi értelme? — idegenkedtem az első pillanatban. Van ott egy fényesen kivilágított színpad, amelyre kiállítanak, mint valami mutogatni való csodabogarat, velem szemben pedig egy feneketlen sötét nézőtér, tele emberekkel, akiknek arcát, szemét nem látom, gondolatát, lelkét nem ismerem. És ők sem ismernek engem.

* Elhangzott a feketicsi írók találkozásán, 1986. december 20-án

Így gondoltam az első pillanatban, de a kishitőség nem tartott sokáig, mert a hang a vonal túlsó végéről mást mondott. Azt mondta, hogy hívnak, várnak oda, a falumba, és szeretnének találkozni velem.

Valami jóleső melegség öntött el ezekre a szavakra, és beleegyeztem. Jó, ott leszek.

De később, amikor a vonal megszakadt, és egyedül maradtam a sötétedésben, ismét elfogott a kétség: mit olvassak ott? Mit mondjak nekik? Mi értelme van kitalált emberek kitalált sorsát mesélni? Hiszen ott nem kitalált, hanem igazi emberek ülnek majd igazi sorsukkal, amely egészen bizonyosan különbözik mindattól, amit én megírtam. Hogyan érthetnék meg egymást, hogyan találkozhatnak igazán?

Ekkor jutott eszembe, hogy talán inkább arról kellene beszélni, hogy miért jöttem el, és mi közünk lehet nekünk ma este egymáshoz. Ezt akarom most megpróbálni, kedves barátaim. És hogy megfeythessük ma esti összetartozásunk titkát, két, látszólag nem ide tartozó dologról kell beszélnem: a technika világáról és az embertelenségről.

*

A gépek, a tudomány és a technika korszakában élünk. Csillogó műszerekkel teli kórházi szobában jövünk a világra, és többnyire ugyanilyen szobában távozzunk belőle, miután — ugyancsak a gépek és műszerek jóvoltából — tovább élünk, és jóval kényelmesebben, mint valamikor a nagyapáink.

Veletek együtt magam is része vagyok ennek a technikai világnak, nem tudok és nem is akarok lemondani az áldásairól, ezért kétszínűség lenne, ha most ócsárolni kezdeném, ha meg akarnám tagadni, mert ezzel az embert tagadnám meg, aki megteremtette.

De nem ringatom magam ábrándokban sem, mint azok, akik azt hiszik, hogy a tudomány és a technika fejlődése önmagától megszünteti az ember minden nyomorúságát.

Azok pedig, akik azt állítják, hogy a technika világa semleges, hogy tehát a gépek se nem jók, se nem rosszak, és minden csak attól függ, hogy mire használjuk őket, nos, ezek az apostolok vagy tudatosan hazudnak, vagy együgyűek, és nem különböztetik meg a gépet a szerzéstől.

A kettő pedig nem ugyanaz: a szerszámmal az ember dolgozik, a gép pedig az ember helyett és az ember nélkül dolgozik. Az emberek hamar felismerték ezt a lényeges különbséget, és a technikai korszak kezdetén így ujjongtak a filozófusok: eljön az idő, amikor megtöltjük okos gépekkel a földet, a gépek majd dolgoznak, mi pedig urak és parancsolók leszünk! Ennek a jóslatnak azonban, úgy látszik, csak az első fele válik valóra: maholnap valóban megtelek okos gépekkel a

föld (ha közben fel nem robbantjuk magunkat), de urak és parancsolók aligha leszünk.

Évszázadoknak kellett eltelni, mire kezdtük észrevenni, hogy a gépek, a technika világának saját, a miénktől eltérő erkölcsse van. Felsorolom ennek az erkölcsnek néhány parancsolatát: amit el lehet, azt el is muszáj készíteni; ami elkészült, azt el is kell használni, hogy helyet adjon az újabb készítménynek; amit géppel lehet, azt ne csináljuk kézzel; a kis gépek nagy gépekbe egyesülnek, a nagy gépek géprendszerekbe, amíg nem lesz egyetlen gép az egész világ.

(Aki ezt nem hiszi, gondoljon az országokat befonó villanyhálózatokra, a földrészeket befonó vasúthálózatokra, és az egész földet átfogó távközlőrendszerekre.)

Folytathatnánk még a gépek erkölcsének parancsolatait, de azt hiszem, ennyi is elég. Ha egy kicsit gondolkozunk, ebből is rájövünk, hogy ezeknek az elveknek az alkalmazásában az embernek csak másodrendű szerep jut: a szolga szerepe, aki akkor is végrehajtja a technika parancsát, ha az az életébe kerül.

És ha már idáig eljutottunk, akkor bizonyára azt is sejtik, hogy mi köze mindehhez az emberségnek és embertelenségnek.

Valamikor embertelenség alatt azt értették, hogy egyik ember a másikhoz gonosz és embertelen. Ide tartoztak a háborúk, zsarnokságok és mindenféle sanyargatások. Napjainkban ez a fogalom is lassan változik. Az ember embertelensége mellett megjelent egy újabb: a technika embertelensége. Ez az új embertelenség tartalmilag is más, mint a régi. Ez már nem az ételét, italát, életét ragadja el az embertől, hanem a munkájából fakadó örömet, az akaratát, a szeretetet, a barátságot, egy szóval, ahogy a régiek mondták volna: a lelkét.

De lássuk, miről van szó. Mindjárt megtudjuk, ha bepillantunk az imént felsorolt parancsolatok alkalmazásába. Amit el lehet, azt el is muszáj készíteni, hangzik az első parancsolat, és az ember elkészítette az atombombát. De hogy nyomorúságos szolgálata még nyilvánvalóbb legyen, elkészítette a neutronbombát is, amely csak őt öli meg, a gépek sértetlenek maradnak.

Amit elkészítettünk, azt el is kell használni — hangzik a második parancsolat. A természetes emberi szükségleteknek azonban még a leggazdagabb országban is van határa, és meg kellett teremteni a mesterséges szükségletet. Erre a célra a technika világa legyártotta magának a fogyasztót.

A fogyasztó olyan ember, aki nem azért vesz magának új holmit, mert a régi elkopott vagy elpusztult, hanem azért, mert az újat hirdetik, mert azt mások is megveszik, és ő nem akar lemaradni, más lenni, mint a többiek. Az iparágat, amely ezt az akarat nélküli, vélemény nélküli birkaembert gyártja, úgy hívják, hogy reklám.

Vegyük a harmadik parancsolatot: amit géppel lehet, azt ne csinál-

juk kézzel. A gép tehát felmenti az embert a nyűgös munka alól, és mi jámbor csodálattal nézzük a gépóriásokat, amelyek ezer és ezer embert helyettesítenek, a képernyőkkel díszített csarnokokat, ahol csak egy-két ember ül a kapcsolótáblák előtt.

Nézzük, és eszünkbe sem jut megkérdezni, hogy mi lesz, ha mindannyian feleslegesek leszünk. Nézzük, és nem értjük, hogy a szemünk láttára veszik el tőlünk azt, ami emberré tesz bennünket: a munkát.

A negyedik parancs: a kis gép nagy gépekbe integrálódik, a nagy gép rendszerekbe. Ez alól semmi sem vonhatja ki magát. Az elektronikus hullámok behálózzák az egész földgolyót. A vevőkészülékek ott vannak minden házban, ott vannak a járművekben, és nem ritka az olyan ember, aki fülhallgatókkal a fején, semmibe vesző tekintettel megy az utcán. Rá van kapcsolva a gépre. Este pedig, ha kigyúl a televízió képernyője, családok ülnek előtte megbabonázva, és elmerülnek a vilódzó képek világában. Elfelejtik, hogy ott ül mellettük apa, anya, gyerek, feleség. Megszűnnek létezni egymás számára, már csak a gép által léteznek: azt látják, amit ő akar, azt érzik, amit ő akar. A gép csak egyféle kapcsolatot tűr meg: a hozzá való kapcsolatot. A kiszámíthatatlan emberi kapcsolatok nem illenek bele a technika hideg világába.

Valaki talán azt mondhatja, hogy mindez túlzás. Mégsem lehet, hogy a gépek, a technika legyen úrrá a világon, és az ember csak munkadarab, csak nyersanyag legyen kezében. Sajnos, a jelek azt mutatják, hogy az ellentmondónak nincs igaza, és a gépek már attól sem riadnak vissza, hogy a hús-vér emberhez hozzányúljanak.

Nem akarok itt a legújabb tudományág, a génsebészet lehetőségeiről beszélni, mert ettől magukat a tudósokat is elfogta az iszonyat, csak egy egyszerű példát hozok fel a mindennapi életből: térjünk vissza oda, ahonnan elindultunk, a kórházi szobába, ahol csövekkel, elektromos vezetőekkel teletűzdelve, halálos ágyán fekszik az ember. Eszméletlen. Nem lát, nem hall, nem érez. A tüdejébe gép pumpál dúsított levegőt, a szívet elektromos ütések tartják mozgásban. A természet törvénye szerint már halott, de a gép még napokig, hetekig életben tartja.

Azt kérdezitek, hogy miért? Jusson eszetekbe az első parancs: ha valamit még lehet, azt meg is kell csinálni. Ha a szerkezetet működtetni lehet, akkor működtetni kell, még akkor is, ha történetesen ember a neve.

*

Amit itt elmondtam, kedves barátaim, az ember és a gép viszonyáról, az, szerencsére, nem egészen igaz. Pontosabban, ma még nem egészen igaz. De a filozófusok azt mondják, hogy holnap igaz lehet, hogy ez lehet a jövődönk, ha nem szállunk szembe vele.

De hogyan szállhat szembe az ember a technikai fejlődés minden elsöprő áradatával, amely a legszebb emberi tulajdonságból, az emberi

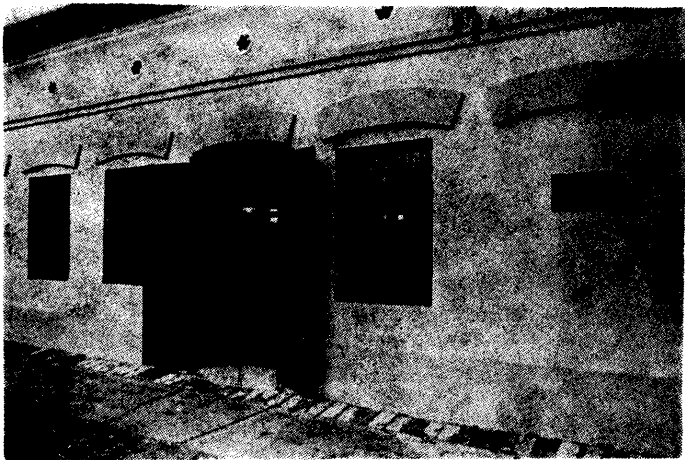
kíváncsiságból és alkotóvágyból fakadt, ha nem akarja megtagadni ezt a tudásvágyat, és ezzel emberi önmagát? Megmondom: úgy, ahogyan ti ma este tettétek! Mert ez a mai este lázadás! Ti ma este otthagytátok a televíziók képernyőit, a rádiókat, hi-fi tornyokat, videorecordereket, azt az egész színes, káprázatos árnyvilágot, hogy valóságos emberekkel találkozzatok, hogy meghallgassátok a másik ember szavát. Ennek szükségét éreztétek. Én pedig ezt értettem meg, amikor azon a téli délutánon megcsendült a telefon, és Géza közölte velem, hívnak és várnak Feketicsre. Ezért fogadtam el a meghívást, és eljöttem, hogy együtt lázadjak veletek.

Persze, nem nagy lázadás ez a mi mai, közös lázadásunk, nem lobogó máglya, csak egy kis gyertyaláng az emberre ereszkedő homályban, de mégis a reménység lángja. A reménységé, hogy máshol is, szerte a világon egyre gyakrabban gyúlnak ilyen lángok, és az emberiség magához tér, amíg nem késő. Nem azért, hogy elpusztítsa és eldobja a technika világát, hanem hogy megszelídítse, alárendelje önmagának, az ember erkölcsének, hogy mégse a gép, hanem az ember legyen az úr.

Úgy, ahogyan ma este mi tettük. Nézzetek körül!

Odakünn tombol, dübörög, zúg, szikrázik, kiabál, villog a technika ezerarcú világa, de itt, bent csak nekünk szolgál: világít, hogy jobban lássuk egymást, erősíti a hangot, hogy jobban halljuk egymást, de meg nem szólal. Csak az ember hangja hallatszik a teremben.

Ezt az élményt köszönöm nektek, kedves feketicsiek.

A bognár- és kovácműhely bejárata

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A RAJONGÓ

Sáfrány Imre: *Jegenye-gambit*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

A mosolyát látom most magam előtt, ahogy a belgrádi Moszkva teraszáról pislog felém a pápaszeme mögül, hüvelykujjával kujonul bökve a „nőre”, akivel voltam. Zs. ment gólyának beiratkozni a jogra 1956 őszén. Bónert Ferinél voltunk, aki Madrid alatt veszette el a fél kezét, s akkor alezredes volt, a katonai műhelyek parancsnoka, és segített lakást keresni a hazulról először elkerülő lányomnak, ezért nem telepedhettem Sáfrány mellé a kávéház márványasztalához, ahol oly vidáman üldögélt.

Sáfrány akkor már túl volt első nagy bemutatkozásán, szabadkai kiállításán a főutca sarkán, egy nem túl tágas teremben, ahol előzőleg kocsmá volt, aztán megint kocsmá lett. Egy darab Párizs mutatkozott meg a falakról, nem is annyira témájában, ahogy a Notre-Dame, a Cité vagy a Montmartre valamelyik kanyargós sikátora jelenik meg a legtöbb fiatal festő előadásában a vásznon, ha Párizsból hazajön. A festői kifejezés volt itt könnyedén magabiztos, nem a közlendő. A nyelv volt frissen párizsias, amilyen a festő beszélt, hagyományt és konvenciót messze megkerülve, a legeslegmodernebbek hangján. Persze, benne volt ebben a festői előadásban Cézanne áhítata, Rouault csendes misztikuma, de mindezeket túl a legeslegújabb, mondhatnám, en vogue festőiség fölényes bravúrja. Ahogy egy ilyen rajongással teli, ifjú művész, amilyen Sáfrány volt, mohón felhabzsolt mindent, amit lát!

Különben is, mintha ez a rajongás lett volna jellemző az egész emberre. Nemcsak a képzőművészetben, az irodalomban is. Mert hiszen abba éppúgy belevetette magát az akkor lehetséges legmodernebb áramlatoktól elvárászólva, mint a festészetbe. Én a Híd botcsinálta szerkesztője voltam abban az átmeneti időben, 1956 márciusában itt, vidéken, helyi megbízottak beleszóló felügyelete alatt, fél lábbal még a szocrealizmus marasztaló sarát taposva, amikor Sáfrány mindenkit megelőzve ehoni tájon felfedezte Vasko Popát.

„Most nagyon sűrű napokat élek — írta —: ma csomagolom a képeket és szállítom Szabadkára, utána Zentán megismétlem. Azt hiszem, elég érdekes lesz. Hiszem, hogyha arra visz utad, meglátogatsz. Sajnálom, hogy a Játékok kimaradtak, hiszen Vasko igazi értékelését ez a sorozat egészíthetné ki legkifejezőbbben. Érdekeltnél volna mi a véleményed, magáról a fordításról, de úgy hiszem nem előkészület nélkül nyúltunk a Játékokhoz, mert előtte majd az egész Korát lefordítottuk.”

A többes számba Pap József tartozott. Nyilván ő adta a formát, a költői intonálást a közös vállalkozáshoz, amely kiseded irodalmunkban nem csekély feltűnést keltett. De hogy a lelkesedésben talán rajta is túltett Sáfrány, erősen gyanítható. Czimmer Anna, minden esemény ugyan csak örömteli kommentátora az itteni literatúrában sietett osztani ebben a lelkesedésben, miközben megállapította, hogy Popa költészetében minden szónak nagy a tartóereje, s ígérte, hogy nyilvánosan is üdvözölni fogja ezt a poétikai tandemet, de aztán halálos betegségében minduntalan külön kis nyavalyák jelentkeztek, és megbénították egy időre, úgy hogy erre az őszintén örömteli üdvözlésre nem került sor.

Sáfránynak ez a leküzdhetetlen rajongása emberi viszonylatban is túlradó volt. Első házasságában Konjović volt a tanúja, komája, s jól lehet a házasság egy idő múlva felbomlott, a komaság megmaradt. Ültünk Topolyán, messze a várostól, a Hanyatlöki csárdán is túl, talán valamilyen szövetkezeti vagy állami birtokon, egy közös vacsorán, s bár öreg barátunk szeretett eldarvadozni, bele az éjszakába, Sáfrány egyre fészkelődött közöttünk. Dörmögött és morgolódt, jókedvétől elterően, szidta az innen kinőtt, nagyhangú politikai embert, akit én se szerettem, isten nyugosztalja, s egyszer csak azt mondta: „Koma, gyerekek, menjünk a képek közé!” Visszarobogtunk Topolyára.

A kollektív kiállítás, amelyre a vacsorával akarták feltenni a koronát, zárva volt. Nekifeszítettük az ajtónak a vállunkat, szabályosan betörtünk. Nem győztem aggályoskodni, jóllehet a betörésben derekasan részt vettem, de mi lesz, ha felfedezik, hogy nyitva van az ajtó? „Nem kell ez itt a kutyának se!” — nyugtattak meg a festők, s alighanem igazuk volt, mert Topolyán képlopásról nem lehetett hallani.

Sáfrány kicsit kifelé forduló lábbal egyik képtől a másikig csoszogott, s hol horkantva felhördült, ha nem tetszett neki valami e vidéki együttesből, hol túlradó örömmel nézett hol a képre, hol ránk, és kitartha kezét, mint pap az oltáriszentség előtt.

Napok múlva tudtuk meg, hogy aki kocsiján bevitt bennünket, mielőtt visszament volna, agyonlőtte a szeretőjét, s öngyilkosságot kísérelt meg.

Most itt van Sáfrány posztumusz kötete, itt van előttem Párizssal tele, egy újabb zarándoklattal az első után, az on revient toujours mámoros hangulatában, de minden rajongásában találkozás és búcsú látha-

tatlan felhőjével a feje fölött. Igen, mert minduntalan meg kell állnia, ha nem akar elvágódni, s mégis oly gyakran elvágódik.

Közben jót nevet magában az elmés blaszfémian: „a Lorette faránál”, s ez a hősies fizikai bizonytalanság se tudja megakadályozni, hogy kikocogjon a repülőtérré Sicke elé, s nyakába vegye vele a várost, mindekelőt a Louvre-t, természetesen. Itt érződik, milyen nagyon szerette az életet!

Mármint ebben a fejezetben. Az előbbi, a Hamu, elégett életművének siratóénekeivel olyan aprólékosan tragikus számbavétel, amelyhez hasonló talán nincs is a világon. Szavakkal festette újra hamuvá lett vásznait, a *Kék képet*, a *Balerinát*, az álmok csodáit is hozzáadva, s közben babonásan eltűnődve ezen az istenverésen. „Ha az ember megmarad a természetes fényforrásoknál, a napnál és a többi csillagnál, ez a több mint háromszáz festmény sem úszik át a lángtengeren odaát. Már néhány napja újra és újra eszembe jut, valami szép, tragikus befejezést kellene kitalálnom... Mondjuk azt, hogy behülyülök ebbe a tűzesetbe, és ha hazaértem, vidáman hozzálátok a post ignis ciklushoz, méghozzá úgy, hogy a vászonmaradványokat, a képfragmentumokat szép rendben felragasztom, felkasírozom ragyogó tiszta, frissen preparált vásznakra. És röhögök. Szabályosan. Tényleg. Szívből.”

Én nem emlékszem, hogy láttam volna a *Kék képet*. A *Balerinát* talán igen, a *Bogáncsok* sorozatára viszont, amellyel többeket is megihletett, tisztán emlékszem. Mégis azt hiszem: ő volt több, ez a rajongó, ragyogó szellem: Sáfrány Imre. S életműve nem fejezte ki maradéktalanul őt magát. Sokkal több volt benne, mint amit megmutatott! Mert oly nagy tisztelettel csüggött a művészetben, költői kirándulásait is ideszámítva, minden kedvesen mókás ambivalenciája mellett rettentő komolyan mégis, hogy egyszerűen képtelen volt azt mondani: „Elég volt, csend legyen, most én következem!”

Minden látszat ellenére túl szerény volt talán? Vagy önmaga szigorú kritikus a állt elébe, hogy visszafogja kiáltó szavát? Ahogy az indulás éveiben párizsi élményei domináltak, erősebben, frissebben és ötletesebben, mint amit ő maga mondani akart, mert a hírhezó legitimitása túlkialtotta benne a vallomást. Az új, a korszerű, az érdekes bővületével!

Emlékszem egy regényre, amelyet Kopeczkyval együtt írt. Akkor is felmerült bennem a kérdés, akárcsak Popa bemutatásánál: miért nem egyedül írt és fordított? Hiszen ebben a posztumusz kötetben is oly eredeti tud lenni, embereket, helyzeteket, érzelmeket tökéletesen autentikus, egyedi módon megjelenítve, illetve kifejezve.

A szigorú kritikus és a rajongó karöltve járt benne! Pedig humora is volt. Néha a keserű humora árulja el, fölényesnek megjátszott öniróniája, hogy érett esztétikai érzéke és kivételesen fejlett tudása, képzőművészeti és irodalmi kultúrája némította el benne a tehetségével adekvát, önállóan alkotó embert. Felaprózta magát, sziporkázó ötletek gő-

rögtüzében élt. És akkor jött az igazi tűzvész, kegyetlenül és pusztítón, s ami még sorsából maradt, a betegsége!

Nagyon szomorú könyv a *Jegenye-gambit*, síron túli üzenet. Annak ellenére, hogy íróját elpusztíthatatlan humorérzéke csak nagyon ritka pillanatokra hagyja el. Kalandozása ezzel a fiktív alakkal Párizsban mégis bőven ad alkalmat neki ábrázolásra, környezetrajzra, finom aperçuk tömegével megtűzdelve egy-egy képet, így például a Mme D-hez intézett, bemutatkozó, önjánló sorait: „Negyvenhárom éves, kopasz, körszakállas, szemüveges, bőrzekés figura vagyok, nyakkendőt nem viselek, Boule d'or-t szívok, sok kávét iszom, és nem tudok franciául.”

Mennyi mindennel lehetne még kiegészíteni ezt az önarcképet! De akkor komorabb színekkel lennének kénytelenek átmenni egy-egy vidám vonáson! Az atomfürdő embertelenül vigasztalan mélységével, amiről maga se tudta eldönteni, a vég kezdete volt-e, vagy a kezdet vége? Nem hiszem, hogy valaki is nagyobb bonhómiával írta volna le szomorú vonulását a halál felé. Huszonegy nap történetét, amikor pedig úgy tanultuk, hogy Jézusnak tizenkét stáció megpróbáltatásait kellett elszenvednie a Kálvárián.

Most olvastam legjobb barátjának megemlékezésében, hogy nem félt a haláltól. Ez annál csodálatra méltóbb, mert mindig azt kellett hinni róla, hogy senki nem szeretete az életet úgy, mint ő.

HERCEG János

EGY ÉLETMŰ ELISMERÉSE

Oláh Sándor képzőművészeti kismonográfia. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Régi adósságot törleszt a Kiadó az Oláh Sándor képzőművészeti kismonográfia megjelentetésével, hiszen Oláh e században a vajdasági képzőművészeti élet egyik kiemelkedő, számos művész munkásságára ható képviselője volt.

A monográfia bevezető tanulmányát Baranyi Anna, a szabadkai Városi Múzeum művészettörténésze írta, és az ő munkáját dicséri a festmények begyűjtése is. Baranyi Anna az életmű egészének átfogó és megbízhatóan pontos ismeretében az Oláh-opusnak a vajdasági képzőművészethez kapcsolódó szálait pontosítja, adatokat tár fel, tények között igazít el. Megközelítési módszere mindenképpen helyeselhető, ugyanis nem áll szándékában az életművet mindenáron a művészet mai határai között láttatni, sőt még a kor áramlatai között sem, lévén, hogy az egy merőben más, a maitól lényegesen eltérő művészeti közegben alakult

ki és létezett. A tanulmány kísérletet tesz a művészi pálya alapos feltárására. Oláh művészetét szinte nagyító alatt vizsgálja, s miközben számot vet az életút sokszálú tényével is, nem feledkezik meg a munkásság értékeléséről sem. Mindezt a művészettörténész aprólékoságával teszi. A hozzáállás, a kutatói magatartás helyességét az eredmény teszi egyértelművé: olyan könyvet kaptunk kézhez, amely úgy számol be az egészről, hogy a rész mélyebb vonásait, az eddig ismeretlen adatokat, a mélyebb összefüggéseket tárja fel. Erős körvonalakkal rajzolja meg Oláh Sándor alakját, az életút és a mű vajdasági, pontosabban szabadkai meghatározottságát.

A családtörténet a tanulmányíró számára kiindulópontul szolgál. Tisztazza a pályakezdést: hogyan került a fiatal, tehetségesnek megítélt lakatosinas Kassára, majd Budapestre, hogyan lett Zemplényi Tivadar tanítványa, hogyan jutott el Münchenbe, Hollósy Simon magániskolájába, s hogyan váltak az ott tanultak sorsdöntőekké későbbi pályáján. „Az igaz művész mindenképp legyen becsületos, őszinte, csak a belső szózatára hallgasson, nem pedig valamely mások által kidolgozott elméletre” — hirdette Hollósy, s Oláh élete végéig követte ezt a tanítást.

A bevezető tanulmány bemutatja az itthoni környezetet, az itthoni éveket is, amelyek alakulására rányomta bélyegét a nagybányai művésztelep, majd pár évvel később a kecskeméti művésztelepen tett látogatás, amelyek eredményeként a naturalizmus, a szimbolizmus és szecesszió jelent meg művészetében. A tanulmányíró legnagyobb teret természetesen a szabadkai éveknek szentelt, hiszen „művészi továbbfejlődése is csak a Szabadka nyújtotta lehetőségeken belül alakulhatott. Ott alakította ki egyéni stílusát, ott vált érett művésszé”. A felső iskoláztatásának eseménytörténetéből több ízben is kiemeli Hollósy Simon hatását, majd utazásait, motívumgyűjtésének módjait és színhelyeit veszi sorra, szigorú időrendben, egységes fejlődésvonalba állítva, s mindig újabb és újabb apró műhelytitkokat közölve: „Jól alapozott, mindig kézzel vázolt, kiváló minőségű festékekkel dolgozott, így vásznain a színek évtizedek múltán is olyan frisseknek hatnak, mintha csak most festette volna őket. Amikor csak tehetett, olajfestményeihez minőségi, belga vásznat használt. A rajzok esetében is következetes volt, szívesen rajzolt francia gyártmányú japán papírra.”

Árnyaltnak mondható a képek alapjául szolgáló élmények bemutatása is, noha e téren még jóval többet tehetett volna Baranyi Anna. Kitért Oláh portréfestés iránti vonzalmára, és különös tehetségére, amelylyel meg tudta ragadni a modell jellemét, s ez által többletet hozott létre, nem csupán kiszolgálója volt a kép megrendelőjének. Bár Baranyi Anna tanulmányából nem derül ki egyértelműen, mégis sejteni lehet, hogy véleménye szerint Oláh legjobb portréfestőink egyike volt. Arcképein sorsokat, életutakat, magatartásokat rögzített, olyan mély és meg-

rázó átéléssel s elementáris megjelenítő erővel, hogy azok lélekelemzéseknek, szociográfiai tényfeltárásoknak, helyzetképeknek egyaránt felfoghatók.

A kortársak, közöttük néhányan, akik később kiemelkedő alkotók lettek, Hangya András, Almási Gábor, Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor, Petrik Pál stb. Oláhtól kapták az első impulzusokat. Az Oláh képviselte festői iránynak mégsem lett folytatója. Mindezt meglehetősen érzékenységgel jeleníti meg Baranyi Anna tanulmánya.

Fényképek, vázlatok, képjegyzékek, a köz- és magángyűjteményekben őrzött művek jegyzéke, a hazánkbeli és külföldi tárlatok sora, amelyen szerepelt, valamint válogatott bibliográfia teszi teljessé a kötetet. Kár, hogy a színes reprodukciók színskálája egy kissé eltér az eredetitől.

Baranyi Anna alapos és átfogó bevezetőjében is maradnak kellőképpen át nem világított pontjai az életműnek. A fontosabb művek tárgyszerű leírásait árnyaltabb műelemzések is gazdagíthatnák. A további kutatás feladata marad megvizsgálni egy-egy képtípusnak az életműben betöltött helyét, az egyedinek és a sajátosnak a megragadása, az oláhi jellemzők behatóbb vizsgálata. Továbbá számba kellene venni még Oláh kultúrszervezői munkásságát is.

Az Oláh-opus összefoglalására pedig hadd idézzük Fülep Lajos Rippl-Rónairól írott sorait, amely az oláhi művészetszemlélet és alkotói magatartás lényegére is rátapint: „Csodálatos, hogy a csoportokkal szemben mindig az egyes emberé az utolsó szó, az iskolák, tehát több ember összeadott ereje előbb merül ki, mint a magára hagyotté. A nyájtalan ember, aki nem fér össze a többivel, akit nem lehet nivellálni, kénytelen-kelletlen megy tovább a maga kalandos, keskeny útján, s minél nagyobb ellenállással kell megküzdenie, annál jobban megedződik az ereje. Az iskolák, a csoportok egymást követik, gyorsan, az izolált ember fölötte áll az áramlatok mulandóságának.” Oláh Sándor művészete azt bizonyítja, hogy a töretlen szorgalom, a visszajelzések nélkül is folytatott munka előbb-utóbb, igaz, néha megkésve, meghozza a gyümölcsét. Festészete nélkül szegényebb lenne századunk oly sok nagyszerű eredményt produkáló, vajdasági képzőművészete. Az ismeretterjesztő céllal készült, tudatosan szerkesztett kismonográfia révén pedig új értékkel gazdagodott a Forum Könyvkiadó képzőművészeti sorozata.

P. NARAY Éva

AZ EGYETLEN LEHETŐ KERESÉSE

Lator László: *Fellobban, elhomályosul*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986

Légritka költői táj Lator Lászlóé. A személyes sors és a lehetőségekben szorongatóan szűkös történelmi idő abröccsének szorításában írja első verseit, amelyek, annak ellenére, hogy már 1948-ban kötetbe gyűjtve, kiadásra készen a nyomdában voltak, csak huszonegy év múlva, 1969-ben jelenhettek meg *Sárangyal* címmel. Verset ezek után sem publikált sokat Lator: ritkán, néha évekig is eltartó hallgatás után szólalt csak meg. Műfordítóként élt a köztudatban. Az 1986-ban megjelent, harmadik verseskönyve (1976-ban *Az utolsó lehetőség*, a költő válogatott versei a békéscsabai Megyei könyvtár bibliofil kiadványaként láttak napvilágot), a *Fellobban, elhomályosul* tizenhét év költői termésének mindössze huszonhat versét prezentálja.

Lator kapcsán a kritikusok általában Nemes Nagy Ágnest, Pilinszkyt, Rába Györgyöt szokták emlegetni. A közeli rokonságra nem a külsőségek, a stilisztikai, formai jegyek utalnak — ámbár formakoncepcióik hasonlóak —, hanem az a következetesség, fegyelem, amellyel a lét, a létezés, az ittlét kérdéseire keresi a választ, már-már monomániás megszállottsággal. Lator László költészete mégsem eredeztethető egyszerűen emezek költői világából. A létkérdések, amelyeket hol közvetlenül, már a hangütéssel exponál, hol közvetetten, a vers képanyagával sugall, a keletkezés, a genesis titkát célozzák. Ez, mondhatni, Lator legsajátosabb „mondanivalója”. És ezért, a „köznapi dolgok” hiánya miatt tűnnek a Lator-versek a megszokottnál exkluzívabbnak (ámbár nem harangzúgásos ünnepélyesség ez), emelkedettebb, esetenként extatikusabb hangúnak. (Vállalt versformája is patinás, „nemesen konzervatív”, hagyományos. Nem tűntet látványosságával.) Hatalmas, csillagtávolsági tér- és időkoordináta rajzolódik ki legtöbb versének hátterében, egy még kialakulatlan, formáját kereső ösvilág forrong; a lét ábrája fölismerhetetlen. Mintha csak önnön költői gyakorlatát jellemezné, amikor a francia Pierre Jean Jouve magyarra fordított verseihez (*A szegények erdeje*, 1970) írt utószavában a következőképpen fogalmaz: „A nagyralátó költőben újra és újra lejátszódik a teremtés gyötrelmesen gyönyörű és olyan tökéletesen megénekelte mítosza. A költő elmerül a káoszba, a még névtelen vagy talán megnevezhetetlen dolgok birodalmába, hogy meglesse ember és világ egymással tusakodó erőit, a fogantatás sötét titkait, a születés pillanatát, s felemelkedjék a teremtés lábában, s felmutassa a még bizonytalanul párálló, még nedvesen csillogó, lassan alakot öltő világot.”

Ez az alakatlan világ valami „tündökletesen szép egyensúly felé törekszik”, hogy az egyetlen lehetőségre való rátalálással kiteljesedjék. A

Fellobban, elhomályosul huszonhat verse, amely az első kötet tagolási sémáját követve három ciklusra oszlik, egy-két kivételtől eltekintve ezt a küzdelmet példázza. Az első ciklus, *Az áthevült bádogtető alatt* versei összességükben, a látomásos képsorokban, a születés, a vajúdás pillanatait rögzítik. Már a kötetnyitó vers első sorai is: „A fehér villámoló fájdalom / önkívületében mozdul s kilép / a hús meghasadt vérző kapuján át / a csökönyösen lüktető homályból, / vak paradicsomából —” (*Születés*). És a második vers zárása, mintegy az előző képének kommentumaként: „S kilép a lények seregébe” (*Valami szándék ébredése*).

A „lüktető”, párálló „homályon” is átragyog az anyag „öntudata”, „fellobban, elhomályosul, / önnön homályán süt keresztül” (*Hogy felelhessen valamin*). Ezt az öntudatot artikulálják a versek különös költői dikcióval, biblikus tónusú, ámde nem archaizáló nyelvezettel. Amikor „egyszerre van s együtt minden jelen, / egymásba habzik mélyben és magasban, / és nevet-formát keres, hogy kiváljon, / s erőt vegyen az egyhangú halálon” (*Az áthevült bádogtető alatt*), az anyag eme osztatlan állapotában, a még tagolatlan térben és időben, e primordiális pillanatban, fölsejlik az „egyetlen lehetőség”.

A könyv második ciklusa már címével is erre utal: *Az egyetlen lehetőség*. „Derül, sötétül, változik a háttér, / kiválik az egyetlen lehetőség” — olvassuk a *Kezdet* című versben. Emberléptékű ez a világ, a háttér fényárnyékában láthatóvá válnak a dolgok, kitapintható határok közt az alakok. Nem véletlen, hogy három olyan költemény is helyet kapott ebben a versegyüttesben, amelyekben a költő szinte ujjmutatással az egyedi lét torokszorító különműségének, az azonosságkeresésnek és a közösségi létezésnek, a sorstudatnak az összefonódottságát és esetenkénti különválását, szembekerülését hangsúlyozza; a legnyomatékosabban talán *A hallgató Berzsenyi* címűben, amelynek szövegébe minden disszonancia nélkül épülnek be a kurzívval szedett Berzsenyi-sorok komor fennséget kölcsönözve a szövegnek. A közösségi szerepet önként vállaló és azt megtagadó, világiidegen Berzsenyi a lírai hős, a szárnyaló, majd letaglózott hitű, életének egy olyan szakaszán, amikor „a lélek már a hallgatásba épül”, és végezetül csak a „roncs-szavak” maradnak, a poézis: „a néma hatyú a hideg vizekben”. Babitsot idézi *Abogy a leg-hívebb mesterünk tanítja* című versében: a szavakkal körülbástyázott költői létre kérdez rá a vers sűrűsödési pontján: „És miképp, hogy a szenvedés s a mámor / túljárott húrjáról szálló szavak / kiváljanak a soknemű homályból, / s valami pontos célba csapjanak?” *A Szárszó, november* a címével, a minden sorával, sötét képeivel József Attiláról vall, az önmagával való szembenézés és leszámolás tragikumáról. A fölisme-rés sokkoló: „az ember addig él amíg / magára váll nem maga ellen”.

A harmadik ciklus (*Héraclius Gloss töprengései*) nyolc verse a leg-szorosabban összetartozik, de az arányos szerkezeti tagolódás elvének

megfelelően a versek első körére is reflektál, s így módon föl is erősíti azok jelentésvonulatát.

A versek szoros olvasata nélkül is szembeötlő a motívumépítkezésben megnyilvánuló következetesség: a vihar, a tűz- és magzatképzet például majd minden versben megjelenik. Ezek jelentésvonalkozása kétségtelen, mint ahogy a folyamatokat, az elemi erőket ellentéteikkel ellenpontoszó eljárásé is. Erre mondta Lator egyik méltatója, Tellér Gyula: „Behúzott fékkel felpörgetett motor”. Szép számmal hozhatnánk föl példákat: „mozdulatlan remegő lila lángok” (*Születés*); „A tüskebozót alvadt viharában” (*Holtág*); „a mozdulat már-már megüli fészkrét” (*A kezdet*); „Lobog a hangtalan vihar” (*Irgalom*); „helyben vergődve szállnak” (*Szárszó, november*); „szívébe villám csap a távol / zajtalan forgó viharából” (*A széltörésben*); „a lelassított vihar” (*A szív a hús a csont*) stb. A befojtottságot, de a burkát szétfeszíteni akaró élet erőfeszítéseit is érzékeltetik ezek a képek. A magzatképzet gyakorisága mellett is aránylag sok példa érvelhet. Idézzük csak a legjellemzőbbeket: „A nyirkos hátyán vérerek / térképe dereng át, alatta / egy bizonytalan lény lebeg, / még gazdátlan, még elhagyatva” (*Valami szándék ébredez*); „langyos tojás sárgája és fehérje, / sötétedik a hólyagos, kerek / kocsonyában a szik áthegynyi vére” (*Az áthevült bádognító alatt*); „égő katalanban egy bevégezetlen / ösztön tétova szándékaiban / egy óriás test lüktetése rebben” (*A szív a hús a csont*).

A motívumok körmozgása mintha csak a „lét nagy láncolatának” állandóságát példázná, ahogy azt a versekben a lélekvándorlás tanait hirdető Héraclius Gloss fogalmazza meg: „ha igaz hát, hogy vándorol a lélek, / elménk beláthatatlan terein / nagy seregek vonulnak mozdulatlan / egymás lakatlan sorsain keresztül, / s emlékezetünk roppant súly alatt / egymás fölé torlódott rétegek / áttetsző földpát- vagy matt palatömbje” (*Héraclius Gloss töprengései*).

Nemcsak a versek együvé tartozása miatt egységes a verseskötet. Már a *Sárangyal* darabjai — miként arra annak idején egy kritikusa figyelmeztetett — „egy befejezett költői világképet releválnak”. A *Fellobban, elhomályosul* bizonyítja a legmeggyőzőbben: e költői világkép az azóta eltelt tizenhét év alatt a ritka költői megszólalások ellenére sem szenvedett csorbát: még inkább megszilárdult.

P. NAGY István

TÖMÉNY PRÓZA — FORDÍTÁSBAN

Istvan Erkenj: *Jednominutne novele*. Narodna knjiga, Belgrád, 1985 (Vickó Árpád fordítása); Istvan Erkenj: *Jednominutne novele*. Magánkiadás, Zimony, 1983 (Potocki Klára és M. S. Volarević fordítása)

Örök érvényű kérdés, miként lehet egy író más nyelvű kulturális környezetben bemutatni, s mitől függ befogadása. Ez a kétely Örkény egypercesei kapcsán is felmerül, de mivel írásai többnyire egyetemes jellegűek, értésük, befogadásuk nem kérdéses. Az „egypercesség” ugyanis nála nem a jól ismert nemzeti toposzokra építés, hanem a lényegtelen mozzanatok elhagyásának eredménye.

Az utószót is író Thomka Beáta értő válogatása a felhasználta, 1977. évi magyar kiadást két új ciklussal, a bevezetőként közölt *Előzmények*-kel és a kötetet záró *Mini-mítoszokkal* egészítette ki. Így határozottabban rajzolódik ki az írónak az egyperces műfaj felfedezésétől a miniatúr remekművekig ívelő útja. A szerkesztő munkáját dicséri, hogy a magyar kiadás százötven egypercese közül választott nyolcvanhat és a hozzájuk csatolt tizenöt novella egységes szerbhorvát kötetté áll össze. A kihagyott írások zöme valóban csak magyarázattal lenne más közegben érthető. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kötet összeállítója teljes egészében mellőzte a mindennapi magyar valósághoz és kultúrához kötődő írásokat, nem is tehette, mert általános jellegük ellenére az egypercesek hajszálgöyökereikkel kapcsolódnak az író körülvívő világhoz. A kötethez írt utószó méltón mutatja be Örkényt új olvasó előtt, a kötet érdeklődésre számot tartó, értékes kulturális vállalkozás.

Az eredeti és a fordítás összevetéséből kitűnik, hogy a százegy novella közül ötven a kisebb-nagyobb fordítói hibák ellenére is jól sikerült tolmácsolásban került az olvasók elé, a kötet másik fele viszont gyengébb fordításban. Egészen jók a *Budapest*, *Az élet értelme*, *A nagy menetelés*, *Az otthon*, *Játékszabályok*, *Egy kis jótétemény*, *A sótartó fele*, *A tudomány csarnokában*, *Az Állatvédő Egyesület közleménye*, *Életben maradni*, *Végso kérdés*, *Sokszor a legbonyolultabb dolgokban...*, *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* című írások, melyekben hajlékony és természetesen gördülő szövegrészek hívják fel magukra a figyelmet. A fordító akkor is színesebbé teszi a szöveget, ha az eredeti nem jelent számára kihívást. Örkény a harácsolóra azt mondja: „Az lett a végzete...”, Vickó a „Došlo mu je glave...” fordulatot alkalmazza, a „Gyerekjáték”-ból „Mačji kašalj” lesz, a „jót röhögnek a markukba” szókapcsolatból „slatko nam se smeju u brk” lesz, a „szó szerint” pedig „zdravo za gotovo” fordításban tűnik fel. Néha ott is használ színesebb kifejezéseket, ahol Örkény nem él velük, a fordító ezekkel a „ne lezi vrazhe” — vagy a „ruku na srce”-szerű fordulatokkal gördülékennyé teszi munkáját. Úgyes megoldásra vall a nehezen fordítható kifejezések helyett talált szavak,

szókapcsolatok alkalmazása: a „szabadságharc” a fordításban „1848”, a „bambi” „oranzada”, a „cseresznyepaprika” pedig „crvenih, ljutih papričica” változatban jelentkezik a fordításban. A „Csak egy kislány” című dalszövegből kölcsönzött novellacímét a „Jednu sam samo devojku voleo ja” dalszöveggel helyettesíti. A csibésznyelvből ismert, hangulat-keltő „hogyan ityeg a fityeg?”, melynek stilisztikai értékét a rímes játék is fokozza, a fordításban „kako trta mrda?” változat lesz, amely ha nem is olyképpen állandó szókapcsolat, mint a magyarban, de kiváló megoldás. Hasonlóképpen leleményességre mutat a *Végző kérdés* következő dőszlete: „Már nincs időm levelet írni, mert a golyó, mint egy fekete dongó, csak karnyújtásnyira van...”, amely átültetve így hangzik: „Nemam više vremena da pišem, jer je metak, kao kakva crna zundulja, bio već nadohvat ruke...” Elég lenne, ha a hasonlat tolmácsolásánál Vickó megmaradna a „dongó”-nak megfelelő zundara vagy zundara szavaknál, ő a már-már feledésbe ment „zunduljá”-t alkalmazza, s így hangulatosabbá teszi a szerbhorvát szöveget.

A fordítói telitalálatok mellett említhetünk példákat, amelyek a figyelmetlenség és az árnyalati különbségek iránti érzéketlenség következményei. A fordító a szerbhorvát nyelv keleti változatát alkalmazza, időnként — szinte meglepetésszerűen és megmagyarázhatatlan módon — a nyugati változat stilisztikailag neutrálisnak nem éppen mondható kifejezéseit is beveti, például: nekoć (egykor), unatoč (ellenére), pladanj (tál), razglas (hangszóró), pokus (próba), restauracija (resti), Zapadni kolodvor (Nyugati) stb. Mi sem természetesebb, mint hogy eszköztárába felvegye a szerbhorvát nyelv teljes szókincsét — hisz ha valaki kifejezőeszközök hiányában szenved, az nem más, mint a fordító —, de esetünkben ezeknek a kifejezéseknek az alkalmazása a nyugati változat iróniájává fajul, ami aligha lehet a fordítás célja.

A *Nincs semmi újság* című novellában egy nő feltámad a temetőben. „A borongós időjárás miatt csak kevesen tartózkodtak a temetőben...” — olvashatjuk Őrkénynél, amit Vickó így fordít: „Vreme je bilo oblačno, pa se na groblju nalazilo malo duša...” A „duša” kifejezés itt zavarkeltő, mert temetőről van szó. Másutt viszont a „varázssvessző” kifejezést fordítja tévesen: „Kihívták dr. K. E.-t (szintén kérte neve mellőzését), aki varázssvesszővel végzett vizsgálatai után megállapította, hogy sem a házban, sem körülötte káros mágneses mezők nem észlelhetők.” Fordításban: „Zvali su doktora K. E. (takode nas je zamolio da mu ne navodimo puno ime i prezime) koji je nakon svojih ispitivanja pomoću čarobnog rogla ustanovio da ni u kući ni oko nje nije mogao primetiti štetna magnetna polja.” A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a „čarobno rogje” kifejezés helyett a „rašlje”-t kell alkalmazni. Még nehézkesebbé válik a fordítás, amikor a fordító egymás után kétszer is „vrtna gostionica”-t, illetve „vrtna restauracija”-t emleget a kertvendéglő megfelelőjeként, holott ezt aligha fordíthatjuk másként, mint:

gostionica s baštom. A pulira sem mondhatjuk szerbhorvátul, hogy pudlica, mert ezt a novellaszituáció sem engedi meg, ugyanis nagy különbség van az elkényeztetett „pudlica” (uszkár) és a harapós, nyájőrző kutya között, még ha azt az egyik későbbi novellafordításban „mađarski pulin” néven is emlegeti.

A fordító komoly erőfeszítéseket tett a szerbhorvát közönség számára ismeretlen földrajzi megnevezések részleges vagy teljes átültetésére: Csillaghegy — Zvezdara, Hármashatár-hegy — Tromed-planina, Sashegy — Orlovo brdo stb.

Orkény István egyik legjobb egypercesét, az *Egy magyar író dedikációt* fordítva viszont képtelen volt megbirkózni az író magán- és társadalmi életét utalásokban vázoló dedikációk nehezen fordítható neveivel, iniciáléival, ál- és foglalkozásneveivel. Hasonló nyelvi nehézséggel kellett megküzdenie *Az óbudai iker* című novella fordításakor is, amelyben mind a hivatalos szervek, mind az anyák megkérdőjelezik az újszülöttek számát. Azzal, hogy a *Starobudimski blizanci* címet adta, tulajdonképpen leszűkítette a novella jelentéstartalmát. Ugyanis magyarul az *ikerek* szó nemcsak két gyermekre vonatkozhat, mint a szerbhorvátban, hanem többre is. Minden bizonnyal hatásosabb lett volna, ha például a *Blizanci i trizanci* címet írja a nehezen fordítható nyelvi kifejezésekben bővelkedő novella fölé. Fordítónk a „másfél” szót szerbhorvátul „jedan i po”-nak írja, ami ugyan megfelelne, ha az adott szövegkörnyezetben nem lenne sokkal hangulatosabb a „podrug”, ami egyébként az egész novella átültetését megkönnyítette volna. A legnehezebben fordítható rész a rendőrségi jelentés, amelyet a már felnőtt iker egyik felének eltűnésekor állítanak ki: „Személyleírása: Fél szeme: kék, fél fogsora: ép, arca: szabályos félkör. Különös ismertetőjele: a másik fele hiányzik.” A nehézségek abból adódnak, hogy Orkény a magyar nyelvnek azzal a tulajdonságával él, miszerint az ember páros szerveire azt lehet mondani, hogy fél kéz, fél láb: ami fordításban viszont csak „jedno oko”, „jedna ruka” stb. lehet. Az egyes és többes számnak ebben az útvesztőjében a fordító a következő megoldásra jut: „Lični opis: polovina oka — plavo; polovina vilice: čitava; lice: pravilni polukrug. Osobeni znak prepoznavanja: nedostaje mu druga polovina.” A legegyszerűbb rámutatni a fordítás elégtelenségére, megfelelő megoldást találni viszont jóval nehezebb. Esetleg fordíthatnánk így is: polovina očiju, polovina vilica . . .

Két évvel a mostani fordításkötetet megelőzően már ugyanilyen címen megjelentek Orkény egypercesei, mégpedig igen szerény magánkiadásban. A két kiadvány közötti különbségek szembetűnőek: az egyik kétszázhetven, a kisebb formátumú magánkiadvány pedig kilencvenhat oldalas. A Narodna knjiga által megjelentetett prózakötetet igen szellősre tervezték, mindent elkövettek, hogy minél vastkosabbnak tűnjön. A magánkiadás vékonyabb papíron, üresen hagyott felületek nélkül jelent

meg, és láthatóan azzal a céllal, hogy kevés helyen minél több szöveg elférjen. Szinte hihetetlen, de tény, hogy a Narodna knjiga vaskos kiadványának százegy novellájához képest milyen sok — szám szerint ötvenegy — írás kapott helyet a vékonyka magánkiadásban. Ezek közül harminc novella mindkét kötetben szerepel.

Még egy, a könyvkiadásra jellemző különbség: a Narodna knjiga kiadványáról tudomása van a közvéleménynek, a magánkiadású füzet mintha nem is létezne.

Az utóbbiról éppen a már említett korlátozó körülmények miatt aligha mondhatjuk el ugyanazt, amit a Vickó Árpád fordította könyvről, tehát hogy értő válogatásban és utószó kíséretében jelent meg. Annál úgy tűnt, hogy ketten ültették át a szövegeket — az egyik fordító tudatos munkát végzett, a másik már kevésbé —, a magánkiadású könyvecske esetében viszont tényleg két fordítóról beszélhetünk. Erőfeszítésük semmiképp sem minősíthető alkotó jellegűnek, a legjobb formájukban is csak a szöveg korrekt átültetését nyújtják. Munkájuk nem egyenletlen, de fordítói kalandokba sem bocsátkoznak.

GARAI László fordítása

SAVA Babić

EGY MESEKÖNYVRŐL — FELNŐTT SZEMMEL

A szépen zengő pelikánmadár. Jugoszláviai magyar népmesék. Forum Könyvkiadó, Budapest, 1986

A Forum új mesekötete iránt szinte megjelenése pillanatától kezdve nagy az érdeklődés kulturális életünknek azokban a régióiban, amelyek főképpen a fiatalabb korosztályok érdeklődését hivatottak magukhoz vonzani: újság- és folyóiratcikkek, rádió- és tévéműsorok, irodalmi előadások, Vajdaság-szerte szervezett iskolai író—olvasó találkozók hívják fel rá a figyelmet példamutató terjesztői gondoskodással.

Modernnek nevezett korunk könyvtől-betűtől elforduló, olcsó tömegkultúráján tengődő, a mesére azonban változatlanul áhítozó gyermekei közül talán így többnek a kezébe kerül majd ez a szép könyv, amely megismereti őket népmesekincsünk válogatott darabjaival.

Sokan fogtak össze, hogy ez így lehessen.

Elsősorban az eredeti népmesék elmondói és helyszíni fölyűjtői hazánk azon vidékein, ahol magyarok is élnek. Munkájuk nyomán először is egy szövegű, s éppen ezért inkább a szakmabeliek, a néprajzkutatók felé forduló kiadvány készült el — a *Jugoszláviai magyar népmesék I—II.* —, amely alkalmas forrásanyagául szolgálhatott — ezúttal már nem is első ízben — egy ilyen, egyértelműen népszerű(sítő)—szórakoztató mesegyűjtemény céljaira.

A válogatás nem könnyű feladattal Jung Károly nézett szembe. A forrásanyag többszáz szövegeből sikerült kiválogatnia a mesekincs színe-javát. Többségük klasszikus népmese (főleg tündérmese), de olyan is akad, amely népszerűsítő népmesekötetben valószínűleg először jelenik meg népmeseként (pl. a *Hamupipőke* folkloralódott változata). Népszerűsítő

mesekiadványaink szokásos válogatói módszerétől, amely általában kerülni igyekszik a mesetípusok ismétlését, itt eltérést tapasztalhatunk: Jung a válogatásába azonos típusba sorolható több mesét is fölvet. *A dolgos és rest lány* például négy mesében is visszatér, de ismétlődik-variálódik az *Allat-sógorok*, *A boszorkány lovainak őrzése*, a *Hamupipóke* is. Jung Károly megokolja ugyan ezt az eljárást és lehet, hogy a folklorista szemével nézve igaza is van: „azt kívántuk szemléltetni, hogy egy-egy mesei történet más-más helyütt más-más megfogalmazásban, többé-kevésbé eltérő motívum-változatokkal is megfigyelhető” — írja az Utószóban. Feltehető azonban a kérdés, hogy a gyermekolvasóknak, akiknek végső soron ez a könyv készült, nincs-e ugyancsak igazuk, amikor az ismétlődő — pontosabban: variálódó — meséket lankadó érdeklődéssel fogadják.

Az eddig említettek mellett kiemelt figyelmet érdemel azoknak az íróknak, költőknek a munkája is, akik e kiadvány számára újramesélték népmeséinket. Irodalmi életünk jeles személyiségeiről van szó, akik ezúttal egy tőlük nyilván nem idegen, mégis talán szokatlan feladatra vállalkoztak. A folklórgyűjtésből származó, tartalmilag, de formailag is erősen kötött

meseszövegeket kellett mai nyelvi és irodalmi normák szerint átformálniuk: megtisztítaniuk az „élőbeszéd esetlegességeitől” és a „kirívó nyelvjárásiasságoktól”; irodalmi szövegekké tenniük őket, de úgy, hogy ugyanakkor mégis *népmesék* maradjanak. Munkájuk lényegében közelebb állt a szöveg-gondozó filológus, mint az alkotó művészi egyéniség tevékenységéhez. Ezzel magyarázható, hogy itt-ott disszonáns, szokatlan hangokat is kihallani az eredetileg a nép hangján zengő pelikánmadár szép énekéből. A hömpölygő, főképp kapcsolatos mellérendelő mondatfüzerekből építkező népmesei meseszöveget például néhol furcsán „helyettesítik” az összevont, tömörített szerkezetekké sűrített mondatok; hiányérzetet kelthet, ha a mesei sztereotípiák helyén egyéni fordulatok állnak stb. Az egyéni mesélői stílus hatására a szöveg néha nem a műfaji hagyományok szellemében hajlik el a népmesei kifejezőmódtól.

De ha nem ezt, nem a népi epikához való feltétlen hűséget kérjük tőlük számon, hanem azt, sikerült-e gyönyörködtető, olvasmányos meséket adniuk gyermekeink kezébe, biztos állíthatjuk: ez valamennyiüknek sikerült.

CSEH Márta

MINT EGY ELŐADÁS

Koltai Tamás: *Major Tamás. A Mester monológja. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986*

Attól különös könyv ez a Major-monológ, hogy majd háromnegyedét úgy olvassa az ember, nos, mit mond erről vagy arról, színházi jelenségről, politikáról, kollégáiról, például a Hevesi-féle Nemzeti Színházról, Németh Antalról, aki feladatból puccszerűen szervezte át a Nemzetit, Rajkról, s az egész ilyenformán talán elsősorban szórakoztat, nyilván nem függetlenül az emlékezés már-már túl szubjektív, szinte pletyka szintjétől sem, vagy attól sem, hogy a beszélő önmagát kí-

vánja igazolni, saját értékeit igyekszik a másokéi fölé emelni, s akkor, amikor a monológ elérkezik napjainkig — értve ezen az utóbbi tizenöt évet —, egyszer csoda történik: az emlékidézésből, a meséből határozott körvonalaú színházesztétika, rendezésekkel, szerepekkel is mérhető, tömör színház-szemlélet rajzolódik az olvasó elé. Mintha a könyv háromnegyede csak előkészület lenne a befejező negyedhez, mint távolugrónak a lendületvétel, hogy azután a magasba emelked-

ve bizonyítsa képességeit. Major Tamás monológja is mutatja, a magyar színjátszás kivételes egyéniségévé élete utolsó periódusában lett, a hatvanas évek végétől, ahogy a Mestert beszélgető kritikus, Koltai Tamás pontosítja az előszóban, gondolva a színházi erjedés éveire, s azokra a „fegyverbarátságokra”, melyeket Major ekkor köt Törőcsik Marival, Iglódi Istvánnal, Csizsár Imrével, Székely Gáborral, s másokkal, akik az élete tapasztalatait összegező Majorral találkozva játszanak fontos szerepet a magyar színjátszás megújításában. Nem mintha Major nem lett volna már előbb is jelentős alakja a magyar színháznak, amikor kifejezetten politikai akciónak szánva játszott társaival a Népligetben 1944-ben a *Duda Gyurira* keresztelt *Dandin Györgyöt*, amikor Brecht meghonosításáért ügyködött, amikor Shakespeare időszerszűsítését és korszerűsítését szorgalmazta, bizonyította, s nem utolsósorban, amikor verset mondott, de jelenségé, „Majorrá”, úgy érzem, s ez a könyv is ezt bizonyítja, pályája utolsó másfél évtizedében lett. Olyan volt az élete, művészi pályája, mint egy előadás, amely az utolsó felvonásban fogja össze az előző felvonások töredékeit, részleteit, élénk állítva teljes egészében, színészi, rendezői, színházi emberi mivoltában a főhőst.

Bármennyire is izgalmas olvasni Major Tamás emlékeit a Rajk-ügyről, Illyésről, a drámaíróról vagy Lukácsról, aki az ötvenes években „ellenezett legjobban” *Az ember tragédiájának* színre vitelét, a művész vallomását az az életrajzi monológ attól a fejezettől kezdve lesz, amikor Major tanár úr mikroelemzésekkel mutatja be, mit ért ő a szöveg működtetésén. Amikor Jago három monológját összehasonlítva skicceli elénk Othello elveszejtőjének jellemrajzát, amikor az „ó Romeo, miért vagy te Romeo” kezdetű monológot nem szerelmi vallomásként, hanem egy szituációban elhangzó vitaként értelmezi, amikor ugyanebben a műben a díszlet és a szituációk összefüggését vizsgálja vagy a Shakespeare-dramák befejezését elem-

zi, akkor érezzük a vérbeli színházi embert, aki tudja, hogy „minden szöveg bizonyos kisebb-nagyobb célok elérése érdekében hangzik el, és sohasem annyit jelent, amennyit a leírt szöveg önmagában, hanem mindig annyit, amilyen szituációban, szándékkal, feszültséggel valaki ezt a célja érdekében a színpadon elmondja”. Ettől lesz igazi színház a színház. Így érheti el, nem a világ megváltoztatását, ez merő illúzió, hanem hogy az emberek „elgondolkozzanak” egy-egy előadás láttán, ami emellett természetesen szórakoztathatja is őket. A világ dolgait nem a színházban oldják meg, de a színház ízlést formálhat, láttat, felismertet, rádöbenthet. S ebben látja Major Tamás a színház szenvedélyességének igazolását. S ez a színházszemély hozta közel Majort és azokat a fiatalokat, kaposváriakat, miskolciakat, szolnokiakat és a pesti Katona József Színház-beliakat, akik nem szép színházat akarnak csinálni, akik számára nem az a színház, „amikor szépen mondjuk a szöveget, szépek a jelmezek, minden olyan szép”. S ez vonzotta Majort a világszínház nagy felfedezőihez, ő nevezi így őket, Brookhoz, Mnouchkine-hez is. Róluk szólva vall — közvetett formában — Major Tamás önmagáról is: „Nekem az tetszik bennük, hogy nyugtalanok, hogy nem tudnak semmibe belenyugodni, és ez a mérhetetlen szomjúság maga a színház. A színház végső soron azt a kérdést teszi föl, hogy miért élünk, hogy van-e az emberi létnek értelme. Erre kell felelni valamilyen módon a színháznak.”

Ennek a szándéknak, célnak igyekezett megfelelni egész életében és pályáján, kivált pedig az utóbbi tizenöt évben, a magyar színházi világ egyedülálló, jelenségévé lett színésze, rendezője, szervezője, színházpolitikusa — Major Tamás, kinek alakja írásait, interjúit egybegyűjtő kötete (*A színház nem szelíd intézmény*, Magvető Könyvkiadó, 1985) után ezzel a vallomással monológgal teljesebbé ki immár egyszerű színház-történetként és élő, követendő színházi valóságként.

GEROLD László

EGY BESTSELLER MARGÓJÁRA

Stephen King: *A ragyogás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék — Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986

A horror, a krimi és a lélektani regény hagyományait ötvözi munkáiban Stephen King, aki több címszóval is szerepelt már azokon a nyugati bestsellerlistákon, amelyeket az eladott példányszámok alapján állítottak össze. Könyvei lebilincselő, izgalmas olvasmányok. Közülük *A ragyogást* fordították le a legtöbb nyelvre (magyar fordítója Prekop Gabriella). Sikeréhez nagymértékben hozzájárult a belőle készült film, melyet 1980-ban forgattak *The Shining* címmel; a főszerepet Jack Nicholson alakította, a rendező pedig Stanley Kubrick volt.

Fogaskerék módjára illeszkednek egymásba a történet legapróbb, legjelentéktelenebbnek tűnő elemei is, folyamatosan előrendelődnek a cselekmény, melynek végül egyetlen szála sem marad elvarratlanul. Minden fordulatot aprólékosan előkészít a szerző, azok mégis váratlanul érik az olvasót. Utólag könnyű rájönni, hogy az első látásra szokatlan események voltaképpen motiváltak, és természetesen mindig csak annyit árul el előre az író, amennyi a feszültség permanens fokozásához szükséges. Az intő előjelek már-már motívumokként ismétlődnek a regényben: a KELLOGEM felirat eleinte akkor sem mond sokat, ha netán az olvasónak sikerül rájönnie, hogy a szó fordítva olvasandó, mint ahogy azt sem lehet kitalálni, hogy a tetőjavításkor előkerülő darazsak miféle rejtélyes mítosz szereplői; végül persze az is kiderül, hogy miért érdekes a sokat emlegetett 217-es szoba, és mi célt szolgál az aeroszán. Az „előrejelzések” sorában irodalmi vonatkozású elemeket is találunk. Nem véletlenül került a kötet élére mottóul Edgar Allan Poe *A vörös halál álarca* című novellájából vett részlet, az álarcosbál ugyanis mindig jó alkalmat kínál arra, hogy a szereplők másik arcukat mutatva jelen-

jenek meg, vagy akár különböző korok jellegzetes figurái terelődjenek össze. Az álarcok levétele mindkét mű esetében rémségek, misztikus események forrása. Olvasás közben eszünkbe juthat egy másik Poe-novella, *Az Usher-báz vége* is: mindkettőben a pincében lezajló események okozzák a borzalmat és félelmet megtestesítő épület pusztulását.

A veszélyeztetettség érzését annál hatásosabban tudja megjeleníteni az író, minél elvontabb és megfoghatatlanabb az, ami a szereplők létét veszélyezteti. Stephen King egyszerűen A Rossznak nevezi mindazt, amit a szálloda magába szívott 1910 óta. A gonoszságot és bűnt megtestesítő rosszal szemben áll a gyermeki tisztaság, amely az alkalmi gondnok kisfiában ölt testet, aki ráadásul földöntúli képességgel rendelkezik: RAGYOG. „Néha, amikor nagyon erősen gondolt valamire, furcsa dolog történt vele. A dolgok — az igazi dolgok — eltűntek, és ő olyasmiket látott, amik nem is voltak ott.” Hallorann, a néger szakács megárazza meg először a kisfiúnak, hogy a ragyogás szokatlan képesség, amely időnként lehetővé teszi, hogy valaki felidézzen a tudatában olyan eseményeket, amelyek a múltban történtek meg vagy a jövőben játszódnak le. Azok az emberek, akikben megvan ez a képesség, szavak nélkül is kommunikálhatnak, akkor is, ha eserleg távol vannak egymástól. Hallorann így éli át Danny segélykérő üzenetét pár száz kilométerre a Panoráma szállodától: „Mintha valaki pszichikai puskát szorított volna a halántékához, és belelőtt volna egy 45-ös kaliberű sikoltást.”

A lélektani horror számára keresek sem lehetne megfelelőbb helyszínt találni egy hóakadályokkal elzárt hegyi szállodánál. A háromtagú családból előlétele alapján csakis az apa lehet az, akit elsőként behalóz. A Rossz: angol-

tanár volt, állásából azért bocsátották el, mert megverte az egyik diákját; egy másik alkalommal felindultságában eltörte kisfia karját; visszaemlékezéseiből az is kiderül, hogy némi családi terheltséget is örökölt, amit csak tetézett mértéktelen alkoholfogyasztása. Éppen az alkoholizmus miatt labilissá vált egyénisége lesz a Panoráma ódon falai között lejátszódó borzalmak forrása.

Műfaji sajátosságnak számít, hogy a regényben nincsenek „üresjáratok”, a ritmikusan ismétlődő késleltetések is szervesen épülnek az események láncolatába; az idősk-váltások mindig funkcionálisak. A dőlő betűvel szedett részek túlmutatnak szövegekörnyezetükön, a bekövetkező eseményekre irányítják a figyelmet. A megjelenítésben fontos szerepet játszik az álom, a hallucináció, az érzelmi családás, a képzelet és a vízió. Meglepő, hogy időnként a regény „önmeghatározásra” is

törekszik, egy példa a sok közül: „A valószerűtlenségnek határai vannak; ez az egész kezdett szürreális bújócskára hasonlítani.”

A könyvben a fontosabb eseményeknek megvannak az előképei, mindegyik előtt a ragyogó kisfiú fantáziájában, melyek tragikus jelentésüket csak később nyerik el. A regény szerkezetére ezért jellemző a szimmetrikus felépítés: ugyanazok az elemek (olykor ellenkező előjellel) előfordulnak a bevezető és a zárórészben: a katonát a meredség érzetéként is visszatér; a stigma egyrészt a test és a lélek sebezhetőségét jelenti, másrészt a rovarok vészjósló jelenlétét. Hallorann felbukkanása ugyancsak szimmetrikusan történik a szövegben, éppúgy, mint a *Danny* című fejezetre reflektáló *Tony*. Az *Arnyéksországnak* pedig az *Álomország* a megfelelője.

KONTRA Ferenc

MÉG EGYSZER: PAP JÓZSEF VERSEINEK MACEDÓN FORDÍTÁSÁRÓL

A Híd 1986. decemberi számában jelent meg Szilágyi Károly kollégabarátom kritikája — Ceruzajegyzetek egy összevetés nyomán —, amelyben Pap József verseinek macedón fordításairól (Jozsef Pap: *Zsiv predel*. Makedonszka revija, Szkopje, 1985). Köszönöm, hogy időt szentelt fordításaimnak az eredetivel való aprólékos összevetésére, de kénytelen vagyok reagálni néhány észrevételére.

Az *Allásfoglalás* c. versből tényleg „elsikkadt” a második versor: „Szálfaerős derekuk se”. Szerencsére a vers macedón fordítása előbb is megjelent (*Szovremenoszt*, 1984. 7—8. szám) a kimaradt verssorral — „Ni nivnata drenovita sztava” — együtt. Hasonló eset történt az *Aranyfonál* c. verssel, amelynek kötetbeli fordításából kimaradt az utolsó négy sor — „A gyengéd és törékeny / Lengyel János / Aranyfonalat / Az örökkévalóságba” —, amely fordításban így fest: „Szlabiót i krsliv / Janos Lengyel / Zlatna

niska / Vo vecsnoszt”. Ez is, beismérem, baj. Valamennyire megnyugtat, hogy ez a vers is integrálisan megjelent valamelyik jugoszláviai forradalmi versantológiában, és elhangzott a szkopjei rádióban is, ha ez vigasz lehet szerzőnek, fordítóknak.

Sajtóhiba továbbá a „brak” helyett a „bran” a *Tisza* fordításában. Ebben a versben viszont van egy szó, amit nem lehet macedónra lefordítani: a „tiszavirág”. A szerbeknél ez „tiskicvet”, a bolgároknál „jednodnevi cvet”-nek fordítják, amit én is átvettem. A „nyár derekát”-t így fordítottam: „kol-kot na letoto”, ami nem tetszik Szilágyinak, de nálunk is, érdekes, népi nyelvünkön ugyanez a jelentése, mint a magyarban, sőt költői szempontból is nagyszerűen hangzik. Tehát a „kolk” szó nálunk sem csak testrészt jelent, hanem valaminek a felét is. A franciák is azt mondják: quene de l' hiver, jelentése pedig: a tél farka, azaz vége. Maradjunk még a *Tiszánál*, melynek

utolsó verssorát („Mi meg álmodzunk”) így fordítottam: „Nasz ne nadoli szon blazsen”, aminek tulajdonképpen ugyanaz a jelentése, mint az eredetiben, csak más szavakkal, más költői kifejezéssel. De nem azt jelenti, ahogy Szilágyi értelmezi: „minket meg elnyom az áldott álom”, mert a „nasz ne nadoli” nem azt jelenti, hogy elnyom, hanem elvisz, elkap, elcsábít stb. Azaz: nem szunnyadásról, hanem merengésről van szó.

A *B. Sz. Gy. képei előtt* c. versben a „kezes világ”-ot valóban nem „szelíd világ”-nak fordítottam, ahogy pontosan megfelelné, hanem „racsniot szvet”-nek, mert arra gondoltam, hogy világát a festő kézzel formálja. Első asszociációmra „hallgatva” hagytam meg ezt a szép hibát, abban a reményben, hogy a szerző megbocsát, mert kaptunk egy erős metaforát, amely a festő életfilozófiáját s a festészet lényegét is kifejezi.

Végezetül pedig annyit, hogy egyáltalán nem értek egyet öreg barátommal, Radó Györggyel — nem is ér-

tem, Szilágyi miért idézi. — aki szerint a versfordítás a kompromisszumok művészete. Ellenkezőleg! Szerintem a versfordítás egy nagyszerű és ártatlan művészet, a szeretet, a barátság és a szépség művészete; nagy vállalkozás, nagy próba: Merészség. Én évek óta ugyanolyan szeretettel fordítom Pap József (és a többi vajdasági magyar költő) verseit, mint Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Illyés, Juhász, Tandori stb. stb., mint Hugo, Verlaine vagy Szeferisz, Ritszosz verseit, arra a nyelvi ösztönökre hagyatkozva, ami gyerekkoromban alakult ki bennem, amikor a magyar nyelv szépségét, dússágát és nagyszerű tulajdonságait megismertem. Nem hagyatkozom semmilyen szótárra, ahogy Szilágyi gondolja, mert tudniillik nincs is magyar—macedón szótár. Ez a munka is, hej, egész biztosan rám vár. Ha sor kerül rá, akkor szívesen felkérem Szilágyi Károlyt is, legyen segítségemre.

Paszka! GILEVSZKI

S Z Í N H Á Z

MENYEGZŐ

Otromba, népbuító, ostoba, zagyva, gusztustalan előadás. Pedig láthatóan aktuális, politizáló, felrázó, fejbe kólintó kíván lenni. Csakhogy kidolgozatlan, következtelen, művészietlen: *eszközök és gondolatok szalmakazla*. Nem nyers szókimondása zavar, ez a kocsmához és a lümpenzereplőkhöz illik is, s azt is megértem, hogy megpróbálták, szűkségét érezték szlovénből bácskai magyarra változtatni Rudi Šeligo darabját, mert — elsősorban vidéki vendégszereplésekre gondolva — felismerték benne az öntudatra rázás lehetőségét. De az előadás készítői a tudatformálás legprimitívebb módját választották. S ahelyett, hogy

Rudi Šeligo: *Menyegző*. Szabadkai Népszínház. Fordító: Németh János. Rendező: Branko Brezovec. Jelmez: Bjanka Adžić-Ursulov. Dramaturg: Sziveri János. Zene: Murényi Mátyás. Színészek: Kovács Frigyes, Faragó Edit, Szel Péter, Ferenczi Jenő, Bada Irén, Dóró Emma, Arcson Rafael, Albert Mária és Sebestyén Tibor.

a nézőt arra kényszerítenék, szembesüljön önmagával, ismerje fel: emberként másként kell élni, meggondolatlan cselekedetei káros, embertelen következményekkel járhatnak, az előadás a legócskább szórakoztatás szintje alatt van. Nem ismeretlen az ún. totális negatív példa gyakorlata, alkalmazása, de mögüle nem hiányozhat a művészi szervező elv, amely az előadás elemeit műegésszé formálja. Az előadás készítői — elsősorban Branko Brezovec rendező és Sziveri János dramaturg-átdolgozó — olyan vásott gyerekekre hasonlítanak, akik számára kizárólagos cél és élvezet a pusztítás.

Rudi Šeligo a kranji külváros lecsúszott, félresikerült egzisztenciái közül választja szereplőit, akik egy vasárnap délután, amikor megáll az idő, semmi sem történik, s talán ezért születnek ekkor a legképtelenebb ötletek, történik ekkor a legtöbb öngyilkosság, pusztá szórakozásból megrendezik a két félnótás menyegzőjét, borgőzös gonoszkodással becsapják a két szerencsétlent, akik évek óta hiába kilincselnek, könyörögnek törvényes engedélyért. A játék tragikus véget ér.

Még ha tudjuk is, hogy az igazi művészet esetében a lokalizálás szükségtelen, mert hová jutnánk, ha minden másutt írt művet magyarítanánk vagy bácskaisitanánk, való tény, hogy a *Menyegzőhöz* hasonló, döbbenetes történet hatása nagyobb, ha benne a néző saját környezetére, világára ismer. S ez részben lehetne is magyarázata, talán igazolása is a szlovénból magyarra történő átírásnak, ha nem lépi át adaptálói feladatkörét Sziveri János. Ő ugyanis nem ismerve korlátot, annyira átdolgozta Šeligo művét, hogy az Sziveri-darabbá lett. A neveket lehet magyarra változtatni, a favágóból lehet kőműves, a szlovén történelmi utalások magyarral helyettesíthetők, bár ez már vitatható, mert kérdés, hogy Črtomir herceg megkeresztelése a Savicánál nem mélyebb gyökerű-e a szlovéneknél, mint Szent István emléke a bácskai magyaroknál. Sőt a szlovén író nemzetét eszméltető szándékkal sértő megjegyzései is átírhatók, ha ez hasonló szándékkal történik. Mindez lehetséges. Lehet Kraljević Markóból Toldi Miklós, lehet a kísérezzenét magyar számokból összeállítani, bár nem valószínű, hogy egy külvárosi kricsmiben Karády, Honthy, Sárdy, Koncz Zsuzsa énekel, még kevésbé, hogy Liszt, Kodály, Weber, Debussy szól, még ha rádió is van bekapcsolva a söntésben, főleg ha maga a csapos lány énekl a csantavéri kisbicskáról szóló ordenáré nótát. De az már vitathatatlan, hogy ha valaki a teljes átírást választja, akkor az eredetiben gyakran előforduló szlovén népi hiedelemvilág minden egyes mozzanatát megfelelő bácskai vagy magyar vonatkozásokkal kell helyettesítenie, esetleg ennek érdekében nem ártott volna szakembert is konzultálni, de semmiképpen sem lett volna szabad meglegedni csupán néhány ötletszerű megoldással, kivált, ha a fordítás nemcsak annyira erőtlen, hanem magyartalan és értelmetlen is, mint a műfordításban semmiképpen sem jártas újságíróé, Németh Jánosé. De hogy a folklór vonatkozások teljes és pontos he-

lyettesítése elmarad, abból látszik, hogy Sziverinek más volt a célja, mint hogy szlovénből bácskai magyar drámát csináljon. Betétei bizonyítják, hogy politizálni akar, ami nem idegen a színháztól, sőt, de ezt otrombán, bután teszi. Amikor a darabbeli Tudathasadásos szabad versre emlékeztető monológban meséli el Lenke és Gyuri, a két gyengeelméjű történetét, hogy hétről hétre utasították el az egyházi és az állami szervek meg-megújuló házassági kérésüket, akkor a magyar előadásban a Tudathasadásos inkább így monologizál: „minket nem bánt senki / szabadok vagyunk álompolgárok / azt gondolunk amit akarunk / nekünk a szabadság / a bögyünkben van / mi fölvilágosult szabadosok vagyunk / gyökér ami lenről leig ér / s jellemünk a küllemünk / minket nem fog járvány: himlő pestis / nekünk anyánk a közgazgatás / és társadalmi tulajdon az apánk”. Olyan, mint egy kusza, a nagyotmondás látszatában tetszelgő, gyenge Sziveri-vers. Nem ez az egyetlen ilyen hely a „műben”. Ugyancsak Tudathasadással idézteti Domonkostól a *Kormánytörésben* egy részletét, őneki jut eszébe egy Petőfi-idézet, s ő — nyilván a dramaturg szócsöveként — keveri be a történetbe 1956-ot és 1968-at is, pletykai szintű politizálgatással. Mindennél bántóbb azonban a két alábbi részlet: amikor Gyuri a férfi-gyermekágyban fekszik, „szülni készül”, hogy megtévesse az ártó szellemeket, addig Lenke az ég felé meredő asztallábakra gyertyát tesz s közben Kosztolányi versét, az *Üllői úti fákat* mormolja, ennél is gusztustalanabb a Sírásó megjegyzése, hogy a Tudathasadásoshoz hasonlókat „annak idején 42-ben Újvidéknél be a jég alá . . ., ott buzerálják egymást az örökkévalóságban”. Akármi van a szlovén szövegben, az átirásnak ez a formája több, mint meggondolatlanság vagy komolytalanság, égbe kiáltó butaság, ami jobban bánt, mint hogy Šeligo nyomán ezt írja: „magyarok konzervált szarban”!

A megjelenítés semmiben sem különbözik az átdolgozásnál. A rendező képtelen megteremteni a kezdő jelenet hangulatát, a vasárnap délutáni kocsmái unalmat, ami kiváltója a tragikusan végződő szórakozásnak. Egy végsőkig natúr környezetben a színészek kicsavart teatralitással mozognak. Akárcsak a *Madách-kommentárokban*, itt is következetlen a folklór elemek felhasználása, hiteles helyet álnépi szokásokat látunk, aminél zavaróbbak az olyan ötletek, mikor a nászéjszakát követően nemzeti színű zászló rúdjaival emelik ki Lenke alól a véres lepedőt. Általában teljes a zürzavar, összevissza rohangálnak a színészek, s ez akkor is megengedhetetlen, ha nem hazai színpadon, másutt, vendéghátékon történik, ahol mások a föltételek. A színjátás meggyalázása ez, amire a *Menyegző* színészei kényszerülnek. Valóban csak kettőjük nevét lehet megemlíteni, Kovács Frigyesét (Gyuri) és Faragó Editét (Lenke), akik nem egyenletesen, esésekkel, üresjáratokkal, de alakformáló szándékkal, s olykor sikerrel látják el feladatukat.

Az előadás teljes csődjéhez tartozik a botcsinálta fordítás, a nem

működő telefonról megtudjuk, hogy „romlott”, a Tudathasadásos így jellemzi állandó beszédigényét: „En mindig csöndben vagyok, csak ő termel a számban...” A munkaképtelen itt „használatlan”. A Nincs miből helyett „Nincsen nekünk” lesz. „Nem tudok a pult mögött állni és tartani a kart”, mondja Gyuri, s ki érti, mire gondol. A Tudathasadásos pedig így beszél, közvetlenül az előtt, hogy Domonkos-versrészletet idéz: „A történelem tévedés, hogy lesöpri a faleveleket az ott-hon küszöbéről, és ok nélkül kinyitja az ajtót, mert hogy az ember sziget... és nincs hová lehajtani a fejét!” Ez zagyvaságnak is sok, akárcsak az életfilozófiaként, összegezeként elhangzó replika: „És alattam is eltörök egy léc. (?) De nem fontos, és nehéz, sötét nap költözik a légzőkosárba (?), és világos lesz mint az ünnep, de ugyanakkor éjszaka is, mintha már a bearanyozott küszöbön lennél, és sem világosságot, sem a vaksötétet nem lehet érezni...”

Pontosan ilyen az előadás is.

Érthetetlen. És végtelenül ostoba. Káros.

GEROLD László

TELEVÍZIO

BETEMETETT VUČJAK

Nagy ambícióval készült a Zágrábi Televízióban Miroslav Krleža *Vučjak* című drámájának tévéváltozata. Hatalmas apparátus és majd egy év állt a kivitelezők rendelkezésére, mert olyan sorozatot kívántak forgatni, amelyre majd külföldön is fölfigyelnek. Az ambíciókat bizonyítja, hogy még a forgatás közben is változott kilenc a szöveggönyv, módosultak az elképzelések, és végül a tervezett kilenc részből tizenöt lett. A sorozat kárára történt mindez, mondjuk ki azonnal.

Majd négy hónapon át vonszolta Ivo Štivičić szöveggönyvíró és Eduard Galic rendező Krešimir Horvat bölcsészabszolvenst, újságírót, az átlótt tüdejű egykori frontharcost a Narodna sloga zágrábi szerkesztőségétől a boldogságot ígérő, isten hát mögötti Vučjakig, majd onnan is tovább, hogy e hosszú utazásba végül mi, nézők is belefáradjunk. Valahogy túl nagy volt a nekifutás, túl sokat reméltünk, és végül az

Vučjak. Miroslav Krleža drámája nyomán televízióra alkalmazta: Ivo Štivičić. Rendező: Eduard Galic. A főbb szerepekben: Rade Šerbedžija (Krešimir Horvat), Mustafa Nadarević (Benčina), Milena Dravić (Marijana), Mira Furlan (Eva), Ivo Serdar (Wenger), Boris Dvornik (Boros Gyula), Zvonko Lepatić (Pantelija), Fabijan Šovagović (Lazar), Vlatko Dulić (Polugan). Készült a Zágrábi Televízióban. Sugárzás: 1986 októbere és 1987 januárja között.

első nyolc részben alig történt valami említésre méltó. A drámaíró társ-szerzői kitaláltak egy történetet, némi korrajzot is adtak a tízes évek végének Horvátországról, de hiányzott a gondolati mélység, hiányzott az első világháború Krleža életművén keresztül történő kibontakozása, a krležai opus áttekintése, s az a kegyetlen horvát valóság, ami az író mindenekelőtt foglalkoztatta. A lekerekített történetekben nem volt kellő feszültség és fordulat, csupán néhány típus jellemábrázolása sikeredett jóra, de még ezek is elsikkadtak a mesterségbeli sztereotípiákban.

Tartalmi és terjedelmi okokból kifolyólag is a keretjáték elemzésével kell kezdeni. Sokáig nem értettük, hogy a sorozatban miért kaptak oly jelentős helyet a „zöld káderek”, amikor a drámában ezek a katonaszökevények szinte alig vannak jelen. Ők sebesítik meg a városból kiábrándult és a falun menedéket kereső Horvatot, és az ő cinkosuk a nagyvilági nő, Eva. Ennyi tehát drámabeli szerepük. Ezzel szemben a tévéfilm majdnem főszereplővé léptette elő Benčinát, a zöld káderek vezérét, aki mindvégig jelen van a filmben, hogy a drámabeli befejezés megváltoztatása után még menedéket is adjon a szökésben levő tanítónak és szeretőjének, Evának.

Štivičić és Galić tehát történetet mesél a zöld káderek és a főhős esetről, indítva azzal, hogy Horvat és Benčina egyszerre sebesülnek meg, s ezután kerül az előbbi a szerkesztőségbe újságírónak, az utóbbi pedig a hadikórházba, hogy a srapszeliszilánk okozta sebek begyógyulása után színlelt betegként továbbra is ott maradjon és szervezkedjen. Amikor élete veszélybe kerül, megszökik a kórházból, és ő lesz a zagorjei zöldek vezére. Katonáival grófi birtokokat és a hadászatból gazdagodó kereskedőket fosztogat, semmibe veszik a monarchia törvényeit, és ítélkeznek is, ha kell. Maga Krleža jegyzeteiben így ír a zöld káderekről: „Politikai platformjuk, vezetőjük és értelmiségijük nem lévén, eleve nem jelentettek komolyabb erőt.” A *Vučjake*ban Horvat sebesülésének példájával is arra utal, hogy az igazság szolgálatában sem álltak mindig. A tévéfilmben viszont igen, olyannyira, hogy az ő történetükbe ágyazva látjuk magát a drámát, illetve a dráma televíziós földolgozását.

Hogy igazolják is ezt a keretet, a tévéfilm szerzői a sorozat utolsó részében — miután Eva nem lövi le, hanem csak leüti Pantelija csendőrparancsnokot — ahelyett, hogy „nyitva maradna az ajtó” és „süvitene a szél”, jelezve az innen nincs továbbot, szökni hagyják őket. Inkább krimibe, mintsem drámába illő mindaz, ami ezután történik: a csendőrök és a falu lakosai üldözőbe veszik Horvatot és Evát, és amikor már a nyomokban vannak, az erdőből megszólalnak a zöldek puszkái... A káderek tehát menedéket biztosítanak számukra, de csakhamar újbóli szökésre kényszerülnek, mert egy bárónő megerősöztetése közben (!) a tettes katona elárulja rejtekhelyüket. Ezzel sincs azonban vége: Horvat, Eva és Benčina élve megússza a vérfürdőt, tovább szök-

nek, s így útközben Horvat alkalmat kap zárómondatára is, miszerint: „a háborúban a vereség mindig csak vereség, és mi mindig vesztesek voltunk”.

A keretjátéktól mást vártunk, mint amit a tévéfilm fölkínált: Krleža-képünk kiteljesítését reméltük, a horvát kérdés körbejárását, s végső soron az életmű e szakaszának, szerteágazó szálainak összefogását. Ezzel szemben, úgy érzem, ez a történet nem hozza Krležát a maga élet- és tárgyismeretével, hanem olcsó és gyorsan fogyasztható (és feledhető) szellemi árut kínál föl.

Mintha Štivičić és Galić mindent Rade Šerbedžija színészi tehetségére bízott volna. Úgy vélhették, benne olyan egyént találtak, aki egyéniségével megnyeri majd a közönség rokonszenvét. És Šerbedžija minden tőle telhetőt megtesz. Amikor Krleža-szöveget mond, bensőségesen közvetít átélt gondolatokat, de igazán hiteles csak abban a három-négy részben tud lenni, amikor az újságíró Horvatot alakítja. Az emberibb világba vágó fiatalember kálváriáját meggyőzően járja körbe, kiélezve a környezetével folytatott harcot és a kitörési kísérleteket. Tulajdonképpen még az sem annyira zavaró, hogy a szerkesztőségben merészen lázadó s cselekvő ember a faluba érve már inkább csak elszenvedi sorsát, s nem cselekvésre alkalmas egyén. Útközben történt sebesülése hagy irt, a filmben azonnal nyomot a lelkébe, s ő tulajdonképpen belecspöppen az emberek közötti farkasviszonyba. A filmben tompított mindennek az éle; a rafinált paraszttrióval folytatott párbeszéd éppúgy, mint a Marijana és Eva közötti viszony. A film puhábbá teszi a drámában kegyetlenebb formában jelentkező eseményeket. Vita tárgyát képezheti, hogy szükségszerű-e a tompítás, az él elvétele. Tudjuk, hogy a film szükségszerűen át kell hogy alakítsa a dráma szerkezetét, de az ilyen csorbítás nem mindig indokolható. Nem elég átmenteni a dráma fővonalát, a harsányabb fogalmazásra is szükség van. Különösen Krleža esetében.

A filmnek tehát nem sikerült a külső jelek ábrázolásával mélyebbre hatolnia. És sok figura nem belülről épített. Elsősorban a két nőalak: a filmben például többnyire csak férfifalóknak ismerjük őket, holott Marijana véresen küzd saját, apa nélkül maradt gyermekei egzisztenciájáért is. Evában sem érezzük, hogy Horvat sorsának előrejelzője, ő is a nagyvilágból érkezett és a falusi sárba beleragadt ember.

Nyilván sokkal jobb sorozatot sikerült volna készíteni, ha Štivičić és Galić a *Vučjake*n csak a legszükségesebb változásokat hajtja végre, s tartalmát, hangulatát és nem utolsósorban művészi céljait tekintve drámahű filmet készített volna, annál inkább, mert a *Vučjake* máig időszerűséggel bíró mű az ember—valóság—hazugság háromszögről.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

OLÁH SÁNDOR EMLÉKKIÁLLÍTÁSÁRÓL

Városi Múzeum, Szabadka, 1986. XI. 23.—1987. I. 18.

Szabadka festő-krónikása, a tragikus sorsú Oláh Sándor születésének századik és halálának huszadik évfordulójára rendezték meg régóta tervezett retrospektív kiállítását, s ebből az alkalomból jelent meg a Forum Könyvkiadó és a szabadkai Városi Múzeum közös kiadványaként az *Oláh Sándor* képzőművészeti kismonográfia.

Különösen jelentős ez a retrospektív kiállítás, mert ez ideig ritkán láthattuk egy helyen Oláh Sándor munkáit. Kevés önálló tárlata volt, az elsőre csak 1961-ben, hetvenöt éves korában került sor, amikor művészetének tisztelői, Dévavári Zoltán és Dévics Imre mintegy negyven alkotását gyűjtötte össze és állította ki. Oláh, habár ekkor már súlyos betegségben szenvedett s magatehetetlen volt, még láthatta a tárlatot, s élete alkonyán még egy elismerésben részesült, 1962-ben Szabadka város Októberi díjával jutalmazták.

Annak ellenére, hogy önálló tárlatai nem voltak, gyakran szerepelt kiállításokon. Először 1907-ben, a pesti Múcsarnokban mutatkozott be a nagyközönségnek, legutoljára pedig 1966-ban Szabadkán a hagyományos májusi tárlaton, amely halálának másnapján nyílt meg, s amelyen egyik csendéletének keretén gyászszalaggal jelezték, hogy elhunyt minden idők legszabadkaibb festője. Oláh népszerű és nagy megbecsülésnek örvendő részvevője volt ezeknek a közös kiállításoknak. Zomborban, Újvidéken, Verbászon, Becskereken és a két háború közötti Vajdaság számos más helységében ismerték, Pesten és Szegeden is kiállított, Belgrádban is láthatta a művészetpártoló közönség, 1956-ban a Szerb Képzőművészek Egyesületének tagjaival együtt szerepelt.

Kiválóan értett a szakmájához. Mindig igazságos ítéleteket alkotott művésztársairól, nagy tekintélynek örvendett, pedagógusi és szervező tevékenységéért egyaránt megbecsülték, a képzőművészek egyesületének egyik alapító tagja, aki a két háború közti vajdasági képzőművészeti életben vezető szerepet játszott. De igen korán, már a húszas években, amikor betegsége kezdődött, bezárkózott saját műtermébe. Lassanként magányos alakjává vált festészetünknek. Akkoriban a müncheni realizmus és a naturalizmus jegyében alkotott. Tökéletes vonalak, ügyes elrendezés, egy kissé erőteljesebb kék akcentus kolorításában — ez jellemzi munkáit. Önkéntes száműzetésben, az egykori bérpalota épületében, a mai Nušić utca 2. szám alatt alkotja meg azokat a munkáit, amelyek alapján művészetét ma is értékeljük.

A háborús korszakból, minthogy nem sokat dolgozott, kevés alkotása

maradt fenn. De a háború utáni festészete újra szárnyra kel, és ekkor a szocialista realizmus szellemében alkot. Az idő azonban könyörtelenül eljárt felette: amíg ő a *Bunyevác lányokat* (1953—1954) selyembe és aranyba öltöztette, s népszerűsége nőtön nőtt, tanítványai már túlhaladták festészetét, lendületesen, alkotókedvüket felszabadítva, a lírai expresszionizmus jegyében alkottak.

A kritikások legutóbbi alkotói korszakát is felmérték már. Ez ideig azonban azokat a festményeket nem ismerhette a nagyközönség, és a szakma sem, amelyek testvérének, Oláh Józsefnek a gyűjteményében voltak. Nem szabad azonban megfedkezni arról, hogy a kiállítás anyaga így sem teljes, s hogy az Oláh-opus még számos meglepetést tartogathat.

A Városi Múzeumban megrendezett retrospektív kiállítás nagy jelentőségű. Tíz-egynéhány olyan alkotást mutat be, amelyek azt bizonyítják, hogy szükség lenne az Oláh-opus revidálására, s körülbelül ugyanennyit azok közül, amelyek csak egzisztenciális kényszerből jöttek létre, s jócskán rombolják a festőről alkotott korábbi képünket. A kiállítás erénye és hibája tehát ugyanaz, okai az anyag válogatásában és összeállításában keresetők. A nyolcvan kiállított munka helyett kevesebbet is bemutathattak volna a tárlat rendezői, szigorúbb szelekcióval ugyanis meggyőzőbben lehetett volna bizonyítani, hogy Oláh Sándor jelentős helyet foglal el a század vajdasági festészetében.

Ezen a tárlaton láthattuk először például a *Kék ruhás nő* (1907) című festményét, amelyet a plein air festés jellemez, és amely Nagyban hatásaként jelentkezett a pesti iskolában. Ekkor már felismerhető a tehetséges fiatalember kivételes festői érzéke és alapos szakmai felkészültsége, ami igen hamar elismerést szerzett számára. Az 1907-ben és az 1911-ben festett *Őnarcképpel*, valamint a *Festő a szabadban* című, 1910-es alkotásával együtt századunk első évtizedének kiemelkedő teljesítményeként tarthatjuk számon.

A kék sötétség pasztellörvénye előtti sárga villanás, a fehér beütések, a sárgásbarna könyv megnyugtató melegsége az 1915-beli, *Nárciszoké* című csendéletén azt bizonyítja, hogy a temperamentumos, ámde kellő önfegyelmel alkotó, nagy szaktudással rendelkező festőnek kifinomult érzéke van a koloritás iránt.

A *Zöld harisnyás lány* (1933), amelynek impresszív részlete a mostani kiállítás plakátján és a monográfia fedőlapján látható, az 1933-ból való *Őnarckép* lélektani mélysége, valamint 1934-ben készült pasztellje, az *Eva portréja* tette Oláhot a két háború közötti festészet kiemelkedő alakjává, aki ekkor hozza létre legértékesebb munkáit, s ekkor válik végérvényesen Szabadkának és polgárainak autentikus krónikásává.

Oláh Sándor a negyvenes években is arra törekedett, hogy megőrizze fiatalságának lángoló színeit. Ebbéli kísérlete azonban betegsége és első sikereinek távolsága miatt hiábavaló erőfeszítésekbe torkollt. Mű-

vészi igényessége azonban továbbra is megmaradt. Festményeinek színvonalára elkor sem csökkent, a magány méltóság teljes magatartást eredményezett, festői technikáját a tökélyig fejlesztette. Utolsó képei dermedt-kékbe merevedtek, a nyugodt, polgári felszín alatti őszinte, kreatív egyéniséget mutatják meg, mélyen átélt emberi drámáról tanúskodnak.

Az „elátkozott festő” megrázó vallomása s a vidéki művész drámája teljességgel ki-előttünk a szabadkai kiállításon. A huszadik századi vajdasági festészetről szólva ezután már semmiképpen sem lehet megkerülni Oláh Sándor munkásságát. S ehhez nagymértékben hozzájárul a Forum Könyvkiadó a festő képeinek legjavából összeválogatott, kiváló reprodukciókat, a Városi Múzeum custosa, Baranyi Anna kétnyelvű tanulmányát, a művész kiállításainak jegyzékét és a festői pályáját végigkísérő cikkek bibliográfiáját tartalmazó, tehát tartalmas képzőművészeti kismonográfiája is.

T. É. fordítása

Bela DURANCI

UNIVERZÁLIS REND

Max Bill kiállítása Belgrádban

A modern művészet rendkívül változatos története két szélsőséges álláspont között kavargó: az egyik a művészeti tevékenység végtelen kitágításáért száll síkra, a másik pedig a művész eszköztárát és társadalmi szerepét igyekszik minimálisra szűkíteni. Az előbbi szerint a véletlenszerű tárgyválasztástól egészen a politikai cselekvésig bármi művészet lehet, az utóbbi pedig szigorúan kipurcellázza, hogy például a festőnek mit szabad és mit nem. Az egyik álláspont célja, hogy a művészet oldódjon fel az életben, a másik pedig azt hirdeti, hogy a művészet maradjon csak tiszta művészet. „A festészetnek csupán tiszta plasztikai elemekből szabad felépülnie, vagyis síkokból és színekből” — írja Theo van Doesburg, majd így folytatja: „A piktorális elemeknek önmagukon kívül nincs semmi más jelentésük, amiből egyenesen következik, hogy önmagán kívül a festészet sem rendelkezhet semmi egyéb jelentéssel.” Az idézet az úgynevezett konkrét művészet 1930-as manifestumából való, és tipikus megfogalmazása annak a reduktivisták művészetszemléletnek, melynek egyik legmarkánsabb képviselője a svájci Max Bill. A belgrádi Nemzeti Múzeumban megrendezett nagy, retrospektív kiállítása arról tanúskodik, hogy szinte pontról pontra azt valószínűsítette meg, amit Theo van Doesburg manifestuma meghirdetett: egy olyan személy feletti, egzakt, univerzális művészetet, melynek semmi köze a „valóság bonyodalmához” (Hegel); ellenkezőleg, önnön alapját a

matematika platonikus világában jelöli ki, és egyetlen célja, hogy különféle mennyiségi viszonyokat tegyen láthatóvá.

Ez a művészet egyáltalán nem vállalkozik a látható-tapintható világ semmiféle megjelenítésére. A képeken színes mértani alapelemeket látunk, melyek matematikai pontossággal kiszámított viszonyban állnak egymással és a kép keretével. A szokásos szóhasználatlalt azt mondhatnánk, hogy absztrakt képekkel van dolgunk, maga Max Bill azonban éppen ellenkezőleg, konkrétnek nevezi őket. Az elnevezés is, az első indoklás is Theo van Doesburgtól származik. Érvelése szerint nem arról van szó, hogy a művész az őt körülvevő bonyolult, konkrét látványt fokozatosan a lényegre kifejező mértani szerkezetté absztrahálja — ahogy az például Piet Mondrian esetében történt —, hanem fordítva: absztrakt matematikai gondolatokat tesz érzékileg felfoghatóvá, tehát konkrétá.

A híres Bauhaus geometrikus szemléletén nevelkedett Max Bill a harmincas évek közepétől napjainkig ennek a koncepciónak a jegyében alkot. Az egzakt, univerzális matematikai rend érdekében minden más hatásról lemondott: képeivel semmit sem kíván szimbolizálni vagy allegorizálni, a lírai és szentimentális tartalmakat gondosan háttérbe szorítja, a figurális utalásnak még a gyanúja sem merülhet fel képein, óvakodik attól is, hogy sík felületen térillúziót keltsen, mi több, még személyes kézjegyet is eltitkolja. Ebben a művészetben éppúgy nincs helye a személyes önkifejezés romantikus programjának, ahogy a matematikában sem az az érdekes, aki egy-egy tételt kigondolt, hanem maga a gondolat. Éppen ezért színeit gépies egyenletességgel viszi fel a vászonra, a nagy, homogén színfelületek közötti határt pedig hihetetlen pontossággal vonja meg. Az egyes elemek elrendezésének tökéletességét egy-egy képen belül egzakt kompozíciós és aránytörvények szavatolják, a sorozatok rendezőelvét pedig gyakran számítógépre bízott kombinációk és permutációk adják meg.

Az efféle képek és képsorok befogadása optimális esetben abból áll, hogy a néző felfedezi az érzékileg megjelenő elemek elrendezésének logikáját. Ez azonban gyakran nem is egyszerű feladat. Noha a művek mögött meghúzódó rendezőelv sohasem áttekinthetetlenül bonyolult, tudatosítását különféle szándékos kétértelműségek zavarják meg. Például amikor a vászon nem hagyományosan négyszögletes, s egyaránt felfogható a különféle formák hordozójaként is, és önálló formaként is. A rendezőelv így is, úgy is logikus sort eredményez, de mintha a törvényszerűség egy pillanatra meghátrálna, mintha kissé habozna, hogy milyen is legyen. Valami hasonló történik az olyan szándékosan kétértelmű esetekben, mint amit Erdély Miklós „törvénye” is kimond: „Ami törvényszerűen olyan, amilyen, nem szívesen olyan, amilyen: ezért megváltozik.” Az irracionális ott jön be, hogy ez alól Erdély „törvénye” éppúgy nem kivétel, ahogy Max Bill egzakt, vizuális törvényszerűségei sem. A svájci művész a szóban forgó irracionális egyenesen kihívja,

például amikor bizonyos kompozíciós törvényeket annyira szimplán szó szerint vesz, hogy az eredmény egy egyensúlyát veszített, kifejezetten humoros kép lesz.

A törvény tehát mintegy kineveti magát, de ezzel még távolról sincs elintézve a dolog. Max Bill térplasztikái azt sugallják, hogy az önmagát kétségbe vonó törvény sem szívesen olyan, amilyen. Tehát megint csak megváltozik, mi több, ha egzaktul következtetések akarunk lenni, ennek a folyamatnak a végtelenbe kellene nyúlnia. A matematika oda is nyújtja, az ember azonban — megint csak valami irracionális okból — nem meri elképzelni ezt a lineáris, „rossz” végtelent. Nem meri, mert ez a mitikus egység végleges elvesztését jelentené számára. Éppen ezért a végtelent még az olyan, látszólag teljesen racionális alkat is önmagába visszatérőnek tartja, mint amilyen Max Bill. Természetesen a *Végtelen szalag* című, több változatban is elkészített, híres művére gondolok, mely az egyik legszebb példája annak, hogy a végtetes racionalitás éppoly könnyedén csap át mitikus irracionálisba, mint fordítva. Egy szabályosan hullámzó fémszalagot látunk, mely egyre szélsévesebb ívet ír le, míg végül éppúgy önmagába tér vissza, mint a mitológiai uroborosz, a saját farkába harapó kígyó. Az uroborosz tradicionális szimbolikája pedig közismert: önmagába visszatérő körpályával az örök visszatérés elvét s egyúttal a legősibb természeti istenséget testesíti meg. Ebben a formában veszítik el jelentőségüket az olyan alapellentétek, mint az élet és a halál, a férfi és a nő, a fent és a lent, az ég és a föld, a racionális és az irracionális ellentéte, s oldódnak fel mind egy magasabb, isteni egységben.

Az efféle mitológiai párhuzamok után legalábbis némi gyanúval kell fogadnunk a Max Bill munkásságát méltató irodalom vissza-visszatérő megállapítását, mely szerint a svájci művész végletesen egzakt világának nincs transzcendenciája, illetve művészete annyira racionális, hogy nincs benne hely az isten számára. A kifogás csak első pillanatra látszik helytállóknak: ahogy belépünk kiállítására, valóban nemcsak hogy istentelennek, hanem kifejezetten embertelennek is érezzük szigorú művészetét. Gondosabb vizsgálódás után azonban pontosítanunk kell a megfogalmazást: ez a művészet valóban nem *reprezentál* sem isteni, sem emberi dolgokat, tagadhatatlan azonban, hogy mindkettőt *prezentálja*. Úgy prezentálja, hogy valami nagyon hasonló történik benne, mint ahogy az uroborosz típusú, természeti isten alkotott: minden külső segítség nélkül termékenyíti meg önmagát, de ebből a furcsa aktusból saját magán kívül önnön ellentéte is kipattan.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

NIN-DÍJAK — A NIN-díj bírálóbizottsága (Vaso Miličević — elnök, Predrag Marvejević, Novak Kilibarda, Milivoj Srebro, Zdenko Lesić, Miroslav Egerić és Bogdan Tirnanić) az 1986. évi legjobb regénynek járó díjat Vidosav Stevanovićnak ítélte oda *Végrendelet (Testament, SKZ, Belgrád)* című könyvéért. Vidosav Stevanović könyve legendás-mitikus világot jelenít meg ötvenkét „virrasztásban”. A zsűri értékelése szerint a *Végrendelet* nemcsak a hagyományos, hanem a modern elbeszélés kereteit is szétfeszíti, továbbfejleszti. A nemzeti történelem poétikus-mitikus felfogását tükrözi, a nemzeti hagyomány tapasztalatait süríti gondosan kialakított képekbe, miközben nemcsak az elbeszélő eljárások lehetőségeit, hanem a nyelv teherbíró képességét is próbára teszi. „A regény legfontosabb jellemzője esztétikai minősége. A stílus, a forma, a szerkezet, a kijelentés mikéntje határozza meg értékeit. A nemzeti jelleg — bármily fontos volt is egyes korokban, bármily gyakran emlegették is vagy éltek vissza vele — a művészetnek, a regényírásnak is csak egy témája, ha valamilyen a nemzeti dominál kizárólag, előre tudjuk, nem mutat fel esztétikai minőséget. A nemzeti jelleg az irodalmi műnek csak egyik meghatározó jegye” — vallja az író. Habár művében a tragikus felhangok dominálnak, néhány „virrasztásban” pedig egyenesen apokaliptikus látomásokat ír le, Vidosav Stevanović prózájában a világ sajátos, gyakran humoros látásáról tesz tanúbizonyságot.

Vidosav Stevanović NIN-díjas regényéből márciusi számunkban közlünk részletet.

A NIN hetilap bírálóbizottsága (Zoran Pjanić, Vujo Vukmirica, Janko Prunk, Ferid Muhić, Risto Tubić, Milan Milošević és Zorica Stipetić — elnök) az 1986. évi Dimitrije Tucović publicisztikai díjat Ljubinka Trgovčević *A szerb tudósok és Jugoszlávia megalakulása (Narodna knjiga—SKZ, Belgrád)* című könyvéért és Mirko Kovač *Evropska trulež (Prosveta, Belgrád)* című kötetéért ítélte oda. Ljubinka Trgovčević foglalkozik, azzal, hogy az 1914-től 1920-ig terjedő időszakban a politikusok és a tudósok hogyan fogtak össze az egész nemzetet érintő kérdések megoldása során, hogy az alkotó értelmiségi réteg milyen társadalmi funkciók hordozója volt, és hogyan járult hozzá Jugoszlávia létrehozásához. Mirko Kovač esszéket írt az író társadalomban betöltött konkrét és történelmi helyét fogalmazza meg — áll a zsűri jelentésében.

VELIČKOVIĆ POLITIKA-DÍJA — A Zoran Markuš (elnök), Siniša Vuković, Jevta Jevtović, Milun Vidić és dr. Živorad Minović összetételű szakzsűri a Politika napilap és a Vladislav Ribnikar Alapítvány képzőművészeti díját Vladimir Veličković Párizsban élő belgrádi festőnek ítélte oda. Ezt a jelentős díjat, amelyet 1932 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal évente osztanak ki, eddig többek között Nedeljko Gvozdenović, Ivan Tabaković, Krsto Hegedušić, Stojan Čelić, Marin Tartalja és Milovan de Stil Marković érdemelte ki. Vladimir Veličković tavalyi jelentős kiállításaiért kapta meg ezt a rangos elismerést. Májusban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián rendezték meg tárlatát, abból az alkalomból, hogy Veličkovićot felvették az akadémia tagjai közé, de grafikáit, rajzait és bibliofil

kiadványait az Atrium magánképtárban is láthatják, valamint Valjevón bemutatták az 1958-tól 1966-ig terjedő alkotói korszakát. Tavaly jelent meg a Vladimir Veličković munkásságát bemutató reprezentatív képzőművészeti katalógus is a Mladinska knjiga, a Prosveta és a Književne novine közös kiadásában.

SZAJKÓ ISTVÁN KAPTA A FORUM-DÍJAT — A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Baráth Ferenc, Bordás Győző, Béla Duranci, Maurits Ferenc és Tripolsky Géza) január 22-én hozott egyhangú döntése értelmében az 1986. évi díjat Szajkó István szabadkai festőnek és grafikusnak ítélte oda sikeres hazai és külföldi kiállításaiért.

ELHUNYT PEDÁ MILOSAVLJEVIĆ — Decemberi számunkban még köszöntöttük Peda Milosavljević festőt AVNOJ-díjért, aztán már január 25-én jött a hír: váratlanul elhunyt. Hetvennyolc éves volt. A modern jugoszláv festészet egyik legkiválóbbja. Jogot végzett, majd a harmincas évek második felétől diplomáciai szolgálatot teljesített Párizsban, Londonban és Madridban. Az ötvenes évektől már csak a festészetnek szentelte életét.

Ács József, a Magyar Szó képzőművészeti kritikusa így írt róla:

A régészet és műemlékek iránti szeretete és rajongása nemcsak művészetében, hanem írásaiban és drámáiban is kifejezésre jut... A sokrétűség az időlen idővel határos, és a mitologizálás iránti vonzalmára is utal, s ugyancsak allegorikus a mai kor, korunk mulandósága, amelynek gyors változásaira hívja fel a figyelmet. A „soha nem öregedő idő” életművében és művészetében egyedülállóan nyilvánul meg. Összefüggést látunk egy a tapasztalaton felüli szemléletmóddal, melynek magasabb értelmezést kívánt adni. Peda létünknek „régészeti” értelmet adott. Ez valamilyént az ókori és középkori allegorikus megjelenítésre utal, melyet újabban mind többre becslünk, szemben

az egyoldalú tapasztalaton alapuló művészettel. Gondoljunk csak Peda nagy lendületű spaklival festett dubrovnikai képeire, a város előtti óriás „delfinre” — a szigetre, a tornyokra, az utcákra, melyek mintha tenger alatti világok lennének, és a végtelen idők távlatából jelennek meg... Az események múltidejűsége természetes közeg számára. Úgy járt-kelt a kultúrák ősi rétegeiben, mint a nagy igényű régész-filozófusok tették.

IN MEMORIAM DOBÓ TIHAMÉR — Az idén lépett örvenedik életévébe, de úgy találta, ami a művészetben ráhárított, elvégezte, s a többi egy maréknyi altatóra bízta. Az ötvenes évek derekától állandóan jelen van Vajdaság képzőművészetében. Elsősorban a kitűnő rajzoló tiszeltük benne, és a grafikus, aki, Ács József szavaival: „szellemesen és bravúrosan nagy lendületű hurokvonalakban ősi élményeket jelenített meg”. Leheletfinom, hálószerű rajzai, valamint a Tisza-partot és a Tisza menti járásokat megörökítő festményei veselik magukon alkotójuk egyéni jegyeit. A forma művésze is volt, s ezt realista és elvont képein egyformán bizonyította. Ez utóbbiakról mondta találon Koncz István költő, egy öt évtel ezelőtti, kanizsai tárlatának megnyitóján „...néha a torzó benyomását kelтик: a születő, az összejtéjből kifejlő forma és az alakatlan, piszkos tér, ahol még minden kialakulásra, letisztulásra vár”. Dobó Tihamér munkásságát a következő szavainak egyikében értékeljük majd.

BARÁTH FERENC PLAKÁTKIÁLLÍTÁSA — Január 8-án Kaposváron megnyílt Baráth Ferenc újvidéki grafikus színháziplakát-kiállítása. A tárlatot Jancsó Miklós rendező nyitotta meg. Az ő szavaiból idézünk:

„Hölgyeim és uraim! Az igazat megvallva, zavarban vagyok, mert amikor megkértek, hogy itt a kiállítás megnyitója ürügyén beszéljek, akkor úgy éreztem magam, mint ahogy a régi magyarok mondták, mint Pilátus a Krédóban.

Igazában nem tudom, mit jelent a kép. Igaz, hogy nekem ez a szakmám, de hát azt hiszem, hogy ha Baráth Ferencet megkérdem, hogy mi a kép, ő se fog tudni válaszolni rá. Ő csinálja azt, amit Önök itt látni fognak, még hozzá úgy csinálja, hogy az ember csak irigykedni tud, hogy tudja megcsinálni a megállított pillanatot. Szerényen fogalmazza saját magát. Hát kell ennél több? Ennél több, a pillanat műfajának az örökkévalóságát jelenti. Mert a színház, bármennyire szeretjük is, és valószínűleg önök, kaposváriak tudják, mit jelent egy igazi színház, bármennyire szeretjük is, tudjuk, hogy az idővel elmúlik. Ez a színház, amit itt látunk, ez az örökkévalóságnak szól. Még hozzá nem egyszerűen csak a szerzők vagy az interpretálók színháza, hanem egy nagyszerű művésznek a színháza, Baráth Ferenc színháza is, amiből sok mindent meg lehet ítélni. Meg lehet ítélni azt, hogy milyen az európai kultúra mai helyzete. Ha végigolvassák azt, hogy milyen színházról szólnak ezek a plakátok, egyszerre érezni fogják, a mi kultúránk, mondjuk így, az európai kultúra mélységeit. Baráth nem egyszerűen csak ezt a mélységet ábrázolja, hanem azt is, amit ő jelent benne. És ez benne a nagyszerű. A mi barátságunk, az egy véletlen barátság ilyen öregember létemre annyi mindenben vettem részt, hát színházban is, nem túl sikeresen, bár amivel vele kapcsolatban találkoztam, az talán sikeresnek mondható. Meghívtak Újvidékre egy nagyszerű írónak a művét megcsinálni. Tolnai Ottónak egy darabját, amit Ladik Katalin számára írt. Ladik Katalin egy különleges magyar művész, nagyon sajnálatos, hogy nálunk kevésbé ismerik Ladik Katalint. Meghívtak, hogy ott csináljam meg ezt a darabot. Ez a Tolnai Ottónak egy egyszerűes darabja volt, amit pont ennek a nagyszerű színésznőnek, aki egyébként egy nagyon jó költő, írt. Már a bemutató előtt néhány nappal voltunk, amikor megjelent egy, egy nagyon elegáns, szép fiatalember egy fényképezőgéppel, és az utolsó próbákon felvéte-

leket csinált. Megkérdetem tőle, hogy te ki vagy. Én vagyok a Baráth. Ja, mondom, te vagy a Baráth. És mit csinálsz itt? Én csinálom a plakátot, mondtam hétfőn, amikor pénteken volt a bemutató. Igen? — mondom. Hát az hogy készülhet. Azt mondja, nagyon egyszerű. Hát, mondom, mikor lesz meg? Hát nálunk a plakátok úgy készülnek, ugye, hogy januárban megmondjuk, és akkor majd a következő januárban kész lesz. Baráth Ferenc azt mondta, hogy holnapra kész a plakát. És hozta a háromszáz plakátot kedden, és a plakát itt van egyébként.

Baráth Ferenc és mi, akik a művészet, vagy az ún. művészet különböző ágait csináljuk, jól tudjuk, hogy nagyon földi ez a dolog. Szóval ez a nagyszerű művész, aki nagyon földi, ez ide tárja önöknek azt, amit el tud mondani a világról azzal az ürügyel, hogy mások mit jelentenek a világnak. De nézzék meg, Baráth Ferenc nem egyszerűen a szerzőket, vagy az interpretálókat jelenti, önmagát jelenti, és ugyanakkor jelenti a szerb, a horvát és a jugoszláv nagyszerű grafikának, plakátművészetnek a reprezentánsát, azt a grafikát, azt a plakátművészetet, ami számunkra is, és azt hiszem, a magyar barátaim is egyetértenek vele, a mi számunkra is nagyon nagy jelentőségű, úgy ahogy a lengyel vagy más nagyszerű plakátművészet. Baráth Ferencet azért is üdvözljük, mert tud mondani nekünk valamit, ami segít minket egy közös atmoszféra kialakítására. Annak az atmoszférának a kialakítására, ami talán a Duna-völgyben egyszer meg fog születni. Hát köszöntöm Baráth Ferencet, gratulálok neki, és önöket pedig azért köszöntöm, hogy eljöttek, nézzék meg ennek a nagyszerű művésznek a plakátjait.

MILAN KONJOVIĆ KÉPEI
MOSZKVA-BAN — Január 23-án megnyílt a moszkvai Szovjet Képzőművészek Képtárában Milan Konjović festőművész retrospektív kiállítása. A tárlaton ötven olajfestmény szerepel, amelyek a festő egész pályáját végigkísérik. A képeket Láng Irma, a zom-

bori Konjović Galéria custosa válogatta. Milan Konjović képeit a Szovjetunió más városaiban is kiállítják majd.

BODROGVÁRI-DÍJAK — A szabadkai közművelődési közösség 1986. évi, Bodrogvári Ferencről elnevezett díját a Szabadkai Népszínház kapta a nyári, Palicson megrendezett Shakespeare-fesztiválért. Ugyanebben a díjban részesült Ana Bukvić-Ivković festőművész is a legutóbbi tíz év munkáját felölelő önálló tárlatáért. Külön elismerést kapott Dragomir Ugren, a Képzőművészeti Találkozó szakmunkatársa *A 70-es évek művészete* című kiállítás megrendezéséért, valamint Kútavári Zoltán a Kosztolányi-életmű kutatása terén elért eredményeiért.

ELHUNYT BOGDÁNFI SÁNDOR — Lapzárta után érkezett a hír: 74 éves korában meghalt Bogdánfi Sándor író, újságíró és műfordító, a Vajdasági Íróegyesület egykori elnöke. Írói munkásságát 1932-től, az *Örtűz*-ben megjelent első írásaitól kell számitanunk. Elsősorban a satírárt művelte, groteszkba hajló humor volt jellemző írásaira. Gál László mellett ő volt az ún. könnyű műfaj legigényesebb és legtermékenyebb művelője irodalmunkban. De satirikus volt akár regényt vagy novellát, akár verset vagy aforizmát írt. A tárgyhoz való hozzáállása, ábrázoló módszere volt alapvetően satirikus. Ő volt a „magvas mondás” ápolója irodalmunkban, munkásságának erénye, hogy mindig szókimondóan rögzített egy egyértelmű gondolatot, úgy hogy az mégis

polifónikus, többszólamú legyen. Számára a gondolat volt a fontos, annak félreérthetetlen-félreérthető „tisztasága”, mert így tudott többértelmű gondolatot ébreszteni. Az utóbbi években aforisztikus, Kata-strófiának nevezett bökverseit olvashattuk, amelyekben egy-egy szónak átvitt értelmet adva játszadozott a tarrgyal. Ellentétet és abszurditást hordozó aforizmáit egy-egy mondatos drámáknak tekintette szerzőjük.

Bogdánfi Sándor munkái: *Új fény*, dráma, 1950, *Se füle, se farka*, humoreszkek, 1959, *A nagy kaland*, ifjúsági regény, 1961, *A világ dióhéjában*, aforizmak, 1968, *Egy merénylő vallomása*, regény, 1968, *Ember a holdban*, humoreszkek, 1969, *Sirodalmunk könyve*, paródiák, 1970, *Óriások*, regény, 1971, *Hallgatni nem arany*, aforizmak, 1971, *Angyalok játszanak*, regény, 1974, *Magyar sirodalom*, paródiák, 1974, *Minden — és még valami*, aforizmak, humoreszkek, 1980, *Szeretném, ha nevetnének*, bökversek, humoreszkek, paródiák 1983, *Éjszakák*, erotikus novellák, 1986. Több könyve fordításban is megjelent, így *Cutanje nije zlato* címen a Matica srpska kiadta aforizmáinak gyűjteményét, a *Nolit* pedig ugyancsak szerbhorvát nyelven, az *Egy merénylő vallomásait*. Az *Óriások* román nyelven is megjelent. Bogdánfi Sándor legjelentősebb fordítói tevékenysége Tito beszédeinek és cikkeinek átültetése volt, és ő gondozta az eddig megjelent húszkötetes *Josip Broz összegyűjtött művei* című sorozatot is.

- Toldi Éva*: Birkás Endre kisregényei 227
Harkai Imre: Topolyai múzeumrészlegek 242

DOKUMENTUM

- Saffer Pál*: Elmondom, hogy miért jöttem 248

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Herceg János*: A rajongó (Sáfrány Imre: *Jegenye-gambit*) 253
P. Náray Éva: Egy életmű elismerése (Oláh Sándor képzőművészeti
kismonográfia) 256
P. Nagy István: Az egyetlen lehető keresése (Lator László: *Fel-
lobban, elhomályosul*) 259
Sava Babić: Tömény próza — fordításban (Ištvan Erkenj: *Jedno-
minutne novele*) 262
Cseh Márta: Egy mesekönyvről — felnőtt szemmel (*A szépen zen-
gő pelikánmadár. Jugoszláviai magyar népmesék*) 265
Gerold László: Mint egy előadás (Koltai Tamás: *Major Tamás*)
266
Kontra Ferenc: Egy bestseller margójára (Stephen King: *A ragyo-
gás*) 268
Paszkal Gilevszki: Még egyszer: Pap József verseinek macedón
fordításáról 269

S z í n h á z

- Gerold László*: Menyegző 270

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: Betemetett Vučjak 273

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci*: Oláh Sándor emlékkiállításáról 276
Sebők Zoltán: Max Bill kiállítása Belgrádban 278

KRÓNIKA

NIN-díjak; Veličković Politika-díja; Szajkó István kapta a Forum-díjat; Elhunyt Peda Milosavljević; In memoriam Dobó Tihamér; Baráth Ferenc plakátkiállítás; Milan Konjović képei Moszkvában; Bodrogvári-díjak; Elhunyt Bogdánfi Sándor
281

Számunkat a topolyai tájházról készült felvételekkel illusztráltuk

A 158., a 161. és a 183. oldalon Maurits Ferenc szövegrajzai

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1987. február. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 1500, fél évre 750. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 300 dinár; külföldre egy évre 3000, fél évre 1500 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 1000 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken.
YU ISSN 0350-9079